

Teorija **in** **P**raksa

Iz vsebine:

BOFIS MAJER

O dilemah
eksistencialne kritike

MITJA ŠVAB

Reelekcija ante portas

ERMIN KRŽIČNIK

Dileme urbanizacije

MARJAN TAVČAR

O družbenih neenakostih
ljudi v socializmu

11

LJUBLJANA V NOVEMBRU 1965

Teorija in praksa — revija za družbena vprašanja
Izdaja Visoka šola za politične vede v Ljubljani

Urejuje uredniški odbor :

Adolf Bibič, Bogdan Cepuder, Stane Kavčič, Sergej Kraigher, Stane Kranjc, Boris Majer, Lev Modic, Zdenko Roter, Janez Stanovnik, Vida Tomšič, Vinko Trček, Joža Vilfan, Jože Zakonjšek, Boris Ziherl

GLAVNI UREDNIK :

Stane KAVČIČ

ODGOVORNI UREDNIK :

Stane KRANJC

Tehnični urednik: Janez KOROŠEC, lektorja: Mojca MOČNIK,
Janez SRŠEN, oprema: ing. arch. Branko SIMČIČ

UREDNIŠTVO :

Ljubljana, Titova c. 102, tel. 31 10 39, 31 13 77

UPRAVA :

Ljubljana, Titova c. 102, tel. 31 13 77 int. 232

Letno izide 12 števil. Celoletna naročnina 2000 din, polletna 1000 din,
posamezni izvod 200 din

Tekoči račun 600-15-603-13

Visoka šola za polit. vede — za revijo »Teorija in praksa«

Tiska CP »Delo«, obrat Blasnikova tiskarna, Breg 12—14
Rokopisov ne vračamo

Teorija in Praksa

Letnik II. 1965 št. 11 revija za družbena vprašanja

VSEBINA

- F. SETINC: Sinekura 1667
- BORIS MAJER: O dilemah
eksistencialne kritike 1672
- ANDREJ BRIŠKI - VEKOSLAV
POVH: Mednarodna promet-
na vloga Slovenije 1682
- POGLEDI, GLOSE, KOMENTARJI:
- MITJA ŠVAB: Reeleksija ante
portas 1698
- PAVEL VINDIŠAR: Nerazume-
vanje in demagogija 1706
- ALEKSANDER ČERČE: Inte-
gracija in delitev 1709
- G. KOCIJAN - F. POLAK - P.
TOS: Izobrazba aktivnega
prebivalstva 1718
- ODMEVI:
- TINE MASTNAK: Več skrbi za
kmečka gospodarstva 1729
- JOŽE NOVINSEK: Problemi
stabilnosti kmetijske proiz-
vodnje 1738
- MNENJA:
- ERMIN KRŽIČNIK: Dileme
urbanizacije 1748
- MARJAN TAVČAR: O družbe-
nih neenakostih ljudi v soci-
alizmu 1759
- POLEMIKA:
- MITJA KAMUŠIČ: Individual-
no in kolektivno odločanje
1778
- VINKO TRINKAUS: Ni to ko-
rak nazaj? 1786
- SOCIALISTIČNE DEZELE:
- JERZY J. WIATR: Problemi
lokalne oblasti 1794
- MEDNARODNO DELAVSKO GIBANJE:
- ZORICA PRIKLMAJER-TOMA-
NOVIČ: Komunistične parti-
je in demokracija 1812
- PRIKAZI, RECENZIJE, BELEŽKE:
- ADAM SCHAFF: Filozofija člo-
veka (S. Hribar) 1823
- FRANE JERMAN: Ob Schaffo-
vi filozofiji človeka 1829
- Beležke o tujih revijah 1834
- BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN
ČLANKOV 1838

CONTENTS

F. SETINC: Sinecures	1667
BORIS MAJER: Dilemmas of the Existential Criticism	1672
BRISKI-POVH: Slovenia and its Role in the International Traffic	1682

GLOSSES, VIEWS, COMMENTS:

MITJA ŠVAB: Reelection Ante Portas	1698
PAVEL VINDISAR: Incomprehension and Demagoguery	1706
ALEKSANDER CERČE: Integration and Division	1709
KOCIJAN-POLAK-TOS: Education of the Working Population	1718

ECHOES:

TINE MASTNAK: Let's Pay more Attention to our Farms	1729
JOZE NOVINSEK: The Problem Stability of our Adicultural Production	1738

OPINIONS:

ERMIN KRŽIČNIK: Dilemmas of Urbanisation	1748
MARJAN TAVČAR: About the Social Inequalities in Socialism	1759

CONTROVERSY:

MITJA KAMUSIČ: Individual and Collective Decision-making	1778
VINKO TRINKAUS: Is this not a Step Backwards?	1786

SOCIALIST COUNTRIES:

JERZY J. WIATR: Problems of Local Authority	1794
---	------

INTERNATIONAL WORKERS MOVEMENT:

ZORICA PRIKLMAJER-TOMANOVIČ: Communist Parties and Democracy	1812
--	------

REVIEWS, NOTES:

ADAM SCHAFF: Philosophy of Man (Spomenka Hribar)	1823
FRANE JERMAN: Notes on the Philosophy of Man by Schaff	1829
Notes on foreign reviews	1834

BIBLIOGRAPHY OF BOOKS AND ARTICLES	1838
------------------------------------	------

СОДЕРЖАНИЕ

Ф. ШЕТИНЦ: Синекура	1667
БОРИС МАЙЕР: О дилеммах экзистенциальной критики	1672
БРИШКИ-ПОВХ: Роль Словении в международном движении	1682

ВЗГЛЯДЫ, ЗАМЕТКИ, КОММЕНТАРИИ:

МИТЯ ШВАБ: Перевыборы перед воротами	1698
ПАВЕЛ ВИНДИШАР: Непонимание и демагогия	1706
АЛЕКСАНДЕР ЧЕРЧЕ: Интеграция и распределение	1709
КОЦИЈАН-ПОЛАК-ТОШ: Образование активного населения	1718

ОТКЛИКИ:

ТИНЕ МАСТНАК: Больше внимания крестьянским хозяйствам	1729
ПОЖЕ НОВИНШЕК: Вопросы устойчивости крестьянского производства	1738

МНЕНИЯ:

ЭРМИН КРЖИШНИК: Дилеммы урбанизации	1748
МАРЬЯН ТАВЧАР: О общественном неравенстве людей при социализме	1759

ПОЛЕМИКА:

МИТЯ КАМУШИЧ: Принятие индивидуальных и коллективных решений	1778
ВИНКО ТРИНКАУС: Не шаг ли это назад?	1786

СОЦИАЛИСТИЧЕСКИЕ СТРАНЫ:

ЕРЗИ Е. ВИАТР: Проблемы местной власти	1794
--	------

МЕЖДУНАРОДНОЕ РАБОЧЕЕ ДВИЖЕНИЕ:

ЗОРИЦА ПРИКМАЙЕР-ТОМАНОВИЧ: Коммунистические партии и демократия	1812
--	------

РЕЦЕНЗИИ, ОЧЕРКИ:

АДАМ ШАФФ: Философия человека (Споменка Хрибар)	1823
ФРАНЕ ЕРМАН: О философии человека Шаффа	1829
Заметки о зарубежных журналах	1834

БИБЛИОГРАФИЯ СТАТЕЙ И КНИГ	1838
----------------------------	------

Sinekura

Delo, ki mora predvsem določati položaj in ugled človeka v družbi, je treba razviti kot največjo ljudsko vrednoto, ki ji gre vse spoštovanje. Pot tja, kjer bo delo potreba, tisto, s čimer bo vsakdo izpovedal sebe kot človeka, pa vodi predvsem preko uresničevanja načela delitve po delu. Bolj ko bomo v praksi utrjevali in naprej razvijali to načelo ter ga tudi konkretno uresničevali, tem trdnejši bo tisti most, preko katerega nastaja in se razvija morala dela. Hkrati s tem bo sinekura kot deformacija v naši družbi, čeprav zaenkrat še zmeraj tudi objektivno pogojena, izgubljala rodovitno prst, iz katere raste in kjer se tudi hrani.

Če je zdaj sinekura izpostavljena zelo ostri kritiki, je to zavoljo tega, ker prihaja čedalje bolj v navzkrižje s socialistično moralo, katere temelj sta samoupravljanje in delitev po delu. Z nadaljnjim razvijanjem socialističnega samoupravljanja in z doslednim uresničevanjem delitve po delu na vseh področjih družbene dejavnosti bo sinekura čedalje bolj nevzdržna in protest proti njej bo še ostrejši. To pa nikakor ne pomeni, da sinekure dandanašnji ni več. Ta tujek poganja v objektivne osnove družbe, kakršna je naša, zelo tanke korenine, čeprav je hkrati res, da še zmeraj srka precej hrane iz podedovane zavesti starega, preživelega sveta. Toda tudi objektivna protislovja, stara in nova, puščajo še dosti prostora sinekuri in z razreševanjem teh protislovij, kot so razločki med visoko in nizko produktivnimi, med kvalificiranimi in nekvalificiranimi, med umskim in fizičnim delom in tako dalje, premagujemo tudi sinekuro kot nekaj, kar je tuje socialistični družbi. O tem govori tudi naša ustava, ko pravi,

da samo delo in delovni uspehi določajo materialni in družbeni položaj človeka ter da si z izkoriščanjem tujega dela nihče ne more niti neposredno niti posredno pridobivati materialne ali drugačne koristi.

Sinekura kot družbeni pojav seveda ni od danes. V fevdalnem družbenem redu je cerkev delila razne funkcije, ki so prinašale dohodek, a niso nalagale nobenih obveznosti. Tudi še danes, ko slišimo besedo sinekura, brž pomislimo na dobro plačano službo, v kateri pa ni treba nič delati. Buržoazija se je v času svoje pozitivne razvojne krivulje odločno spoprijemala s sinekuro kot dediščino srednjega veka, čeprav jo je kasneje uvedla tudi sama. V predvojni Jugoslaviji niti niso skrivali sinekure kot oblike, s katero so delili priznanja strankinim veljakom. Stranka je svojemu poslancu, svojemu politikantu obvezno priskrbela sinekuro — dobro plačano službo brez dela. Na plačilnem seznamu je bil tako dolgo, dokler je bil zvest stranki.

Ali smo se pri nas že povsem znebili sinekur? Mar je sinekura res v človekovi naravi? Ali je vse zlo sinekure res samo v lenobi? Seveda ne. Pri nas bi smel imeti kakršnokoli funkcijo le tisti, ki je fizično, strokovno in moralno sposoben, da jo opravlja. Zgodi pa se, da je na položaju človek, ki svoje funkcije sploh ne opravlja; bodisi ker mu je ni treba ali pa zato, ker je ne more. Če komu priskrbimo dobro plačano službo zato, da po nekakšni hierarhični lestovici ne bi zdrknil za klin ali dva niže, namesto zato, ker ga potrebujemo zaradi njegovih kvalitiet — smo mu s tem dali sinekuro, pa če še tako vztrajno zagotavljamo, da ni tako. Nemaleokrat smo zaslutili sinekuro v sodnem spisu, kjer smo brali, da je imelo podjetje na plačilni listi svetovalca samo zato, ker je rabilo njegove vplivne zveze ali celo samo ime in s tem posredne koristi. V nekem večjem podjetju so odkrili, ko so ugotavljali odvečna delovna mesta, da jih zasedajo predvsem ženske vodilnih uslužbencev delovne organizacije. Spet drugje so ugotovili, da so prišle žene vodilnih uslužbencev po vplivnih zvezah na fiktiona delovna mesta, ki so obstajala samo v plačilnih seznamih. Na srečo je tega čedalje manj, zakaj sinekura postaja v naših družbenih razmerah čedalje bolj nevzdržna.

Ne obstajajo samo tako imenovane čiste sinekure. Kakšne so še konkretne manifestacije tega družbenega pojava? Po navadi si predstavljamo uživalca sinekure kot brezdelneža, človeka, ki se je dokopal do službe, v kateri je treba malo ali nič delati, seveda za dobro plačilo. Sinekura ima seveda še drugačne pojavne oblike, ko ni nujno, da človek sploh nič ne dela. Površno in neodgovorno delati v kolektivu, katerega

član si, potem pa se v prostem času razdajati za honorarje — to je nekaj, kar izpričuje, če že ne čiste sinekure, pa vsaj njene elemente. Sinekure se lahko zavedamo ali pa tudi ne.

Na svoj način se kažejo elementi sinekure pri tistih posameznikih, ki vztrajno zahtevajo visoke osebne dohodke le na podlagi diplome, naslova, pretekle zasluge in podobnega. Kdor ima sinekuro, se ne uči, ker se mu ni treba, a bi rad vse znal in vsakogar učil. Tak bi celo kritiziral in godrnjal, sam pa ne bi storil nič koristnega, ne bi ganil z mezincem. Vztrajno bi dokazoval, da je delo nemoralno merilo, medtem ko bi sebi in svojemu (ne)delu pripisoval najvišjo denarno in še drugačno ceno. Poznam človeka, ki kar naprej moralizira, uči druge, kakšni naj bodo, sam pa se pase na sinekuri. Toda — bognasvaruj! — on ne bi nikoli priznal, da je njegova služba sinekura, zakaj vse, kar stori ali ne stori, je tako zelo posvečeno, da je nam navadnim smrtnikom nedoumljivo. Kar je že zdavnaj zapisal Spinoza — Ošabnost je imeti o sebi boljše mnenje, kot je prav — je še zmeraj aktualno.

Pogosto vedoma prezremo sinekuro, češ saj to, kar se nam ne zdi v redu, ni proti zakonu. Pri tem se premalo zavedamo, da je treba spoštovati ne le pravne, ampak tudi etične in politične norme. To še zlasti velja za komuniste, pred katere se postavljajo precej večje zahteve kot tisto, kar prepovedujejo zakoni. Nemoralno je, če hoče priti človek na nepošten način do materialnih ugodnosti in priznanj; če le mogoče brez dela in ne da bi bil pokazal vsaj malo zmernosti in skromnosti.

Sinekura lahko uspeva le v razmerah, kjer človeka ne ocenjujejo po delu, temveč po imetju, diplomi, funkciji, tradiciji in podobnem. Brž pa, ko je človek, naj si je na še tako odgovornem položaju, odvisen predvsem od svojega dela, od svojih sposobnosti, in brž ko se mu dohodek oblikuje skladno z delovnimi prizadevanji, so sinekuri, komolčarstvu in drugim takim deformacijam spodrezane korenine. Kjer pa dela ni mogoče meriti, je treba imeti tanek posluš za javno mnenje, da bi se na odgovorna mesta prerinilo čimmanj karieristov. Če nimamo kje preciznih kvantificiranih meril dela, denimo pri tistih, ki opravljajo javne funkcije, imejmo namesto tega merilo širšega zaupanja, ki pa je skoraj gotovo, čeprav ne neposredno, pogojeno z resničnim delom, zakaj ugleda brez dela ne bi smelo biti. Javnost, kajpak kvalificirana, se pravi, dobro informirana, mora imeti možnost, da demokratično težka razne solucije, ki jih s svojimi kvalitetai dajejo posamezniki za različne odgovorne dolžnosti in za uresničevanje različnih programov, da potem lahko spremlja njihovo delo

in da na koncu ugotavlja, ali so bile ponujene solucije le gola obljava ali pa so bile zares uresničene. Funkcija se objektivno spreminja v sinekuro tam, kjer, denimo, zaradi pomanjkanja takih ali drugačnih meril za vrednotenje dela, zato ker ni dobre organizacije itd., javnost ne more spremljati, kaj kdo dela in česa kdo ne dela.

Posebno rodovitna tla za gojitev sinekure je konformizem, ki ustvarja kužno ozračje komolčarstva, ko človek misli s svojo glavo le toliko, kolikor to ni v škodo njegovim osebnim koristim (ne ogroža njegove sinekure) in ko je pripravljen ukriviti hrbet pred vsem, kar je uradno in močnejše in se visoko vzravnati ter zviška gledati na vse, kar je »pod njim« in šibkejše. Sinekura je mogoča tudi tam, kjer odgovornost ni konkretno določena. V takih primerih plačujemo tudi ljudi, ki ne delajo in ki nimajo odgovornosti. Kdor ve, da ne bo krič — sem nekje bral — ne more občutiti zadovoljstva ob tem, da dela prav in da sploh dela. In to je še kako res. Kjer imamo še zmeraj opravka z birokratizmom, s klikarstvom, tam bomo zagotovo srečali tudi sinekuro, zakaj življenjsko geslo klik se glasi: JAZ TEBI, TI MENI.

Naštel sem le nekaj manifestacij sinekure, čeprav bi jih bil lahko našteval še in še.

Proti sinekuri se ni mogoče uspešno bojevati samo s sklicevanjem na zavest; treba je spreminjati razmere in okolje, ki sinekuro dopuščajo ali celo spodbujajo. Od abstraktnega, jalovega moraliziranja ni nobenega haska. Toda ko obsojamo moralno pridigarstvo, ne smemo hkrati zavreči tudi prizadevanj, da bi oblikovali nove moralne norme, ki rastejo iz socialistične prakse ljudi, in jih tudi uresničevali. Morala, ki ima svoje temelje v družbeni stvarnosti, v samoupravljanju in delitvi po delu, ni nikakršno dušebrižništvo, ki se ukvarja z abstraktnim človekom. Bistvo moralne preobrazbe pri nas je osvobajanje dela, proces, ko človek vse bolj čuti svoje delo kot izpopolnjevanje samega sebe kot človeka, ko premaguje v sebi odtujenost človeka. V tem smislu bi bilo delo kot najvažnejši kriterij za razdeljevanje vseh družbenih možnosti, ne le ekonomskih, in s tem kot najučinkovitejši sovražnik vsakršne sinekure vredno kulta, spoštovanja.

Če pravimo, da je boj za načela samoupravljanja in delitve po delu politično dobljen, to nikakor ne pomeni, da sta samoupravljanje in delitev po delu vsak dan navzoča že vsepovsod, v vseh porah družbenega življenja in pri vseh, takih ali drugačnih konkretnih odločitvah delovnih ljudi. Samo-

upravljanje je zmagalo, toda efektivno odločanje v vsaki posamezni delovni organizaciji ne ustreza zmeraj ideji samoupravljanja, ni vsepovsod dovolj kvalitetno in poglobljeno, marsikje je celo samo formalno. Delitev po delu je kot načelo zmagalo, toda oblike in merila dela niso povsod dovolj dognana, marsikje jih celo še ni, pogosto se prepletajo z etastičnimi in birokratskimi elementi, z mezdnimi odnosi. Od zmage načela kot takega do njegove konkretne, praktične uresničitve vsepovsod, kjer človek dela in živi, je dolga in naporna pot. In naposled: povzpeti se je treba od enostranosti, ko imamo pred očmi le materialne odnose, k razumevanju načela delitve po delu na višji ravni, v povezanosti z drugimi družbenimi vrednotami, kajpak tudi moralnimi.

Še enkrat: bojevatí se za konkretno uresničevanje samoupravljanja in delitve po delu pomeni spodrezovati korenine sinekure.

F. SETINC

BORIS MAJER

O dilemah eksistencialne kritike

Zadnja leta se v delu naše literarne kritike in v delu naše literarne tvornosti sploh vse pogosteje pojavlja tzv. eksistencialna problematika. Problemi človekove individualne eksistence, smisla ali nesmisla »človekovega bivanja«¹ so osrednja tema mlade, tzv. hermetične poezije, prav tako pa se eksistencialna problematika vse česče pojavlja kot osrednja tema tudi v proznih tekstih dela povojne pisateljske generacije. Eksistencialna spoznanja in doživetja se temu delu mlade povojne generacije razkrivajo kot »povzetje njegove lastne situacije v svetu«, kot »resnica njegovega lastnega bivanja«. Grozljiva vizija odtujenega sveta, kakršno npr. slika Kafka v svojih romanih, je za ta del povojne generacije »živa in resnična«² zato, ker »današnji človek to vizijo biva«, ker se »stika z resničnostjo njegove eksistence. Kot avtentični izraz »alienacijskih stisk«³ današnjega človeka pomeni sodobna hermetična in eksistencialna literatura sploh delu mlade povojne generacije »resnico nove situacije«, kot »povzetje in preseženje prejšnje«⁴ pa že tudi »novo vitaliteto«.

Kot »zavesten izraz občutja o človekovem bivanju«⁵ zahteva hermetična literatura po sodbi eksistencialne kritike bistveno drugačen pristop do umetnine, kakor ga pozna tradicionalna literarna veda. »Racionalistično-utilitaristični način mišljenja«⁶ tu popolnoma odpove. »Racionalistična interpretacija lahko zapre pot do resnice umetnine... razum sam je kot izhodišče za umetnost perifernega pomena«. Dostop do eksistencialne literature ni mogoč po poti racionalne analize njene vsebine, temveč po poti neposrednega eksistencialnega

doživljanja njene problematike, kar šele omogoči avtentično komunikacijo z umetnino. Ne »spoznavanje in razsojevanje«, temveč »dejavno doživljanje in bivanje sodobnosti« je ključ do sodobne eksistencialne (»hermetične«) literature. Še več: eksistencialni pristop k umetnini odpira bistveno nove možnosti tudi za interpretacijo klasičnih literarnih del in s tem za prevrednotenje celotne naše dosedanje predstave o vsebini, pomenu in vrednosti posameznih literarnih stvaritev in celih literarnozgodovinskih obdobj. »Če pojmujeemo vsebino umetnine — piše B. Rotar v članku »Kritika in interpretacija« — kot *pot do biti* (podčrtal B. M.) in njeno funkcijo kot širjenje *polja zavesti*, s tem pa odpiranje možnosti gibanja miselnega in doživljajskega sveta, se nam odprejo tudi bistveno drugačne — širše — možnosti interpretacije in valorizacije umetnin.« Kot zgled takega pristopa navaja kritika zlasti Pirjevčevo študijo o Gogoljevih »Mrtvih dušah« in njegovo monografijo o Cankarju.

Eksistencialno usmerjeni del naše literarne kritike je svojo kritično metodo označil kot interpretativno kritiko in jo zoperstavil tako imenovani normativni kritiki, ki jo je pripisal Vidmarju. Seveda ni bilo težko dokazati, da je nasprotje med interpretativno in normativno kritiko le navidezno, da vsaka, tudi najbolj ekskluzivna normativna kritika pomeni določeno interpretacijo in da ima vsaka interpretativna kritika v sebi tudi normativne elemente. Vendar to ni niti najbolj bistveno. Kdor nekoliko pozorneje prebere (sicer zelo skromne in pomanjkljive) opise te metode v naši publicistiki, zlasti pa če si ogleda uporabo te metode v Pirjevčevih literarnih analizah, bo zlahka opazil, da gre tu v bistvu za aplikacijo fenomenološke metode v literarni kritiki. Naša eksistencialna kritika sicer fenomenološke metode (po vsej verjetnosti) ni prevzela neposredno od Husserla ali od sodobnih fenomenologov, ki so Husserlovo fenomenologijo sistematično razvili na področju estetike (npr. Ingarden v znanem delu »Das literarische Kunstwerk«), temveč posredno — po literarni poti od eksistencialistične literarne esejistike (Sartre, Camus idr.), kar zadeva domačo tradicijo predvsem od Kocbeka, po filozofski poti pa v glavnem iz Heideggerovih razprav o »biti umetnosti«. Samo tako si je mogoče razložiti filozofsko nevzdržno mešanje Sartrovih eksistencialnih literarnih analiz s Heideggerovo ontologijo.

Iz teze, da lahko eksistencialno problematiko adekvatno dojemajo samo tisti, ki ustrezno eksistencialno doživljajo, da je za to potrebna »določena naravnost, ki se poraja v okviru danih eksistencialnih odnosov in razmerij«, bi seveda

izhajalo, da je sodobna eksistencialna, še posebej pa hermetična literatura dostopna le prav majhnemu krogu duhovne elite, ki se zaveda »resnice svojega bivanja« in ki to svojo resnico z ustrezno družbeno angažiranostjo tudi »dejavno biva«. Eksistencialna kritika se skuša izogniti temu očitku (ter hkrati razširiti svoj akcijski radij) s tem, da se sklicuje na obstoj alienacijskih procesov v naši družbi in da eksistencialno stisko proglašča za temeljno karakteristiko vse sodobne, tudi naše družbe in sodobnega človeka sploh. Razlika bi bila samo v tem, da se velik del družbe svoje odtujenosti (še) ne zaveda, da je eksistencialno še ne doživlja ter ostaja tako v stanju neavtentične eksistence, izgubljenosti v predmetnem svetu, kar naj bi ravno bil konstitutivni element današnje človekove situacije v svetu. Naloga eksistencialne kritike bi bila potemtakem v tem, da vgradi to temeljno eksistencialno spoznanje v doživljajski svet sodobnega človeka ter tako ustvari pogoje za njegovo komunikacijo s sodobno eksistencialno literaturo na eni strani in s tem za širše socialno učinkovanje te literature na drugi. To seveda ni brez filozofskih in družbenih implikacij, čeprav se jih pristaši eksistencialne kritike vselej ne zavedajo.

Eksistencializem se je pojavil v tridesetih letih našega stoletja v Nemčiji in Franciji, pravo renesanso pa je doživel zlasti po koncu druge svetovne vojne, ko je nekaj časa skoraj neomejeno dominiral v delu zahodno-evropske intelektualne elite ter močno vplival na inteligenco tudi v socialističnih deželah. Neposredni filozofski izvori eksistencializma so bili filozofija življenja, Husserlova fenomenologija, od ktere je prevzel eksistencializem samo njegovo fenomenološko metodo, ne pa tudi njegovega esencialnega filozofskega izhodišča, ter danski teološki mislec in filozof Sören Kierkegaard, ki je bil v drugi polovici 19. stoletja malone pozabljen in ki ga je meščanska filozofija ponovno odkrila v prvih desetletjih našega stoletja. Eksistencializem je končni člen v dosedanjem razvoju tistega dela postklasične meščanske filozofije, ki se je postavil po robu tako Heglovemu panlogizmu kot pozitivističnemu scientizmu ter skušal s prodorom v eksistencialne globine človekove subjektivitete odkriti izhodišče za novo pojmovanje človeka in njegovega položaja v svetu. Vendar eksistencializmu kljub vsemu miselnemu naporu ni uspelo postaviti mostu med subjektivnim in objektivnim, med posameznikom in družbo, med eksistenco in bistvom, svobodo in nujnostjo. Eksistencializem hoče z vso neizprosnostjo postaviti človeka iz oči v oči pred njegovo situacijo v svetu, hoče ga golega in nezavarovanega soočiti s končnostjo, krhkostjo,

neponovljivostjo njegove individualne eksistence, da bi iz eksistencialne groze pred ničesom črpal moč za povratek iz svoje izgubljenosti v predmetnem svetu v avtentično samozadostnost osveščene subjektivitete. Skok iz odtujene, neavtentične eksistence v avtentično, ta eksistencialni čudež naj bi posameznika prerodil, da bi heroično vztrajal pred absurdnostjo človekove situacije v svetu. Tam, kjer vidi marksizem realno zvezo med posameznikom in družbo (in s tem izhodišče za *realno zgodovinsko* razrešitev protislovja med »človekom in naravo, človekom in človekom, eksistenco in bistvom, opredmetenjem in samopotrjevanjem, svobodo in nujnostjo, posameznikom in rodom«) — v *generičnem bistvu človeka*, »v človekovem povratku k sebi kot družbenemu človeku«, (kjer je diskontinuiteta posameznika razrešena v kontinuiteti zgodovine, s čimer dobivata smisel oba: posameznik in zgodovina), tam eksistencializem preseka vsako vez in zato posameznika v najbolj kritičnem trenutku prepusti samemu sebi. Zato je eksistencializem tudi v najbolj kritičnem trenutku sodobne *zgodovine* — pred prihodom nacizma na oblast — na celi črti odpovedal ter kljub svojemu navideznemu kriticizmu oslabil odporno moč naprednega krila nemške inteligence v boju proti nacizmu. Kakor vsak idealizem nosi tudi eksistencializem v sebi »laž principa«, tisto notranjo protislovje, ki ga je Marx odkril kot »klico, zasnovo, skrivnost« že v Heglovi »Fenomenologiji duha« in ki obstoji v »zgolj navideznem kriticizmu in nekritičnem pozitivizmu« sleherne spekulativne filozofske pozicije. S tem ko prenaša *ves* poudarek na individualno eksistenco posameznika ter proglašča človekovo odtujenost za strukturalni element človekove situacije v svetu, ki jo lahko prevlada le človek kot posameznik z eksistencialnim skokom iz neavtentične eksistence v avtentično, eksistencializem kljub svojemu revoltu proti človekovi samoodtujitvi *dejansko pristaja* na večno odtujenost človeka. Ukiniti odtujitev v zavesti, ne da bi se je s prstom dotaknili v praksi, se pravi: ne da bi ji napovedali stvaren boj v resničnem zgodovinskem gibanju (pri čemer se celo v zavesti vedno znova reproducira kot pogoj za akt njenega samoukinjanja) — to je tisti spekulativni obrat, ki ga je Marx označil za nekritični pozitivizem, za laž principa, in ki je značilen za vso spekulativno idealistično filozofijo, za eksistencializem nič manj kot za njegove predhodnike.

Dvajsetletna diskusija med eksistencializmom in marksizmom je nesporno dokazala, da je skoraj celotna eksistencialna problematika anticipirana v Marxovi teoriji alienacije,

še več: da je izdelana in pripravljena v njej na način, ki v bistveni točki presega nivo in možnosti njene eksistencialistične interpretacije. Zgodnja Marxova in Engelsova dela — odkrita v tridesetih letih našega stoletja — so se izkazala kot ključ za razumevanje filozofske tematike njunih poznejših, zrelih del, kakor so — obratno — šele ponovne analize poznejših Marxovih in Engelsovih tekstov postavile njuna zgodnja dela na pravo mesto. Ločitev med »mladim« in »starim« Marxom, ki je bila prva povojna leta priljubljena tema meščanske marksologije, se je izkazala nazadnje za psevdoproblem. Kljub temu pa te razprave niso bile nekoristne: opozorile so na prisotnost eksistencialne problematike v celotnem Marxovem opusu ter s tem bistveno spremenile dotedanjo sodbo o filozofskem dometu marksizma v velikem delu sodobne evropske inteligence.

Eksistencializem je učinkoval prva leta po vojni nasproti stalinističnemu dogmatizmu nesporno osvežujoče. Njegova kritika stalinističnega historičnega determinizma, ki je posameznika spreminjal v slepo orodje neizpremenljive »zgodovinske nujnosti«, v golo sredstvo za doseganje »višjih« zgodovinskih ciljev, s čimer je opravičeval vsakršno nasilje in nečlovečnost, je bila kljub svoji enostranosti nedvomno upravičena. Prav tako je eksistencializem v svoji kritiki stalinizma odprl mnogim marksistom oči za tzv. antropološko in eksistencialno problematiko sploh, ki je bila v dobi stalinizma popolnoma zanemarjena, čeprav je to ena centralnih tem Marxovega filozofskega opusa. Vendar pa eksistencializem nasproti stalinističnemu historičnemu determinizmu (ki je bil v bistvu samo do kraja izpeljan subjektivistični voluntarizem, česar eksistencialistična kritika ni opazila) ni mogel postaviti drugega kot svoj eksistencialni indeterminizem, ki pa se je nazadnje izkazal za prav tak subjektivistični voluntarizem kot filozofski koncept njegovega oponenta. Eksistencialistična kritika stalinističnega determinizma ni mogla biti uspešna zato, ker je tudi sama v svoji filozofski osnovi izhajala iz enakega subjektivističnega izhodišča kot stalinizem, čeprav na drugem polu. Medtem ko je stalinistični determinizem izšel iz teze, da zgodovina postavlja posameznika (pri čemer je zgodovino identificiral s pragmatično politiko nezmotljivega političnega vodstva), je eksistencialistični indeterminizem izšel iz teze, da posameznik postavlja zgodovino, pri čemer je individualni človeški eksistenci pripisal isti subjektivistični voluntarizem, ki ga je stalinizem rezerviral za »vrh historičnega subjekta«. Tako sta se obe poziciji znašli pod nivojem izvirne Marxove rešitve tega vprašanja, pri če-

mer je imel eksistencializem za razliko od filozofskega primitivizma svojega nasprotnika to prednost, da je razpolagal z neprimerno višjo filozofsko kulturo in podrobno izdelano filozofsko aparaturo.

Pričakovati bi torej bilo, da bi naša eksistencialna kritika izšla v svojih analizah iz Marxove teorije alienacije ter pri tem upoštevala rezultate dolgoletne diskusije med eksistencialisti in marksisti o teh vprašanjih, posebej še tista dognanja, ki so najnaprednejše krilo eksistencializma, zlasti Jeana Paula Sartra samega, privedle v neposredno bližino marksizma. O vsem tem ni v naši eksistencialni kritiki niti sledu. Prav nerazumljivo je, kako je mogoče *danes* in posebej v *naši* družbeni stvarnosti s takšno vehemenco razpravljati o eksistencialni problematiki, ne da bi proučili *Marxov doprinos* k tem vprašanjem in ne da bi upoštevali, kaj je marksizem, pa tudi eksistencializem sam v zadnjih letih prinesel v to problematiko *novega*. Zdi se, kakor da hoče naša eksistencialna kritika po vsej sili potrditi Sartrovo ugotovitev, da pomeni danes vsak poskus ignorirati marksizem »v najboljšem primeru ponovno odkrivanje idej, ki jih marksizem že vsebuje, v najslabšem pa vračanje na predmarksistične pozicije«.

Iz tega seveda ne izhaja, da je eksistencialna problematika, drugače povedano: problematika človeka kot posameznika za nas nezanimiva, da se nam ni treba z njo ukvarjati, o njej razmišljati, jo umetniško upodabljati itd. Nepoznavanje ali neupoštevanje osebostne problematike človeka se je družbenim gibanjem vedno maščevalo. Kakor človek ni *samo* posameznik v smislu vase zaprte *monade*, tako tudi ni samo družbeno bitje, temveč dialektična enotnost obojega. Eksistencialna problematika izraža en pol tega odnosa, kakor izraža družbenopolitična drugega. Razdvajanje človeka na abstraktnega državljana in privatno osebo je bistvena značilnost razredne razklanosti človeka, se pravi tisto, kar hočemo v našem družbenem gibanju ravno prevladati. Eksistencializem je to protislovje odkril (čeprav 80 let po Marxu), ni pa našel iz njega zadovoljivega izhoda. Celotna problematika tzv. avtentične in neavtentične eksistence ter njunega medsebojnega odnosa ni v bistvu nič drugega kot neuspeh poskus, razrešiti to protislovje v mejah in možnostih človeka kot *posameznika* (kakor je historični determinizem in iz njega izhajajoča družbena praksa prav tako neuspeh poskus rešitve tega protislovja na drugem polu). Nobenega dvoma ne more biti, da naš sistem samoupravljanja (kljub vsem svojim pomanjkljivostim in težavam, skozi katere se prebija) odpira načelno nove

možnosti za realno zgodovinsko rešitev tega protislovja in s tem tudi za novo filozofsko osmislitev tega vprašanja. In spet je nerazumljivo, da naša eksistencialna kritika, ki hoče biti »à la hauteur des principes«, se pravi, tako na višini sodobne filozofske misli kot na višini revolucionarnih družbenih procesov, te možnosti ne vidi in da si niti ne zastavi takega vprašanja, temveč eklektično pobira iz eksistencializma posamezne teze, ki so celo v okviru te filozofije same deloma že prežene.

Vsaj za del naše eksistencialne kritike je mogoče reči, da se ni dovolj poglobil niti v filozofske vire, iz katerih črpa. To je razvidno že iz neprecizne in filozofsko dostikrat povsem nevzdržne uporabe eksistencialistične terminologije. Vzemimo samo dva primera. V naši eksistencialni publicistiki je nenehoma govor o problemih človekovega bivanja, o tem, da sodobni človek navzkrižja biva, da je »bivanje sodobnosti« temeljni pogoj za razumevanje eksistencialne poezije itd. Uporaba glagola bivati v tranzitivnem pomenu (bivati kaj) je jezikovni nesmisel in razen v Heideggerovi eksistencialni hermenevtiki ne pomeni nič drugega kot navadno logično eksistenčno sodbo, ki se v pravilni obliki glasi: »To in to biva, obstoji«. Problematika »človekovega bivanja« izraža torej samo to, da človek biva, obstoji in nič drugega. Če namesto da bi preprosto rekel: »Andrej se ukvarja z literarno kritiko«, skrivnostno izjavim: »Andrej *biva* literarno kritiko« — sem samo po nepotrebnem zaklobuštral preprosto, toda jasno misel. Če pa sem hotel s tem vzbuditi vtis, da vsebuje ta misel še neko drugo, globljo resnico, ki se da samo tako ustrezno izraziti, je to navadna mistifikacija. Tudi če bi pojem »bivanje« imel tisto vsebino, ki mu jo (čeprav ne dosledno) pripisuje naša eksistencialna kritika, namreč pomen prizadete, aktivne angažiranosti, ostane še vedno popolnoma nejasno, v kakšnem smislu je razumeti to angažiranost, iz kakšnih estetskih in družbenih izhodišč izhaja in za kakšne cilje se zavzema. Opraviti imamo torej s popolnoma netematiziranim (izpraznjenim) filozofskim pojmom, ki ga je mogoče polniti s poljubno vsebino (ali pa tudi z nikakršno), ne da bi nam bilo treba določneje opredeliti, kaj s tem pravzaprav mislimo. Šele v eksistencializmu — in samo v njem! — imajo ti izrazi svoj specifičen pomen, a tudi tu ne enotnega, temveč obstoje med posameznimi eksistencialističnimi strujami in posameznimi filozofi precejšnje razlike. Da bi ti izrazi kaj določnega pomenili, bi jih bilo treba filozofsko tematizirati, se pravi povedati, v kakšnem filozofskem kontekstu jih uporabljamo — v Sartrovem, Heideggerovem, Jaspersovem ali kako drugače.

Izven takega konteksta so to prazne besede, ki ne pomenijo nič.

Naslednji primer. B. Rotar opredeljuje vsebino umetnine (v že navedenem citatu) kot pot do biti, pri čemer hkrati opozarja, da se s tem odpirajo možnosti za bistveno drugačno interpretacijo in valorizacijo umetnin. Tu se spet zastavlja isto vprašanje: kako eksistencialna kritika pojmuje kategorijo biti? V smislu Sartrove ali Heideggerove ontologije in iz katere njene faze? V smislu Jaspersovega »vseobsežnega« ali kako drugače? Če pojmuje bit v Heideggerovem smislu (kar je najverjetneje), ali tedaj pristaja tudi na celotno Heideggerovo koncepcijo sveta in človeka? Če ne, kako tedaj pojmuje to kategorijo? Če da, kako se opredeljuje nasproti marksizmu, posebej nasproti Marxovi teoriji alienacije ter Marxovemu konceptu sveta in človeka sploh? To ni nikakršno »politično« vprašanje, temveč eminentno filozofski problem, ki si ga je npr. Sartre popolnoma zavestno zastavil ter nanj v »Kritiki dialektičnega uma« tudi docela določno odgovoril. Ali če npr. Pirjevec v svoji študiji o Gogoljevih »Mrtvih dušah« opredeljuje »smrt kot temeljno, vse določujoče dejstvo človekovega bivanja... kot pomen in funkcijo temeljnega in *edinega* (!) merila za preskušanje sveta in ljudi«, spet ne vemo, ali je to razumeti v običajnem, filozofsko nereflektiranem smislu — tedaj je to malo prepričljivo, zlasti če skušamo iz tega izvesti povsem novo, »bistveno drugačno« interpretacijo nekega literarnega dela — ali pa je to razumeti v smislu Heideggerove eksistencialne hermenevtike kot »Sein-zum-Tode«, tedaj pa se nam znova zastavi gornja dilema. Filozofske teze in kategorije niso pisana peresa, ki jih lahko izpuliš petelinu iz repa ter si jih zatakneš za klobuk, temveč moraš vzeti v račun celega petelina, če si jih hočeš prilastiti, se pravi sprejeti moraš tudi vse implikacije in konsekvence, ki iz določene teze izhajajo (in seveda celotno argumentacijo, s katero je teza izpeljana). Filozofska pozicija je samo takrat nekaj vredna, kadar se ne boji svojih rezultatov, temveč jih brezobzirno in konsekventno izpelje do kraja. Možno je sicer, da se kak avtor ne zaveda popolnoma jasno vseh implikacij in konsekvenc, ki iz določene teze izhajajo, kar pa pomeni samo to, da ni dosleden mislec.

Vse to kaže, da je naša eksistencialna kritika še zelo daleč od tega, da bi filozofsko domislila svojo pozicijo. Ni se mogoče ubraniti vtisu, da gre v večini primerov bolj za nekakšno iracionalno eksistencialno razpoloženje (Heidegger bi dejal »Gestimmtheit«), ki mu še povsem manjka kategorialna filozofska aparatura, da bi se moglo adekvatno izraziti, kakor pa

za izdelano filozofsko pozicijo. Isto velja po mojem mnenju tudi za mlado abstraktno poezijo, ki prav tako še ni našla adekvatnega estetskega izraza za svoje »eksistencialno« razpoloženje. Prav ta nedomišljenost pozicije, to osciliranje na meji racionalnega in iracionalnega, to vztrajanje v paradoksu, ki je za del mlade generacije tako zelo privlačno, je tista umetna megla, ki delu mlade generacije zatemnjuje pogled na resnične vzroke njegovega eksistencialnega razpoloženja in s tem zapira pot za realno družbeno razreševanje njegove eksistencialne problematike.

Prav zato, ker v naši družbi »alienacijske stiske« obstojé, ker naša družba ni imuna pred alienacijskimi procesi — ne samo pred starimi, »klasičnimi«, temveč tudi »novimi«, ki izhajajo že iz specifičnih protislovij našega družbenega razvoja — so potrebne *neprimerno globlje* teoretične analize alienacijskih fenomenov, kakor pa jih je doslej mogla pokazati naša »eksistencialna« kritika. Da je na to problematiko opozorila — v tem vidim njeno zaslugo. Nikakor pa ne moremo biti zadovoljni z njeno teoretično ravnijo, ne strokovno filozofsko, še manj idejno in najbrž tudi literarno-kritično. Ali si je danes sploh mogoče zamisliti temeljito teoretično analizo alienacijskih fenomenov v naši družbi brez upoštevanja Marxove teorije alienacije, njegove ekonomske teorije, celotnega njegovega koncepta sveta in človeka? Brez upoštevanja danes že več kot dvajsetletne intenzivne diskusije med marksizmom in eksistencializmom o teh vprašanih? Brez upoštevanja in temeljitega proučevanja našega lastnega revolucijskega in porolucijskega družbenega izkustva, naše lastne revolucionarne poti? Ali moremo biti zadovoljni s tem, da se danes vsaj del naše eksistencialne kritike giblje na nivoju, ki močno spominja na početje mladoheglovcev pred več kot sto leti? Mar nekateri naši eksistencialni kritiki ne delajo s svojimi eksistencialističnimi vzorniki natanko tako, kakor so delali svoje dni mladoheglovci s »svojim« Heglom, namreč da so pobirali od svojega učitelja posamezne kategorije (takrat »substancia«, »samozavedanje« itd., danes »bit«, »bivanje«, »eksistenca« itd.) nato pa profanirali te kategorije z izrazi kot npr. »rod«, »edini«, »človek« itd.?! Marx je takrat zapisal, da so mladoheglovski ideologi kljub svojim »svet pretresujočim« frazam največji konservativci, ker so omejevali svojo zahtevo po spremembi sveta na spremembo *zavesti*, »se pravi zgolj na drugačno *interpretacijo* obstoječega«. V določeni meri zadeva ta Marxova kritika nedvomno tudi sodobni eksistencializem, njegov »zgolj navidezni kriticism« ... pa tudi tisti del naše eksistencialne kritike, ki meni, da s prevzemanjem ekssi-

stencialistične frazeologije rešuje »alienacijsko stisko« sodobnega človeka.

Vendar bi delali naši eksistencialni kritiki krivico, če bi valili vso krivdo za nezadostno teoretično raven zgolj na njo samo. Menim, da je treba iskati vzroke za to tudi — in morda celo predvsem — v zaostajanju naše marksistične filozofske misli za potrebami in zahtevami našega kulturnega, pa tudi širšega družbenega prostora, v pomanjkanju solidnih marksističnih analiz sodobnih meščanskih filozofskih tokov, zlasti pa poglobljenih socio-filozofskih raziskav alienacijskih fenomenov v naši družbi. Dolga leta nerazumevajočega in podcenjujočega odnosa do razvoja marksistične filozofske misli na *nivoju znanosti* seveda niso mogla ostati brez posledic. Drugo vprašanje je, koliko se naša eksistencialna kritika sama zaveda svoje teoretične nezadostnosti in koliko je pripravljena boriti se za višji idejni in filozofski nivo. Vsekakor se bo prej ali slej znašla pred nalogo, da svojo filozofsko in družbeno pozicijo domisli do kraja, da se vpraša, iz kakšnih idejnih in družbenih pozicij je danes, v naši družbeni stvarnosti in v današnjem svetu sploh mogoče filozofsko doumeti in uspešno družbeno razreševati eksistencialno problematiko sodobnega človeka, ter napravi v skladu s tem ustrezne zaključke.

Vendar je to samo ena, idejno-filozofska stran problema. Druga, nič manj važna, če ne celo odločilnejša, pa je vprašanje *družbenih vzrokov* tistega, sebi še nejasnega eksistencialnega razpoloženja dela mlade povojne generacije, ki išče rešitev svoje »eksistencialne stiske« v iracionalnem doživljanju in izpovedovanju svojega doživljajskega sveta, v zatekanju v svoj notranji, subjektivni svet, v formiranju ozkih socialnih grup »eksistencialno doživljajočih« posameznikov, ki se samo v okviru svoje grupe čutijo kot avtentične osebnosti in so jim druge, zlasti družbeno-politične oblike socialne kohezije zgolj nadležno breme, prostor »neavtentičnega bivanja« človeka. Ali gre za doživljajske projekcije posameznih individualnih in grupnih situacij, torej za *parcialni izsek* naše družbene stvarnosti, ki ga je treba obravnavati kot takega, ali pa imamo opraviti z globljimi družbenimi protislovji, ki jih nismo še v zadostni meri spoznali in proučili in ki filozofsko nedomišljeno in družbeno neadekvatno reflektirajo v zavesti dela mlade generacije prav kot opisano eksistencialno razpoloženje?

ANDREJ BRIŠKI — VEKOSLAV POVH

Mednarodna prometna vloga Slovenije

Hitri gospodarski razvoj v svetu, ki je posledica naglega tehnološkega napredka, dekolonizacije in gospodarskih integracijskih gibanj, zahteva pospešeno širjenje mednarodne trgovinske menjave. Hkrati se zaradi tega, ker se zboljšuje življenjska raven prebivalstva, naglo razvija turizem. Ti ekonomski pojavi in procesi postavljajo vedno večje zahteve glede prometnega gospodarstva in komunikacij. V okviru tega je velikega pomena tranzitni promet.

Misli, ki jih obravnavamo v tej razpravi, naj bi vzbudile zanimanje za nadaljnje podrobnejše proučevanje prometne vloge Slovenije* v novih mednarodnih blagovnih in turističnih tokovih. Proučevanje naj bi zlasti v prvi fazi izhajalo predvsem z geografskoekonomskih vidikov tega problema in naj bi pripomoglo, da bi ta problem bolje doumeli, hkrati pa naj bi nakazalo kar najboljše smernice za nadaljnji razvoj našega prometnega omrežja v novih mednarodnih gospodarskih razmerah. Ta razprava ni dokončna študija, temveč so v njej podane le teze, ki zahtevajo, da jih podrobneje obdelamo. Zato bo vsak prispevek, ki se bo s tem ukvarjal, olajšal izdelavo in uresničitev kar najboljšega dolgoročnega programa za razvoj prometnega omrežja Slovenije, ki naj bi se čim racionalneje spojilo z mednarodnimi prometnimi tokovi.

* S pojmom Slovenija označujemo ozemlje SR Slovenije.

*Splošne možnosti in značilnosti
tranzitnega prometa v Sloveniji v preteklosti*

SR Slovenija je po svoji geografski legi zelo pomembno tranzitno ozemlje; že od najstarejših časov — pa do današnjih dni — so čeznje držale važne prometne poti. Območje, kjer se razprostira, je geografsko znamenit in gospodarsko ugoden prehod iz kontinentalne Evrope k Sredozemlju. Zaradi te lege je postalo ozemlje sedanje Slovenije prirodno križišče mednarodnih poti, ki se sekajo v Ljubljanski kotlini. Ta leži v objemu zelo zložnih stičnic, ki držijo iz območja Alp na Balkanski polotok in dalje na Bližnji vzhod ter iz alpskega in panonskega območja v jadranski bazen in dalje proti jugu in zahodu. Pri izbiri in izkoriščanju teh poti je odločalo to, da so bile najugodnejši in najnižji prehod iz Srednje Evrope k Jadranu ter k srednjemu in vzhodnemu Sredozemlju skozi postojnska vrata (nadmorska višina okoli 600 m).

Pomen in vrednotenje prirodnih prehodnih poti skozi Slovenijo sta se v posameznih zgodovinskih obdobjih spreminjala hkrati s politično-gospodarskimi spremembami, z uva-
janjem in izpopolnjevanjem novih prevoznih sredstev in tudi s spremembami strateških faktorjev.

V rimskem imperiju, v katerem je bil namen prometa pomagati predvsem pri ekspanziji in obrambi državnih meja in pa pri političnem upravljanju države, je bil zgrajen razsežen cestni sistem, ki je povezoval Rim s provincami, od Španije na zahodu do Perzije na vzhodu. V tem cestnem sistemu je držala čez Slovenijo jadransko-panonska magistrala, ki je peljala iz Ogleja skozi Ljubljano in Ptuj v Panonsko nižino, njen odcep pa po dolini Save proti Sisku in naprej proti Črnemu morju oziroma proti jugovzhodnemu delu Evrope ter dalje na Bližnji vzhod. Proti severu je cesta držala do Dunaja in dalje v Srednjo Evropo.

Države, ki so nastale po razpadu zahodno-rimskega imperija, so spoznale tudi, kolikšen je njegov pomen za pospeševanje gospodarskega razvoja.

Bolj ko je v nasledstvenih državah razpadala centralna državna oblast, bolj je bil promet prepuščen samemu sebi, prometne poti so postale nezanesljive, in to je zaviralo razvoj tranzitnega prometa.

Do pomembnega preobrata v prometno-tranzitni vlogi slovenskega ozemlja je prišlo v začetku 18. stoletja, ko je z razvojem pomorstva postal glavno pristanišče Avstro-Ogrske monarhije Trst, ki so mu s posebnim statusom priznali značaj

svobodnega pristanišča. To je močno spodbudilo razvoj velike posredovalne trgovine, zlasti s kolonialnim blagom, ter tudi razvoj drugih gospodarskih dejavnosti, ki so povezane s pomorskim gospodarstvom.

Velike možnosti za razvoj tranzitnega prometa v tržaškem pristanišču in skozi Slovenijo so nastale, ko je bila zgrajena leta 1857 Južna železnica, ki je povezovala Trst z Dunajem in vsemi deželami Avstro-Ogrske monarhije ter s sosednjimi državami. Leta 1906 je k nadaljnjemu povečanju prometa tržaškega pristanišča in tranzitnega prometa skozi Slovenijo prispevala zgraditev »turske železnice«, ki je povezala Trst z zahodno Avstrijo in Bavarsko.

Z razpadom Avstro-Ogrske monarhije in nastankom nasledstvenih držav po prvi svetovni vojni sta se pomen in vloga tržaškega pristanišča močno zmanjšala, zlasti še zaradi hude konkurence pristanišč ob Severnem in Baltiškem morju. Poljska in delno tudi Češkoslovaška ter Madžarska so usmerile precejšnji del svoje zunanje trgovine k severnim pristaniščem, pri tem so dobile pomembno vlogo tudi kontinentalne vodne poti, to je plovne reke in prekopi. Do neke mere velja to tudi za Avstrijo, ki je razen tega svoj že tako omejeni promet s Trstom začela usmerjati čez Trbiž. Na tako preusmerjanje blagovnega prometa je vplivala tudi tarifna politika železnic v posameznih državah. Zaradi teh sprememb se je močno zmanjšal mednarodni tranzitni promet skozi Slovenijo.

Turistični tranzitni promet skozi Slovenijo je bil v obdobju med svetovnima vojnama še razmeroma skromen in osredotočen predvsem na železniški promet in le v manjši meri na cestni promet; ta se ni mogel hitreje razvijati tudi zaradi še nezadostno razvite motorizacije in pa zaradi nezadovoljivega stanja cestnega omrežja.

Razvoj po drugi svetovni vojni

Po drugi svetovni vojni so nastale v Evropi velike politične in gospodarske spremembe. Zaradi avtarkičnih teženj v vzhodnoevropskih državah ter diskriminatorne politike Zahoda nasproti Vzhodu se je obseg zunanje trgovine vzhodnoevropskih držav z zahodnoevropskimi zelo skrčil. Tudi zunanja trgovina Avstrije z zahodnimi državami je bila do sklenitve državne pogodbe skromna.

Zaradi takega razvoja zunanje trgovine se tranzitni promet skozi Slovenijo ni mogel hitreje razvijati. K temu je prispevala tudi delna preusmeritev avstrijskega prometa z Ita-

lijo po trbiški progi, kar je delno zakrivila tudi neustrezna tarifna politika in zastarela opremljenost jugoslovanskih železnic. Te spremembe so se odražale tudi v tem, da je stagniral tranzitni promet v tržaškem pristanišču. Nasprotno pa se je promet v reškem pristanišču v povojnem obdobju večal, vendar predvsem zaradi tega, ker se je zelo razmahnila jugoslovanska zunanja trgovina. Zato povečanje prometa v reškem pristanišču zlasti v prvem povojnem obdobju ni pomembneje vplivalo na tranzitni promet skozi Slovenijo.

Diskriminatorna trgovinska politika Evropske gospodarske skupnosti glede carin in kontingentov je že precej spremenila tokove zunanje trgovine, ki postaja v okviru te skupnosti vse intenzivnejša, medtem ko z drugimi državami bolj ali manj stagnira, zlasti še z vzhodnoevropskimi državami, Avstrijo in Jugoslavijo; to pa ima neugodne posledice v tranzitnem prometu po ozemlju Slovenije.

Razen tega tudi vzhodnoevropske države čedalje bolj uporabljajo za blagovni promet notranje vodne poti, ki držijo v pristanišča Severnega in Baltiškega morja, in hkrati težijo za tem, da bi čimveč prevažale po ozemlju svoje gospodarske grupacije; to ravno tako neugodno vpliva na tranzitni promet skozi Slovenijo.

Že pri sedanjem tranzitnem prometu, ki je zaradi restriktivne politike zahodnih gospodarskih formacij v zunanji trgovini z drugimi državami in avtarkičnih teženj v prometu vzhodnoevropskih držav manjši, kakor bi bil sicer, postajajo zmogljivosti naših prometnih zvez in sredstev nezadostne in nesodobne. Težave, ki jih povzročata stanje prometnih zvez in sredstev, se bodo občutno povečale, ko se bo, kot je pričakovati, zunanja trgovina Jugoslavije, Avstrije in nekaterih vzhodnoevropskih držav z zahodnoevropskimi in neevropskimi državami povečala.

Ne glede na to, kako so zdaj usmerjeni tokovi mednarodne blagovne menjave, je Slovenija pomembno tranzitno področje tako za blagovno menjavo med drugimi državami, še posebej pa daleč najpomembnejše tranzitno področje za jugoslovansko zunanjo trgovino, ki se razvija po kopnem z državami zahodne, severne in srednje Evrope.

Zboljševanje življenjske ravni po drugi svetovni vojni je zelo pospešilo razvoj turizma, ki dobiva čedalje bolj mednarodni značaj. Gospodarska politika zahodnih gospodarskih grupacij ne vpliva na turizem diskriminatorno, kot velja to za menjavo blaga. Nasprotno pa vzhodnoevropske države še vedno omejujejo potovanja svojih državljanov v zahodne države. Glede turističnega prometa z Jugoslavijo

pa je zlasti v zadnjem času opaziti v teh državah znamenja postopne liberalizacije v tem pogledu.

Turizem v zahodnih državah, ki se hitro veča in se teritorialno čedalje bolj širi, se v vedno večji meri usmerja tudi v Jugoslavijo. V letu 1964 je 90% vseh tujih turistov prišlo v Jugoslavijo skozi Slovenijo, in od teh okoli 75% z motornimi vozili.

Slovenija postaja čedalje pomembnejše tranzitno območje tudi za turizem med drugimi državami: pri tem je posebno pomemben turistični promet med Avstrijo in Italijo. Čedalje bolj se razvija tudi turistični promet iz zahodnih držav čez naše ozemlje v Grčijo in druge države jugovzhodne in tudi vzhodne Evrope.

Že pri sedanjem obsegu turističnega tranzitnega prometa skozi Slovenijo, ki se razvija pretežno z motornimi vozili in je daleč največji v poletni sezoni, se postavlja vprašanje zmogljivosti obstoječega cestnega omrežja. Poleg pomanjkljive dodatne turistične infrastrukture postaja nezadostna tudi zmogljivost cestnega omrežja in njegova oprema za nadaljnji razvoj mednarodnega tranzitnega turizma skozi Slovenijo.

Kakšne tokove v blagovnem in turističnem prometu lahko pričakujemo v prihodnje

Nadaljnji razvoj blagovnega tranzitnega prometa skozi Slovenijo je tesno povezan z nadaljnjim razvojem mednarodnih integracijskih gibanj na Zahodu ter s težnjami tako Zahoda kot Vzhoda, da čimbolj intenzivirata medsebojne trgovinske odnose.

Čutiti je močno težnjo, naj bi se zunanja trgovina vzhodnoevropskih držav, zlasti Romunije, Madžarske in Češko-slovaške, deloma preusmerila k zahodnim državam. Prav tako je videti tudi veliko prizadevanje zahodnih držav, zlasti Francije in Italije ter v zadnjem času tudi ZR Nemčije, da bi čimbolj povečale trgovinsko menjavo z vzhodnoevropskimi državami. Prvi rezultat teh teženj je obnavljanje trgovinskih pogodb, po katerih naj bi se precej povečal obseg trgovinske menjave. V zvezi s tem se odpirajo nove možnosti za povečanje mednarodnega blagovnega tranzitnega prometa skozi Slovenijo, zlasti iz Italije in Francije v vzhodnoevropske države in v nasprotni smeri.

Ugodne možnosti za povečanje blagovnega tranzitnega prometa skozi Slovenijo obeta težnja Avstrije, da bi se pri-

družila Evropski gospodarski skupnosti; k temu jo navaja njena gospodarska struktura. Če se bodo uresničile objektivne možnosti za odpravo ali vsaj omejitev diskriminatorne politike Evropske gospodarske skupnosti do Avstrije, bo to zelo vplivalo na okrepitev blagovnega prometa iz Avstrije v Italijo in dalje v jugozahodno Evropo. Pričakovati je, da bo mogoče pritegniti vsaj del tega povečanega blagovnega prometa na tranzitno pot skozi Slovenijo, ker je Avstrija že sedaj glavni uporabnik naših blagovno-tranzitnih storitev.

Na razvoj blagovnega tranzitnega prometa skozi Slovenijo bo v večji meri vplivala tudi prihodnja usmerjenost jugoslovanske zunanje trgovine. Če se bo nadaljeval in še teritorialno razširil integracijski proces v zahodni Evropi, kar lahko pričakujemo, se bodo znižale, v nekaj letih pa bodo celo popolnoma odpravljene, interne carine in kontingenti v državah, ki integrirajo svoja gospodarstva. To bo vplivalo na počasnejši razvoj jugoslovanske zunanje trgovine s temi državami in hkrati tudi na počasnejše naraščanje tistega dela blagovnega tranzitnega prometa skozi Slovenijo, ki je odvisen od jugoslovanske zunanje trgovine z zahodnoevropskimi državami.

Krepitev jugoslovanske zunanje trgovine z vzhodnoevropskimi državami bo vplivala tako, da se bo povečal blagovno tranzitni promet z nekaterimi vzhodnoevropskimi državami, zlasti s Češkoslovaško in DR Nemčijo, skozi Slovenijo. Do neke mere se bo lahko povečal blagovno tranzitni promet skozi Slovenijo tudi v zvezi z naraščanjem jugoslovanske zunanje trgovine z državami v razvoju, tj. z afriškimi, azijskimi in latinskoameriškimi državami. Prav tako bo imel tranzitni promet skozi Slovenijo lahko koristi tudi od tega, če se bo okrepila zunanja trgovina nekaterih vzhodnoevropskih držav, zlasti Češkoslovaške in Madžarske, z državami v razvoju, kolikor bodo pač usmerjale ta blagovni promet preko reškega, koprškega in tržaškega pristanišča.

Gospodarski razvoj neevropskih držav in njihove naraščajoče potrebe po uvozu in izvozu bodo pospešile blagovno menjavo med njimi in z razvitimi državami, ki iščejo nove trge za svojo čedalje večjo proizvodnjo. Ta trgovina mora potekati po morski poti in tako bodo imela pomembno vlogo sredozemska pristanišča. Obstojne realne možnosti, da se del te trgovine, zlasti z Avstrijo, Češkoslovaško in nekaterimi drugimi državami, usmeri preko pristanišč severnega

Jadrana, in to se bo poznalo tudi v tranzitnem prometu skozi Slovenijo.

Hkrati s krepitvijo mednarodnega blagovnega prometa se bo z nadaljnjim izboljševanjem življenjske ravni in s hitrim razvojem motorizacije tako po obsegu kakor tudi po kakovosti čedalje bolj razvijal mednarodni turistični promet.

Turizem zajema čedalje širše množice. Pri tem se v razvoju turizma poleg potrebe po rekreaciji vse bolj kaže potreba po spoznavanju drugih dežel in njihovih znamenitosti. Turizem postaja čedalje bolj potreben gospodarstvu in sodobni družbi ter se razvija vzporedno z razvojem industrijske civilizacije. Turistični promet močno pospešujeta tudi popuščanje mednarodne napetosti in izboljševanje življenjskih pogojev v svetu, obenem pa povečujeta konkurenco na turističnem trgu, v katero se postopoma vključujejo tudi države, o katerih so izginili dosedanja politični predsodki.

S postopnim spreminjanjem stacionarnega turizma v mobilnega in s podaljševanjem turističnih potovanj, ki jih pospešuje čedalje bolj intenzivna motorizacija, se povečujejo razdalje, ki jih prevozijo turisti; zato nastajajo novi turistični tokovi. Ti okrepljeni, podaljšani ali novi tokovi držijo v Španijo, Jugoslavijo in druge države jugovzhodne Evrope in dalje na Bližnji vzhod ter v zadnjem času tudi severno Afriko.

Zaradi čedalje večjega razmaha mednarodnega turizma in novih smeri mednarodnih turističnih tokov se bo v prihodnje bistveno povečeval inozemski turizem v Jugoslavijo. Deloma pa bo ta turizem postopoma prehajal tudi v mednarodno tranzitni turizem.

Za poglobitveni del inozemskega turizma iz zahodne in srednje Evrope, ki se zelo preusmerja tudi k turističnim krajem jugoslovanskega Primorja in znamenitim krajem v notranjosti Jugoslavije, je prehod skozi Slovenijo najugodnejša komunikacijska zveza.

Postopna liberalizacija turizma v socialističnih državah obeta, da se bodo v prihodnjih letih čedalje bolj krepili tudi turistični tokovi iz teh držav v Jugoslavijo. Pri tem bo mednarodna tranzitna vloga Slovenije prišla do večje veljave zlasti za turiste iz Češkoslovaške in DR Nemčije.

Pomembno vlogo bodo lahko imele tranzitne poti skozi Slovenijo za turistične tokove, ki se v čedalje večji meri usmerjajo iz zahodne in srednje Evrope skozi Jugoslavijo v

jugovzhodno Evropo in dalje na Bližnji vzhod. Na hitrejša naraščanja teh tokov bodo vplivali prehodi skozi zahodne in srednje Alpe v severno Italijo in dalje v Slovenijo in Jugoslavijo.

V prihodnje lahko pričakujemo hkrati s postopno liberalizacijo tudi močnejše turistične tokove iz socialističnih držav skozi Slovenijo na Zahod, zlasti v Italijo in jugozahodno Evropo.

V zadnjih letih se razvija tudi turistični promet z uporabo trajektov (Bari—Grčija, Bari—Dubrovnik), ki omogočajo v razmeroma kratkem času prevoziti daljše poti, urediti daljša potovanja in spoznati prostranejša turistična področja. Bodisi da bodo turisti potovali v južno Italijo in se od tam s trajektom prepeljali v Grčijo ali Dubrovnik, bodisi da bodo potovali v nasprotni smeri, v obeh primerih bodo morali vsaj delno tudi skozi Jugoslavijo in Slovenijo, ker je malo verjetno, da bi se vračali po isti poti.

Druga kombinacija kopenskega turizma s pomorskim, ki se v manjši meri izvaja že precej časa, je prihod v SFRJ oziroma v SR Slovenijo po kopnem in nato potovanje z ladjo iz jadranskih pristanišč v države ob jadranski in jonski obali ter dalje v vzhodni in zahodni Mediteran ter na severno obalo Afrike. Tudi ta turizem bo moral potekati skozi Slovenijo in druge dele Jugoslavije ter se bo nadaljeval z ladjami kot pomorsko-tranzitni turizem. Glede na nov značaj mednarodnega turizma bo v prihodnosti s primernim razvojem pomorske službe tudi ta vrsta turizma dobivala čedalje večji pomen.

Ocena in pomen glavnih tranzitnih poti skozi Slovenijo glede na pričakovani razvoj tranzitnih prometnih tokov

Kako bomo v prihodnje izkoriščali potencialne možnosti mednarodne tranzitne vloge Slovenije v blagovnih in turističnih tokovih, ki je nakazana v prejšnjem poglavju, bo odvisno predvsem od tega, kako bomo zadovoljevali morebitno povpraševanje po mednarodnih tranzitnih prometnih storitvah, oziroma od tega, kako bomo izpopolnili prometno in turistično tranzitno infrastrukturo, ter od prometnih sredstev v Sloveniji. Razen tega je naraščanje tranzitnega prometa skozi Slovenijo odvisno tudi od zadovoljive ponudbe prometnih in turističnih storitev v drugih delih Jugoslavije in v državah, v katere bo ta promet usmerjen.

Analiza sedanjih tranzitnih prometnih, zlasti turističnih tokov, potekajočih po cestah, kaže, da malo manj kot dve

petini vseh tujih turistov — ne da bi upoštevali maloobmejni promet — ki prihajajo v Jugoslavijo skozi Slovenijo, izkoriščajo prehode na avstrijsko-jugoslovanski meji. Od teh jih približno polovica prihaja v Slovenijo čez prehod v Šentilju. Na drugem mestu je prehod čez Podkorensko sedlo. Na tem prehodu se je — za razliko od prehoda čez Šentilj, kjer se je dinamika večanja prehodov v letu 1964 nekoliko zmanjšala — promet povečal za približno 50%. Na tretjem mestu je prehod čez Ljubelj; tu se je število prehodov v letu 1964 več kot podvojilo. Temu sledijo prehod čez Jezersko in nekateri drugi, ki so po intenzivnosti manj pomembni.

Iz tega izhaja, da je težišče prehodov z avstrijske strani še na Šentiljskem prehodu, da pa se to težišče naglo prelaga na Podkorensko sedlo in zlasti na Ljubelj.

Med turisti, ki prihajajo v Slovenijo čez severne prehode, prevladujejo, in to precej, avstrijski in zahodnonemški državljani. Šentiljski prehod uporabljajo predvsem turisti iz vzhodne Avstrije, prehode čez Karavanke pa zlasti turisti iz srednje in zahodne Avstrije ter iz ZR Nemčije. Usmerjeni so pretežno k Jadranskemu morju.

Cestno omrežje, ki povezuje karavanške prehode s severnim Jadranom, je že pri sedanji obremenitvi, zlasti ob konicah, ozko grlo.

Glede na splošni razvoj turističnih tokov, kakršen bo verjetno v prihodnje in ki smo ga nakazali v prejšnjem poglavju, je treba pričakovati, da se bo turistični tranzitni promet v vertikalni smeri čez Slovenijo, tj. čez karavanške prehode proti Jadranskemu morju, hitro večal.

Na nadaljnji razvoj tranzitnega turizma čez avstrijsko-slovenske mejne prehode utegne negativno vplivati projektirana cesta, ki jo deloma že gradijo in ki bo povezovala Dunaj čez Gradiščansko in Gradec s Trbižem in dalje z Italijo ter jugozahodno in zahodno Evropo. Razen tega je v načrtu in na jugoslovanski strani tudi že v delu cesta, ki bo povezovala Zagreb čez Krapino in Ptuj z Radgono in ki se bo potem v Gradcu povezala z avstrijsko cesto Dunaj-Gradec-Trbiž. Iz Zagreba je projektirana in delno tudi že v delu cesta, ki bo povezovala glavno mesto Hrvatske s Splitom in drugimi kraji ob Jadranu. Tako bi dobili turisti iz vzhodne Avstrije in iz severovzhodno ter delno tudi vzhodnoevropskih držav neposredno zvezo k jadranski obali čez Zagreb.

Glede na dosedanjo tradicionalno usmeritev turističnih tokov iz vzhodne Avstrije, severovzhodno in delno vzhodno-

evropskih držav k Jadranskemu morju čez Slovenijo je treba za to, da ohranimo in še okrepimo tranzitno-prometno funkcijo Slovenije za te tokove, usposobiti cesto Šentilj—Ljubljana za sodobni avtomobilski promet. Ta cesta bi utegnila pritegniti k sebi tudi del tranzitno turističnega prometa, namenjenega v Italijo, ki bi sicer izbral cesto Dunaj—Trbiž.

Glede na to, da je največji del zahodnonemških in avstrijskih turistov, ki prihajajo v hitro večajočem se številu čez karavanške prehode v Slovenijo, namenjen na Jadran, je treba za ta hitri razvoj tranzitno-prometnega turizma v smeri sever-jug pravočasno usposobiti vertikalo Ljubelj—Ljubljana—Reka. Z modernizacijo ljubeljske ceste na avstrijski strani, bo urejena najkrajša povezava srednje in zahodne Avstrije, ZR Nemčije in severne Evrope z Reko in novo jadransko avto cesto oziroma Jadranom.

Analiza o prehodih osebnih avtomobilov čez mejne prehode kaže, da se je število prehodov čez italijansko-jugoslovansko mejo v letu 1964 v primerjavi s prejšnjim letom več kot podvojilo, medtem ko se je število prehodov čez avstrijsko-jugoslovansko mejo v istem razdobju povečalo le za tretjino. Na prehode čez italijansko-jugoslovansko mejo pride več kot tri petine vseh prehodov čez jugoslovanske državne meje na območje Slovenije. Dobra polovica turistov, ki uporabljajo te prehode, je namenjena na slovensko oziroma hrvaško istrsko obalo in na Reko ter dalje na jugoslovansko Primorje. Ta del tranzitnega prometa poteka skozi Slovenijo le v njenem jugozahodnem delu. Poleg prometa čez mejni prehod v Škofijah zelo hitro narašča tudi turistični tok čez prehod v Fernetičih in Gorici. Turisti, ki uporabljajo ta dva prehoda, so namenjeni predvsem v Ljubljano in dalje v druge dele Slovenije in Jugoslavije ter v sosednje države.

Promet čez goriške prehode, ki se je v zadnjih letih zelo povečal, dokazuje, kako velike so možnosti, da se bo v prihodnje promet razvijal skozi Slovenijo in dalje proti Avstriji in državam vzhodne in južnovzhodne Evrope ter Bližnjega vzhoda.

Ta turistični tok se bo okrepil predvsem tedaj, ko bodo zgrajeni številni predori skozi zahodne in srednje Alpe, od katerih so nekateri že odprti za promet, na primer Mont Blanc, Veliki Sv. Bernard in drugi, nekatere pa še gradijo, na primer St. Gothard, ali pa so v načrtu. Vsi ti predori, ki povezujejo oziroma bodo povezovali Italijo s Francijo in Švico ter čez njuno ozemlje z ZR Nemčijo in s kraji

zahodne in severne Evrope, skrajšujejo sedanje razdalje med omenjenimi državami in Italijo. Povezani so s sodobnimi cestami za avtomobilski promet in omogočajo nepretrgan cestni promet skozi celo leto. Omenjeni predori bodo brez dvoma največ koristili Italiji, ker na široko vključujejo italijanski cestni sistem v evropskega. Vendar se s to cestno povezavo odpira tudi možnost večjega prelivanja turistov iz jugozahodne, zahodne in severne Evrope v smeri proti srednjemu in spodnjemu Podonavju ter Črnemu morju in vzhodnemu Sredozemlju čez slovensko ozemlje.

Poleg omenjenih zvez Italije z njenim širokim zaledjem je prav posebnega pomena tudi njena povezava z zahodno Avstrijo, ZR Nemčijo in s severnimi državami, ki bo realizirana, ko bo zgrajena avtomobilska cesta čez Brenner. Ta se bo v Modeni povezala z avtomobilsko cesto »Del Sole«. Strokovnjaki računajo, da se bo število motornih vozil v državah, ki težijo k brenerskemu prehodu, v naslednjih petnajstih letih potrojilo. Računati je treba, da bo močno povečani cestni promet čez Brenner v Italijo precej vplival tudi na tranzitni promet skozi Slovenijo, in pri tem bo prav tako imela pomembno vlogo avtomobilska cesta Gorica—Ljubljana.

Razen tega je treba pričakovati, da bo vsaj del turistov iz srednje, zahodne in severne Evrope, ki bodo namenjeni v Jugoslavijo in Grčijo ter v druge jugovzhodne evropske države in dalje na Bližnji vzhod in ki bodo nemara na poti tja Slovenijo obšli, vračajoč se izbrali tranzitno pot čez nje-
no ozemlje.

Hkrati s postopno liberalizacijo turizma iz držav severovzhodne, vzhodne in jugovzhodne Evrope v zahodno Evropo bo postajal čedalje pomembnejši tudi tranzitni promet turistov iz teh držav skozi Slovenijo v Italijo in dalje v jugozahodno in zahodno Evropo.

Kako se bodo usmerili vsi ti prometni tokovi iz severne Italije proti vzhodu in v nasprotni smeri, bo precej odvisno od sodobne cestne povezave, ki naj bi priključila slovensko in jugoslovansko cestno omrežje k severnoitalijanskemu in preko njega cestnemu omrežju onstran Alp.

V zvezi s tem se odpira zelo aktualen problem zgraditi sodobno avtomobilsko cesto Gorica—Ljubljana, ki naj bi bila podaljšek avtomobilske ceste Villesse—Gorica, katero že gradijo. Ta cesta bi bila del južnoevropske magistrale, ki naj bi držala od Španije čez Francijo, Severno Italijo in Slovenijo po cesti Bratstva in Enotnosti v jugovzhodno Evropo do Črnega morja in na Bližnji vzhod.

Ta avtomobilska cesta bi bila tudi velikega regionalnega pomena, kar dokazuje že obstoječi intenzivni maloobmenjni promet in zlasti veliko zanimanje, ki ga kaže Furlanija-Julijska krajina za to, da bi se povezala s Slovenijo in dalje s podonavskim bazenom.

Na tej cesti bi potekal tudi cestni promet, ki bo nastal zaradi poglobljenega gospodarskega sodelovanja med Furlanijo—Julijsko krajino in Slovenijo ter čedalje močnejših turističnih, zlasti izletniških tokov v obeh smereh.

V dosedanjih razpravah sta se izoblikovali dve varianti za cesto Gorica—Ljubljana. Po prvi varianti naj bi cesta držala skozi postojnska vrata, po drugi pa mimo postojnskih vrat čez Col. Pri prvi varianti so ugodnejše terenske razmere, in čeprav je približno 20 km daljša, so boljše tudi prometne in gospodarske možnosti, ker se v postojnska vrata steka najmočnejši tok naših prometnih komunikacij, ki nastaja v Ljubljanski kotlini, kjer se združijo vsi tokovi, ki s severa in vzhoda držijo k Jadranskemu morju in proti zahodu. Ob izhodu iz postojnskih vrat se ta tok zopet razčleni, in sicer v tokove, ki držijo proti Gorici in dalje v Italijo in jugozahodno ter zahodno Evropo, proti Trstu, proti Kopru, Istri in na Reko ter dalje na novo jadransko avto cesto, kamor pelje sedaj najmočnejši teh tokov. Navsezadnje pa je tudi Postojna sama s svojo svetovno znano jamo zelo privlačna za tuje turiste.

Če bi se Slovenija povezala z Italijo s cesto Ljubljana—Gorica in se priključila na avtomobilsko cesto Gorica—Villesse, bi pridobila na tranzitnem prometu tudi cesta Šentilj—Ljubljana. Ta smer je že od nekdaj pomembna kot tranzitna komunikacija za del turistov, ki prihajajo iz srednjega Podonavja k Jadranskemu morju. Ta mednarodna prometna vloga daje cesti Šentilj—Ljubljana velike prednosti pred cesto Gradec—Radgona—Zagreb. Medtem ko bi bila avtomobilska cesta Gradec—Radgona—Zagreb namenjena predvsem za tranzit iz Vzhodne Avstrije k jugoslovanski jadranski obali, pa bi imela avtomobilska cesta Gradec—Šentilj—Ljubljana razen podobne vloge kot avtomobilске ceste med Gradcem, Radgono in Zagrebom še mednarodno tranzitno vlogo za prometni tok iz vzhodne Avstrije proti severni Italiji in v nasprotno smer.

Poleg tega, da je treba vertikalno in zlasti horizontalno usposobiti za sodoben avtomobilski promet, bo treba podrobno proučiti tudi tranzitno-prometne in ekonomske koristi, ki bi jih pridobila Slovenija, če bi se sedanja soška cesta povezala z avtomobilsko cesto Gorica—Villesse in z

avstrijsko avtomobilsko cesto Dunaj—Gradec—Trbiž čez Predel ter tako soška dolina odprla za turizem iz severovzhodne Italije.

K nadaljnjemu razvoju turizma na Gorenjskem bi pripomogli, če bi zgradili sodobno cesto, ki bi povezovala Posočje z bohinjskim in blejskim kotom ter drugimi kraji Gorenjske; pri tem bi bilo treba razmisliti, kako bi izkoristili bohinjski predor za železniški prevoz motornih vozil. Ta zveza bi koristila zlasti zimskemu turizmu, hkrati pa bi omogočila tudi mednarodno tranzitno povezavo Furlanija—Bohinj—Gorenjska—Ljubelj—Koroška in v nasprotni smeri.

Cestno omrežje v Sloveniji pa ne bo čedalje bolj obremenjeno le zaradi naraščajočega turističnega tranzitnega prometa na naših cestah, temveč tudi zaradi čedalje večjega mednarodnega blagovnega tranzitnega prometa na cestah. Ta je za zdaj v Sloveniji še skromen. Leta 1963 je znašal 45 tisoč ton, leta 1964 pa 73 tisoč ton ali 62% več.

Večjega pomena je cestni blagovni tranzitni promet čez Slovenijo, ki je povezan z razvojem jugoslovanske zunanje trgovine. Kar se tiče jugoslovanskega izvoza, je znašal cestni blagovni tranzitni promet čez Slovenijo 1963 leta 657 tisoč ton ali okoli 116% več kot v letu 1961, kar se tiče uvoza pa 91 tisoč ton ali okoli 24% več kot v letu 1961. Količina v cestnem tranzitu prevoženega blaga je v letu 1963 dosegla pri izvozu 38,4%, pri uvozu pa 14,1% v primerjavi z železniškimi tranzitnimi blagovnimi prevozi, opravljenimi v jugoslovanski trgovinski menjavi s tujino.

Glavni del cestnega blagovnega tranzitnega prometa v zvezi z izvozom in uvozom je potekal med našo državo in Italijo. Pri prvem je znašalo to okoli 91%, pri drugem pa okoli 88% vsega cestnega blagovnega tranzitnega prometa jugoslovanskega izvoza in uvoza. V prihodnje je treba računati, da se bo še večal cestni blagovni tranzitni promet z Italijo, Reko ter Kopro in v nasprotni smeri, ker pričakujemo hitrejšo povečevanje zunanje trgovine.

Sedanji cestni blagovni tranzitni promet obremenjujejo predvsem cesto Ljubljana—Postojna, ki je ozko grlo slovenskega cestnega omrežja, in dalje ceste Postojna—Trst in Postojna—Gorica ter Postojna—Koper in Postojna—Reka.

Razen turističnega tranzitnega prometa navaja tudi nadaljnji razvoj cestnega blagovnega tranzitnega prometa za potrebe jugoslovanske zunanje trgovine ter za potrebe naraščajoče blagovne menjave Italije in nekaterih drugih držav zahodne Evrope z vzhodnoevropskimi, zlasti podonavskimi državami k temu, da bo treba slovensko cestno omrež-

je povezati z južnoevropsko magistralo; pri tem je zgraditev sodobne avtomobilske ceste Gorica—Ljubljana največjega pomena.

Pri modernizaciji oziroma graditvi slovenskega cestnega omrežja za potrebe mednarodnega tranzitnega prometa bi bilo treba upoštevati zahteve, ki jih postavlja razvoj hitrega in neoviranega cestnega prometa z motornimi vozili in hitrejša obraba cest, ki so odprte za tovorna motorna vozila.

Čeprav se razmeroma hitreje večja cestni blagovni promet, pa železniški blagovni tranzitni promet čez Slovenijo še vedno prevladuje. V sedanji fazi je hitrost naraščanja cestnega blagovnega tranzitnega prometa sicer večja kot pri železniškem prometu, vendar je kljub temu treba nepretrgano skrbeti za učinkovitost železniškega potenciala. Izkušnje, kakor npr. v ZDA, so pokazale, da začenja železniški promet spet dobivati večji pomen, ko doseže cestni promet točko nasičenosti.

Krepitev jugoslovanske zunanje trgovine z vzhodnoevropskimi ter čezmorskimi deželami ter naraščanje blagovne menjave med zahodnoevropskimi in vzhodnoevropskimi državami bosta vplivala na hitrejši razvoj železniškega blagovnega tranzitnega prometa v smeri vzhod—jugozahod—zahod. Ali bo ta promet usmerjen po jugoslovanskih železnicah na Reko ali v Trst in v kolikšni meri, bo precej odvisno tudi od tega, ali bodo jugoslovanske železnice sposobne konkurirati glede hitrosti in ekonomičnosti avstrijsko-italijanski progi Dunaj—Trbiž—Videm—Trst, in pa od konkurenčnosti jugoslovanskih pristaniških tarif in kapacitet z italijanskimi. Promet, ki bo usmerjen na Reko in po jugoslovanskih železnicah v Trst ter v jugozahodno in zahodno Evropo, bo moral v veliki meri potekati čez slovensko ozemlje. S tem prometom se bo najbolj povečala obremenitev proge Šentilj—Reka oziroma Šentilj—Trst. To narekuje modernizacijo vseh železniških zmogljivosti na omenjeni progi tako glede objektov kakor glede sredstev.

Z elektrifikacijo nekdanje Južne železnice do Šentilja in z zanimanjem, ki ga Avstrija kaže za nadaljnjo elektrifikacijo do Maribora in dalje proti jugu, je nakazana možnost za razvoj železniškega blagovnega prometa iz vzhodne Avstrije in iz severovzhodnih držav proti Reki in Trstu. To zanimanje na avstrijski strani bi bilo verjetno mogoče vzbuditi tudi za podobno uveljavitev turske proge Beljak—Jesenice—Trst, ki je slabo izkoriščena. Po tej progi bi se lahko usmeril, spodbujen s primernimi tarifami, prevoz bla-

ga iz zahodne in srednje Avstrije ter vzhodne Bavarske proti Trstu in vzhodni Furlaniji. Obe progi imata isti negativni činitelj, da mora blago dvakrat prekoračiti mejo, enkrat na avstrijsko-jugoslovanski meji in drugič na jugoslovansko-italijanski meji. To negativno dejstvo je mogoče omiliti s poenostavitvijo carinskih in sanitarnih pregledov ter s konkurenčnimi tarifami.

Nasprotno kakor pri tovornem prometu prevladuje pri potniškem prometu cestni promet. V letu 1964 je bil prevoz potnikov v javnem cestnem prometu za približno 75% večji kot prevoz po železnicah. Tudi razvoj potniškega cestnega prometa in prometa tujih turistov je precej hitrejši kakor razvoj potniškega železniškega prometa. Vendar je treba skrbeti za primerno hitrost in za udobnost železniških vozil, ker se pri množičnem vključevanju v turizem in pri širjenju turistične baze ugotavlja, da dajejo turisti pri vožnjah na večje razdalje pogosto prednost udobnejšemu železniškemu prevozu.

Sklepne misli

V tem prispevku so nakazane velike možnosti za razvoj tranzitnega prometa skozi Slovenijo glede na pričakovano naraščanje in usmeritev mednarodnih blagovnih in turističnih tokov. To pa zahteva, da se slovenski in celotni jugoslovanski prometni sistem vključi v evropski prometni sistem. Kljub ugodnim možnostim v prihodnosti bo nadaljnja uveljavitev Slovenije kot mednarodnega tranzitnega območja odvisna predvsem od tega, če bo pravočasno usposobila svoje prometno omrežje in potrebne službe za sodobni promet v močno razširjenem obsegu. Glede na to, da v razpravi nakazani mednarodni prometni tokovi zahtevajo, da se povečajo kapacitete in modernizira prometno omrežje že v bližnji prihodnosti, je možno, da bo Slovenija vsaj delno izolirana od mednarodnega tranzitnega prometa, če ne bomo pravočasno ukrenili vse potrebno, da se bodo ti tokovi v čim večji meri usmerili čez njeno ozemlje.

Zato bi bilo treba takoj proučiti ustrezne ukrepe, ki naj usposobijo Slovenijo, da bo lahko pritegnila pričakovani mednarodni tranzitni promet. Pri tem je zlasti pomembno proučiti probleme v zvezi z vključitvijo prometnega omrežja Slovenije v južno evropsko magistralo; največjo pozornost je treba pri tem posvetiti avtomobilski cesti Gorica—Ljubljana s podaljškom proti vzhodu oziroma severovzhodu. Prav tako je treba podrobneje proučiti vprašanje reali-

zacije vertikalne magistrale, ki naj bi povezala srednjo in deloma severno Evropo z Jadranom in jugovzhodno Evropo čez Slovenijo.

Kot rezultat nadaljnjega študija naj bi bile čimprej nakazane rešitve, ki bodo kar najbolj primerne s stališča ekonomskih koristi, prometno-tehničnih zahtev, virov in načina financiranja, tarifne politike in možnosti liberalizacije prehodov čez državno mejo.

Pri izdelavi načrtov za modernizacijo prometnega omrežja in pri njihovi realizaciji bi bilo treba upoštevati tudi potrebe urbanizacije, zavarovanja pokrajine in rekreacijskih območij itd.

Pri nadaljnjem proučevanju problemov prihodnjega gospodarskega razvoja SR Slovenije bi bilo treba posvetiti posebno pozornost njenemu mednarodnemu prometnemu položaju kot eni poglavitnih komparativnih prednosti za optimalen razvoj. Ta prometnogospodarska lega ne vpliva samo na področje prometa in turizma, temveč sega njen vpliv tudi na druga področja gospodarskega življenja na samem tranzitnem območju. To bi bilo treba upoštevati tudi pri programiranju nadaljnjega gospodarskega in družbenega razvoja SR Slovenije.

Reelekcija ante portas

Nemara bo kdo mnenja, da je naslov, pod katerim pišem, senzacionalističen, neprimeren za uvod v razmišljanje o tako pomembnem vprašanju, kakor je uresničevanje načela reelekcije. Toda tak prizvok nevarnosti, ki je »pred vrati«, prizvok osebne ogroženosti je reelekcija delno že dobila v dosedanjih razpravah in pogovorih. Ker se bliža zakoniti rok, ki terja, da začnemo načelo reelekcije tudi uresničevati, se že pojavljajo najrazličnejše razlage, kaj sploh je reelekcija: od te, da je to pravzaprav rotacija in da gre potemtakem za brezpogojno zamenjavo vseh prizadetih direktorjev oziroma vodilnih uslužbencev, pa do druge skrajnosti, ki dokazuje, da je reelekcija sicer zanimivo načelo, toda trenutno, v sedanjem gospodarskem položaju, neuresničljivo in zato stvar prihodnosti. Med obema razlagama reelekcije je še veliko drugih, in vse to je ustvarilo vzdušje, ki ni niti najmanj ugodno za to, da bi kolikor se da dosledno uresničili načelo, od katerega si obetamo napredek.

Razpoloženje, ki ga lahko izrazimo v teh nekaj besedah naslova »Reelekcija pred vrati«, ima svoje nosilce. Med njimi so popolnoma dobronamerni ljudje, ki, poznavajoč pomankljivo strukturo organizatorjev proizvodnje sploh in ne le direktorjev, upajo, da bo reelekcija prinesla drugačno sestavo ljudi na najbolj odgovornih delovnih mestih le tedaj, če bo izvedena kot rotacija. Povrh vsega mora biti nosilec te rotacije nekdo zunaj delovne organizacije, ker samo to in to samo zagotavlja smotrno izbiro kadrovanja.¹ Dobronamernost torej, ki hočeš nočeš zanika odgovornost kolektiva za strokovno kadrovske sestavo. Taka razlaga reelekcije ustvarja v delovnih organizacijah ozračje, ki je vse

¹ Pojasniti je treba, da gre tudi za nepravilno tolmačenje rotacije same. Ko se ogrevajo za rotacijo, ki naj zamenja reelekcijo, nimajo v mislih ustavnih načel rotacije kot obvezne, toda demokratično izpeljane občasne zamenjave pri oločenih funkcijah. Rotacija je postala nekakšen sinonim za odločanje o kadrih zunaj kolektiva, sinonim za pravico posameznikov, da odločajo o obvezni zamenjavi itd. Rotacija pomeni torej staro kadrovske politiko. Mnenje torej, ki bi utegnilo politično razvrednotiti smisel rotacije.

prej kot primerno za samoupravno organizirano in načelno izbiro kadrov za vsa odgovorna delovna mesta.

Prvič. Take razlage oziroma mnenja o uresničevanju reelekcije porajajo negotovost pri ljudeh, ki opravljajo funkcijo direktorja. Zaradi pomanjkljivih kriterijev, po katerih bi lahko kolikor toliko objektivno presojali uspešnost dela posameznega direktorja, nemalokrat prevladujejo subjektivni kriteriji, osebno presojanje, kdo je in kdo ni uspešen na tem delovnem mestu. Odveč bi bilo sicer s čisto konkretnimi zgledi podprto opisovanje primerov, ki kažejo na najrazličnejše deformacije v praktični kadrovski politiki. Take ali drugačne osebne ocene vselej pripeljejo do subjektivizma, in ta izvira iz tega, da se še vedno nismo potrudili, da bi spoznali vsaj nekaj objektivnih kriterijev, po katerih bi presojali uspešnost tega odgovornega dela. Sicer pa ne morem trditi, da ne poznamo nobenega objektivnega kriterija, saj nam jih gospodarjenje tako rekoč sproti in vsak dan znova vsiljuje (npr. reforma in organizacijske, poslovne in druge sposobnosti). Gre tudi za to, ali smo se zares potrudili, da bi presojali uspešnost dela z njihovo pomočjo, ali pa dopuščamo, da na mnenja o uspešnosti dela vplivajo najrazličnejši neekonomski kriteriji, kot so osebne prijateljske zveze, »kadrovske« kombinacije, ki so posledica sebičnih interesov in ambicij posameznikov; potenciranje in koncentriranje odgovornosti za vse napake na to delovno mesto, kadar na tem utemeljujemo predvideno zamenjavo; tja do skrajnosti, ki jo je slovenski direktor že doživel, ko mu je bilo rečeno, naj prostovoljno zapusti delovno mesto in naj »odgovornih činiteljev« ne sili, da bi iskali dlako v jajcu zato, da bi argumentirali njegovo zamenjavo. To brez dvoma ni ozračje, v katerem naj postane reelekcija normalen proces selekcije in zamenjav na vseh odgovornih in strokovno zahtevnih delovnih mestih. Ne gre torej samo za delovno mesto in funkcijo direktorja.

V takem vzdušju bi prišli do tega, da bi morebitne zamenjave ne bile posledica ekonomskih interesov delovne organizacije, pač pa posledica vseh drugih nesprejemljivih meril in metod. Zaradi takih razlag reelekcije smo tik pred tem — pravzaprav že doživljamo — da postane funkcija direktorja v nekem smislu nepopularna in nezaželena.²

² Ker je reelekcija načelo, ki ga želimo uveljaviti kot stalno obliko izbiranja kadrov, ne pa kot kampanjsko akcijo, ki naj se začne in konča aprila oziroma z razpisi že januarja 1966, je prav, da o teh stvareh razmišljamo in jih osvetlimo z vseh zornih kotov prav zato, da ne bi postali »kampanja« ali nekakšen pregon s strokovnih delovnih mest. Potrebno in koristno je razpravljanje o

To je ravno nasprotno od tistega, kar želimo: čimveč prijav na razpise za strokovna delovna mesta in zato tudi veliko možnosti, da bomo izbrali za posamezna delovna mesta najprimernejše ljudi. Če bi reelekcijo spremenili v rotacijo, obvezno zamenjavo, in pri tem lepili etikete o popolni nesposobnosti za kakršnokoli delo, tudi prijav na razpise za taka delovna mesta ne bo. S subjektivnimi presojami pa smo v dosedanji praksi dostikrat strokovnega delavca degradirali tudi kot človeka. Reelekcija, tako mislim, nikakor ne sme biti etična degradacija človeka, marveč preizkušena selekcija in ponovno ocenjevanje večjih ali manjših sposobnosti ljudi za posamezna strokovna dela. Potemtakem tudi ne zagovarjam druge skrajnosti, prakse, ki je tu in tam utrdila mnenje, da gre za »dosmrtno« imenovanje na odgovorno delovno mesto. Lahko, toda samo takrat, če se to vselej ujema z znanjem, organizatorsko sposobnostjo, napredkom v proizvodnji in ne nazadnje s socialističnimi odnosi.

Reelekcija potemtakem ne sme zbuhati občutka negotovosti nasploh, ogrožati mora, da tako rečem, le premajhno znanje, premajhno sposobnost in deformacije v odnosih.

Drugič. Govoriti o rotaciji v smislu stare kadrovske politike, ko gre za reelekcijo, torej za možnost, da je kdo ponovno imenovan na direktorsko ali drugo odgovorno delovno mesto, pomeni popuščati zakonu vztrajnosti. Kot doslej, ko je bilo to po zakonu dopustno, naj bi tudi sedaj, čeprav to ni v skladu z ustavo in zakonom, odločali o strokovnih kadrih samo organi in ljudje zunaj delovne organizacije. Tu imamo opravka z zaostajanjem subjektivnih odnosov za objektivnimi možnostmi.

Namestitev in imenovanje direktorja je v minulih dvajsetih letih doživelo svojo genezo, ki je popolnoma skladna s splošnim razvojem samoupravljanja. Kratko rečeno: začelo se je tako, da je direktorja imenoval ustanovitelj, minister, generalna direkcija ali upravni odbor višjega gospodarskega združenja, pozneje pa ljudski odbor okraja ali mesta, ljudski odbor občine ali komisija, ki jo določi državni organ, zdaj pa direktorja imenuje (voli) delavski svet na podlagi javnega razpisa in predloga komisije. (Formalno-pravno poznamo sedem obdobj v postavljanju ali imenovanju direktorja. Odveč bi bilo navajati podrobnosti). Razvojna pot je jasna: od popolnoma etatistične, takrat mate-

vseh, tudi še tako občutljivih vprašanih reelekcije, ker ji s prvo izvedbo krojimo usodo za vso prihodnost. Demokratična načela izbire kadrov bo treba podpreti in jim utreti pot, podobno kot to velja za vsa naša prizadevanja pri doslednejšem uveljavljanju samoupravih odnosov.

rialno in družbeno pogojene izbire kadrov, do le še delno omejene samoupravne izbire kadrov (poleg sprememb v delitvi ustvarjene vrednosti je tudi to lahko zgled dialektičnega razvoja samoupravljanja).

Reelekcija, ustavna in zakonska določila pomenijo negacijo vseh prejšnjih oblik in metod nameščenja direktorja. O namestitvi direktorja ne odloča več minister, niti ne predsednik občinske skupščine. Vsaj načela zakona in njegov smisel sta drugačna. Praksa pa je in bi utegnila tudi ostati takšna, če bi si posameznik mimo delovne organizacije še naprej lastil pravico, da odloča o človeku, ki naj bi postal direktor. Vse do nedavna so bili organi zunaj delovne organizacije tisti, ki so klicali direktorja na odgovornost, drugi, ne kolektiv, so ga praviloma opozarjali na napake in drugi so ga zamenjali. Le izjemno so to urejali delavski sveti ali kolektivi, in te izjeme pravilo samo potrjujejo. Če torej mislimo in bi želeli ob uvajanju načela reelekcije delati po starem, pomeni to lahko samo eno, namreč, da zavijamo v zanosne politične besede naše nezaupanje v samoupravne odločitve. Želeli bi pač ubirati tisto pot, ki je preprostejša in ob sedANJI stopnji zavesti delavcev tudi najlažja. Še naprej hočemo odločati o tem, kdo bo in kdo ne bo imenovan na katero si že bodi odgovorno delovno mesto. Govorimo o rotaciji, ki naj trenutno še nadomesti reelekcijo (nekakšno prehodno obdobje, ali ne?), ne zato, ker smo za obvezno zamenjavo po določenem času, pač pa samo zato, ker želimo izbirati kadre po starem, po predpisih in metodah, ki smo jih prerasli, in potem, ko smo se popolnoma zavestno odločili za višjo, bolj demokratično, samoupravljanju bližjo obliko izbiranja kadrov. Pri izbiranju kadrov govorimo o družbenem interesu, pri tem pa pozabljamo, da smo v razvoju samoupravljanja dobili nove nosilce družbenega interesa. Če sta bila to najprej minister in glavna direkcija, pozneje ljudski odbor, je zdaj nosilec oziroma mora postati nosilec družbenega interesa, ki naj se izrazi v imenovanju najsposobnejših organizatorjev na strokovna delovna mesta, delavski svet oziroma kolektiv.

Rotacija, s katero razumemo, želimo ali celo utemeljemo nujnost prejšnjih oblik in metod individualne izbire kadrov, ne more zamenjati reelekcije.

Tretjič. Če naj postane delavski svet nosilec družbenih interesov pri izbiri strokovnjakov, pomeni to, da je hkrati tudi nosilec interesov kolektiva.

Kolektiv in delavski svet prevzemata odgovornost za strokovno sestavo v delovni organizaciji. Slaba organizacija

dela, nizka produktivnost, majhna realizacija in zato nizki osebni dohodki so prav lahko posledica slabega strokovnega dela in, preprosto povedano, neznanja (zdaj, po reformi, se temu bližamo). Odgovornosti za neznanje in odgovornosti za posledice neznanja pa ne moremo prenašati s kolektiva proizvajalcev na organizirane teritorialne ali politične organe in še manj na posameznike. Načelo reelekcije prenaša odgovornost za strokovnost dela v kolektiv in ga zato ne moremo niti začasno nadomestiti z rotacijo, pojmovano kot izbiro kadra zunaj kolektiva.

Zdi se mi, da je to eno izmed najvažnejših načel reelekcije; namreč, ta odgovornost kolektiva za strokovno primerno sestavo organizatorjev proizvodnje. Naivno bi bilo, če bi trdili, da se delavci in delavski sveti že zavedajo odgovornosti za to, kdo bo direktor. Prizadevanja za oblikovanje zavesti o tem bodo dolgotrajen in za vse subjektivne politične sile zelo zahteven napor. Ne gre samo za to, da premagamo dosedanjo prakso, ki je oblikovala zavest, da je za kadre odgovoren nekdo zunaj tovarne, marveč bo treba premagati tudi vse tiste sile v delovni organizaciji, ki bodo (tega se dobro zavedamo) preprečevale, da bi se ta zavest hitreje oblikovala. Hočem reči, da ne moremo privoliti v enostavno formulo: če imate nizke dohodke zaradi slabe organizacije dela, torej zaradi nesposobnih organizatorjev dela, pripišite to sebi, ko pa obenem vemo, da tisti, ki opozarja na nestrokovno delo, lahko doživi ne le šikane vseh vrst, marveč tudi to, da ga na spretno izveden način, tako da odpravijo njegovo delovno mesto, odpustijo iz delovne organizacije.

Tako razvita zavest in takšne možnosti za njeno progresivno oblikovanje pa pomenijo, da se ne odrekamo »intervenciji«. Vprašanje je le, za kakšno intervencijo gre. Brez odlašanja bi morali razprave o načelih in ciljih reelekcije spustiti z republiških in občinskih »nivojev« v delovne organizacije. Seznanjanje delavcev z načeli reelekcije bi morala biti naša prva intervencija. Toda to je komaj začetek, manjši del nalog. Politične organizacije, tokrat na vseh ravneh, bodo morale ustvarjati demokratično vzdušje, v katerem bo reelekcija lahko postala sam po sebi razumljiv, ne senzacionalen in ne kampanjski proces selekcije strokovnih kadrov. Spektrum problemov, ki jih bo treba reševati, marsikdaj čisto konkretno, od primera do primera, je obsežen in tu tudi nakazan. Torej prav nič enostavna, marveč zahtevna naloga. Navsezadnje zamenjava kadrov ni naša posebnost, to dela ves svet. S tem da smo začeli poudarjati

nujnost zamenjave strokovnih delavcev, nismo odkrili nič novega, kajti to brezpogojno terja hotenje po napredku proizvodnje (razlogi so seveda različni). Gre torej za popolnoma logičen proces, ki smo ga tudi iz objektivnih razlogov začasno potisnili ob stran in zato ni bil dovolj uveljavljen. Reeleksija, možnost ponovne izvolitve, pa se vendarle bistveno razlikuje od tega, kar pozna svet. Gre za popolnoma novo kvaliteto tega procesa selekcije. Nosilec morebitnih zamenjav je delavski svet in kolektiv, odgovornost prevzema kolektiv, kolektiv naj postane nosilec kadrovske politike.

Reelekcija ima torej svoje demokratične nosilce. Uresničljiva je le v sistemu samoupravljanja. Zato je, četudi z dobrim namenom, ne moremo razlagati ali uveljavljati z napak tolmačeno rotacijo. Reeleksija »za vrati« delovne organizacije bo postopoma utišala hanibalski prizvok, ki ga je dobila z napačnimi razlagami. Žal, toda to je resnično težje, zahtevnejše in bolj odgovorno.

* * *

Nosilci nesprejemljivih tolmačenj reelekcije pa so tudi prizadeti sami, torej organizatorji proizvodnje, strokovni delavci. Braneč svoje položaje za vsako ceno, so ne da bi mislili na svoje organizacijske in strokovne sposobnosti, pripomogli k temu, da govorimo o reelekcije kot nevarnosti, grožnji »pred vrati«. Tudi o tem bi se morali odkrito pomeniti.

Reelekcija kot načelo ni združljiva z miselnostjo, da je direktor poklic, kar pomeni, naj bi poznali ali uveljavljali zgolj horizontalno menjavo (to sicer ni nemogoče, če upoštevamo dovolj dognane znanstvene ocene o t. i. »industrijski slepoti«). Direktor, ki v podjetju A ne dosega več zadovoljivih delovnih uspehov, se lahko v podjetju B imenitno obnese. Taka menjava je, mimogrede rečeno, še vedno bolj primerna kot pa poskus, da bi vse direktorje, ki jih bodo morda delavski sveti razrešili dolžnosti, imenovali za svetnike. Premalo premišljeno odločanje o tem lahko povzroči, da zavlada v kolektivu škodljivo dvovladje, polno sporov, ali pa da se novi direktor čisto brez volje, brez iniciative itd. podredi prejšnjemu, zdaj svetniku, torej nekakšen konformizem. To, da se delovno mesto in funkcija direktorja pojmuje kot poklic, je dovolj razširjeno, da pomeni obliko obrambe pred uresničevanjem načel reelekcije. Tudi sklicevanje na zasluge, pridobljene bodisi med vojno ali po njej, in na socialne probleme, (saj ne gre za zaposlene

s prejemki do 30.000 dinarjev), ki jih bo sprožilo uveljavljanje reelekcije (zlasti prve), je hočeš nočeš obramba položajev na odgovornih delovnih mestih.

Reelekcija, ki v načelu pomeni strokovno selekcijo, ni združljiva s socialnimi in tem podobnimi kriteriji. Delavski svet in kolektiv lahko pri reelekciji in sploh pri kadrovske politiki upoštevata le kriterije, kot so znanje in uspešnost pri organizaciji dela (itd.), medtem ko je za reševanje spremljajočih jo socialnih problemov odgovoren še kdo drug in ne kolektiv. Jasno je, da reelekcija ne sme in ne more zanikati zaslug, ki jih ima posameznik, še zlasti ne zaslug za časov vojne. Odgovornost za humanost pri realizaciji reelekcije mora brezpogojno prevzeti tudi širša družbena skupnost. Če bi hoteli, da bi delovni kolektivi pri ureničevanju načel reelekcije upoštevali vse te momente, potem reelekcije ne bo, ker jo bodo odrinili sentimentalni kriteriji. Nezaupanje prizadetih je v tem pogledu očitno, narobe bi bilo, če bi postalo tudi utemeljeno!

Še več je subjektivnih razlogov, ki nekatere organizatorje proizvodnje navajajo k temu, da skušajo reelekcijo razvrednotiti. Govorjenje o kontinuiteti strokovnega dela; o ekonomski situaciji po reformi, ki ne dopušča zamenjav; o partizanih — vse to je sprenevedanje, ki bi rado doseglo, da bi vsako razpravljanje o reelekciji označili kot »hajko«. Ker pa smo vsi proti temu, da bi reelekcija postala ali celo ostala »hajka«, in ker smo sploh proti vsaki politični »hajki«, pričakujejo molk in zato tudi možnost, da bo reelekcija ostala le dobrodušen, perspektiven program. Reelekcije ne terjajo subjektivne želje, hotenja ali nezrele ideje politikov, marveč ekonomski razvoj sam.

Izraz določenega odpora, ko gre za to, da uresničimo možnost menjave strokovnih kadrov, se očitno kaže, tako mislim, tudi v kadrovske politiki nekaterih delovnih organizacij v zadnjih mesecih. Nosilci »politike zapiranja vrat« vsem strokovnim kadrom (tu bi lahko navedel precej konkretnih podjetij) in nosilci politike, ki tako ali drugače dosežejo, da zapusti delovno organizacijo še tistih nekaj strokovno usposobljenih ljudi, niso kolektivi, marveč posamezniki in »strokovne« skupine. To naj bi bila nekakšna obramba pred možnostjo zamenjave, povrh vsega še vsajena v miselnost kolektiva z demagoškim govorjenjem o tem, kako gre vse skupaj naprej tudi brez strokovnjakov. Tudi odtod pojav, da se v zadnjih mesecih brezposelnost med strokovno usposobljenimi in kvalificiranimi delavci povečuje, medtem ko se pri nekvalificiranih celo manjša. Zapi-

ranje vrat vsem, ki imajo več znanja, je pojav, ob katerem ne moremo ostati mirni in čakati, kaj bo. Toliko manj zato, ker dobro vemo, da je kvalifikacijska sestava delavcev v slovenskih gospodarskih delovnih organizacijah celo za nekaj odstotkov slabša kot v jugoslovanskem merilu. In ta je celo še daleč pod strukturami v drugih deželah. Torej ne preveč, marveč premalo je strokovno usposobljenih delavcev; in tega ne more zanikati niti priložnostno opletanje z argumentom o avtomatizirani proizvodnji (perspektivni, seveda). Izraz poskusov, da bi zanikali načela, ki naj jih uveljavi reelekcija, so tudi statutarna določila o tem. Nesprejemljive formulacije o pogojih, ki jih mora izpolnjevati kandidat za direktorja ali za kako drugo strokovno delo, so bolj ali manj znane. Dokler bodo statuti odpirali vrata premalo usposobljenim ljudem (gre tudi za formalno izobrazbo, čeprav ne samo za to), dokler bo zahteva po znanju prilagojena tistemu, ki tako delo opravlja danes, nimamo prav nobenega zagotovila, da bi vsaj v bližnji prihodnosti prišli na taka delovna mesta strokovno bolj usposobljeni ljudje. S tem da dolgoletno šolanje izenačujemo celo s krajšo delovno prakso (čeprav pomena prakse nihče ne zanika), zmanjšujemo zanimanje za šolanje. Tu so, mislim, korenine nekakšne »inflacije strokovnosti«. Dopolnjevanje statutarnih določil, ki bodo lahko osnova logične in smotrne kadrovske politike, je zato nedvomno prva naloga vseh, ne le kolektivov. V nekaterih kolektivih iz vseh omenjenih razlogov ni niti pripravljenosti, da bi se lotili takega izpolnjevanja statutow.

Odnos do načel reelekcije bodo morali torej spremeniti tudi tisti, ki so v eni osebi njeni nosilci in prizadeti.

* * *

Vprašanja, ki zadevajo reelekcijo in zlasti njeno prvo izvedbo v prihodnjem letu, s tem, kar sem zapisal, še zdaleč niso izčrpana. Naj omenim le še razpis delovnega mesta. Ta akt je bil v minulih letih tako rekoč do kraja razvrednoten, saj je bil največkrat le formalna kulisa poprejšnjih kadrovskih dogovorov zunaj kolektiva. Ne bo majhna stvar, da bomo razpisu vrnil pravi ugled in s tem postavili osnovo za izbiro kadra v resnično demokratični atmosferi.

Smisla in vseh načel, o katerih govorimo ob reelekciji, ne bomo uresničili že jutri. Gre za ideje, ki temeljijo na splošnem materialnem napredku kot na zavesti proizvajal-

cev, da so sami odgovorni za kadrovsko politiko. Če pa je načelo menjave strokovnih delavcev dosledno moč uresničiti le v daljšem obdobju, če je to proces, potem nestrpnost ni umestna. In spet: zato, da se načela reelekcije ne bi izcimila v »hajko«, v »grožnjo pred vrati«, je prav, da o tem ne molčimo. Molk in ne razprava ji skuša naprtiti nekaj, kar v resnici ni!

MITJA ŠVAB

Nerazumevanje in demagogija

Pogosto je slišati, posebno v zadnjem času, da si delovni kolektivi protipravno pridobijo premoženjsko korist. Družba takšnega načina pridobivanja premoženja ne trpi in zato primerno ukrepa.*

Ljudje, ki so odgovorni, da podjetja poslujejo zakonito, pa prvi niso hoteli priznati upravičenosti družbenih konsekvenc. S svojo avtoriteto in izkoriščajoč vse razpoložljive kanale ter informacijska sredstva so si prizadevali, da so se njihova nesprejemljiva stališča uveljavila in utrdila med dokajšnjim delom zaposlenih v teh podjetjih.

Ugotavljamo, da pravnih odločitev gospodarskih sodišč prizadeti slovenski delovni kolektivi že nekajkrat niso hoteli razumeti. Tako je bilo v kolektivu hotela POŠTA na Jesenicah, tako je bilo v AGROKOMBINATU, RUDNIKU VELENJE in še marsikje drugod. Odločitev sodišč niso hoteli sprejeti, ker so menili, da so po svojem izvoru birokratske, da so po svoji vsebini subjektivne in da so usmerjene zoper njihove koristi in cilje. Srečujemo se torej s pojavi, ki so se dokaj nepričakovano in razmeroma pomembno razrasli v aktualni družbeni problematiki in postali predmet številnih polemik.

Samo po sebi se mi vsiljuje vprašanje: ali so ta stališča delovnih skupnosti resnični izraz njihove moralne, etične in politične zrelosti. Iz katerega koli zornega kota jih namreč poskušam analizirati, vedno pridem do istega sklepa: izražena stališča je težko, če že ne nemogoče vključiti v dosedanje kompleksno samoupravno prakso in samoupravno normativnost teh kolektivov. Sprašujem se torej po vzrokih, ki nam

* Kako pogosto je protipravno pridobivanje sredstev, povedo naslednji podatki:

Gospodarska sodišča so v letošnjem letu obsodila že 33 podjetij in 43 vodilnih ljudi. Pred 26. julijem 1965 je bilo 12 prijav ali 9 %, po tem datumu, torej po uveljavitvi gospodarske reforme in do sredine septembra pa 127 ali 91 %.

bodo pomagali zavzeti odnos do teh anomalij naše družbene prakse.

Da bomo lahko pravilno in zanesljivo ocenili te pojave in sistem vrednot, ki je z njimi nastal, moram najprej povedati: stališča in mnenja ne nastanejo samo zato, ker imamo na razpolago dokaze in dejstva, ampak posamezniki razmerno pogosto, posebno v izjemnih situacijah, za že sprejete sodbe in oblikovana mnenja iščejo argumente *post festum*. Vprašati se moramo, zakaj so delovni kolektivi sprejeli takšna stališča in pri njih tudi vztrajali, čeprav za to niso imeli racionalnih in družbeno sprejemljivih osnov.

Za veliko večino dosedanjih primerov ugotavljam: negativne reakcije (negativne znatno bolj, kot bi bilo pričakovati) na odločitev sodišč *niso bile spontane, najmanj pa tako samonikle, kot hočejo pokazati posamezniki iz teh organizacij.*

Razsodbe gospodarskih sodišč so namreč v prvi vrsti prizadele posamezne vodilne ljudi, večidel direktorje in šele v drugi vrsti celotne kolektive. Tako je bil vpliv posameznikov, ki so bili pravno krivi, odločilen za oblikovanje stališč.

Z drugimi besedami, neposredni odziv članov kolektivov je bil nasledek sistematičnega, intenzivnega in vsestransko dobro preračunanega vplivanja posameznikov, ki so v resnici predstavljali neformalne aktivne. Prizadeti posamezniki so poudarjali osebno pripadnost kolektivom in navezanost nanje. Zaradi »interesov« *teh kolektivov naj bi bili prišli v spor z družbeno zakonodajo. Sklicevali so se na delovne uspehe, ki so jih dosegli v teh delovnih organizacijah, in na ves glas zatrjevali, da se jim godi krivica. Institucionalizirane skupine v podjetjih, samoupravne in družbenopolitične, so mnogokrat zelo hitro sprejele ta stališča za svoja. Tako so postale glavni nosilec celotnega mehanizma tega vplivanja. Pripravljenost sprejeti tuja stališča je bila tolikšna zato, ker so bile v kolektivih razpoložljive informacije nepopolne in preoblikovane tako, kot je bilo v prid posameznikom, ker so prave cilje prikrili in ker so pri tem demagoško in avtoritativno spodbujali materialne interese. Še več, zasledili smo tudi poskuse izsiljevanja samoupravnih organov pod geslom dosedanjih zaslug in žrtvovanj za kolektive.*

Vse te in podobne momente, ki so bili imanentni del obravnavanih vplivanj na ljudi, in ki so brez dvoma dali pričakovane učinke, moramo in moremo označiti z enim samim pojmom: demagogija in nesprejemljive metode političnega izsiljevanja v imenu samoupravnih organov.

Takšno socialno ozračje je prevladalo in rezultat je bil dvojno merilo pri ocenjevanju enakih ali podobnih pojavov:

eno merilo za svoje podjetje, drugo, tokrat kritično in neprimerno manj subjektivno, za druga podjetja, za druge kolektive. Pri prvem merilu je referenca predvsem pretirano emocionalno obarvano razpoloženje, pri drugem pa poudarjanje doslednosti pri ukrepih, s katerimi naj bi bili zavarovali koristi delovnih ljudi, tokrat kot porabnikov dobrin.

S tem ne trdim, da so se stališča kolektivov oblikovala zgolj pod vplivom teh posameznikov, toda njihove vloge ne gre podcenjevati. Seveda še vedno drži, da so ozki lokalni interesi in celo ekstremni lokalistični patriotizem prevladali tako v zavesti kot v vedenju ljudi, najprej odgovornih strokovnih in vodilnih sodelavcev ter samoupravnih organov, pozneje pa v nekoliko spremenjeni kvaliteti in enako močno v zavesti in vedenju večjega dela celotnih delovnih skupnosti.

Te pojave pa bi bili prikazali povsem enostransko in tendenciozno, ko bi bili vse člane teh kolektivov obravnavali kot eno samo nediferencirano kategorijo. V večini primerov smo lahko slišali glasove, in sicer v tej ali oni obliki, proti takšnim dvojnim kriterijem, le da so bili prešibki, čeprav ne po svoji krivdi.

Vprašujem se dvoje:

1. Ali ne gre pri teh pojavih za pojmovanje, ki je popolnoma tuje samoupravni avtonomnosti delovne organizacije. Ali nimamo opraviti z interpretacijo tiste vrste, ki pravi, da se v imenu samoupravljanja lahko naredi vse, samo da je v prid kolektivom. Koristi širše družbene skupnosti so manj pomembne, lahko tudi irelevantna kategorija.

2. Ali ne gre za poskuse osebno odgovornost preložiti na kolektive, čeprav je popolnoma jasno, da je osebna odgovornost v samoupravnem sistemu njegov sestavni in neločljivi del.

Predvsem drugo, v imenu *samoupravljanja opravičiti svoje napake in v imenu samoupravljavcev kršiti družbene norme, pravne in moralne, je bistvena vsebina obravnavanih pojavov.*

Kot mora družba opozoriti na nelogičnost in neustreznost stališč članov teh kolektivov, mora z vsemi subjektivnimi silami odločno nastopiti proti pobudnikom teh manifestacij. Vodilni ljudje niso odgovorni za spoštovanje zakonitosti pri svojem delu samo delovni skupnosti, kateri pripadajo, ampak prav tako celotni družbi. Po ustavi je direktor pri svojem delu samostojen in je osebno odgovoren delovni skupnosti in organom upravljanja delovne organizacije, za zakonitost dela delovne organizacije in za izpolnjevanje z zakonom določenih obveznosti pa je odgovoren tudi družbeni skupnosti.

O tem jasno govore tudi statuti delovnih organizacij in druga notranja zakonodaja.

Materialna podlaga splošnodružbene morale sta družbena lastnina proizvodjalnih sredstev in odprava razredne družbe. To pa tudi pomeni, da vsako izrabljanje in izigravanje splošnodružbenih norm zaradi drobnih koristi, tokrat tistih, ki se nanašajo na poslovne odnose in gospodarsko etiko, zasluzi dosledno in ostro ukrepanje.

Ugotavljamo tudi, da sodb, ki so jih gospodarska sodišča izrekla posameznikom, pogosto ne izvajajo, oziroma natančneje, izvajajo jih le formalno. Vpliv posameznikov, ki so bili kaznovani s prepovedjo opravljanja dosedanjega dela, se na delovne organizacije ni bistveno zmanjšal, če so le-ti dobili leto dni študijskega dopusta in primerno štipendijo, če so ostali v podjetju na novo ustanovljenem delovnem mestu svétnika ali če so dobili kakšno drugo ustrezno začasno delo v svoji delovni organizaciji. V teh primerih pravne sankcije praviloma nimajo podlage za njih izvajanje.

Delavsko in družbeno samoupravljanje s tem prav gotovo ni pridobilo pri svojem ugledu. Tudi se ne moremo strinjati s tem, da so družbenopolitične organizacije tako v kolektivih kot zunaj njih tako nekritično gledale na svoje ozke interese in da so postale celo nosilci politično in moralno dvomljivih (in nevzdržnih) protestnih manifestacij v teh delovnih skupnostih. Od njih bi upravičeno pričakovali prav nasprotno, da bodo namreč uporabile ves svoj vpliv in že v kali zatrle poskuse z demagogijo in podobnimi sredstvi izsiljevati odločitve od družbenih organov. Samo to bi bilo pripomoglo k resničnemu in popolnejšemu uveljavljanju socialistične morale.

PAVEL VINDISAR

Integracija in delitev

Za rast gospodarstva so integracijski procesi nujnost, ker omogočajo racionalnejšo proizvodnjo. Pri nas imamo precej podjetij, ki so se bodisi združila, pripojila ali pa sodelujejo v poslovnem združenju. Uspehi teh integriranih podjetij so dokaj različni. Nekatera so dosegla velik napredek v proizvodnji in medsebojnih odnosih. Z njimi smo zadovoljni,

* Prispevek je bil napisan sredi oktobra, a iz tehničnih razlogov ni mogel iziti v 10. številki. (Op. ur.)

medtem ko o podjetjih, ki so bila pridružena in imajo skupen žiro račun, zlasti v zadnjem času precej razpravljamo.* Hkrati lahko ugotavljamo tako na območju Jugoslavije kakor tudi Slovenije, da se nekatera pripojena podjetja želijo odcepiti. Vzrokov za te odločitve je dovolj, zlasti takih, ki izhajajo iz medsebojnih odnosov med poslovnimi enotami oziroma med poslovno enoto in upravo podjetja. Najpogostejši vzrok razprtij so pristojnosti: centralni delavski svet — delavski svet poslovne enote. Znana so tudi neskladja v integriranih podjetjih, ki imajo svoje obrate v različnih krajih, neskladja nastajajo med komuno, upravo podjetja in poslovno enoto. Ti in podobni problemi imajo svoje jedro v statutarnih določilih oziroma v tem, kako se v praksi deli dohodek na ravni podjetje—poslovna enota ali kako se oblikujejo sredstva za delitev osebnih dohodkov.

Poslovni enoti tovarne avto elektrike »Iskra« v Šempetru pri Novi Gorici je na podlagi nekaterih zadnjih analiz mogoče predvsem ugotoviti:

— da sistem delitve osebnih dohodkov ni spodbuden za posameznika ali poslovno enoto.

Vzrokov za to je dovolj. Eni izvirajo iz težav, v katerih je trenutno celotni kolektiv »Iskre«. Te težave nastajajo zaradi sistema delitve osebnih dohodkov podjetja »Iskre«. Dosti pa jih tiči tudi v sistemu interne delitve osebnih dohodkov v poslovnih enoti sami.

Ekonomski cilji, ki si jih zastavlja podjetje, so izvedljivi le tedaj, kadar poleg tega, da imajo zagotovljen material za proizvodnjo, spodbujajo posameznike, da dobro opravljajo svoje naloge. S tem uresničujejo zastavljene družbene cilje.

Zato položaj, v katerem sta poslovna enota »Iskre« v Novi Gorici in celotno podjetje, slabo vpliva na spodbudno oblikovanje sistema delitve osebnih dohodkov.

Ker ima podjetje le skromna obratna sredstva, je treba le-ta skopo razdeljevati. Zato v mejah teh sredstev ni mogoče spodbujati posameznih poslovnih enot, da bi povečale proizvodnjo, ker nimajo zadostnih lastnih obratnih sredstev. Do zdaj poslovne enote v okviru »Iskre« niso bile posebno stimulirane, kajti sistem je tak, da se vsa sproščena obratna sredstva stekajo na tista področja, kjer jih nujno potrebujejo, niso pa na voljo posameznim poslovnim enotam za pospešeno obratovanje. Zaradi tega so poslovne enote v ugodnejšem položaju (kar pa ima negativne posledice za podjetje kot celoto in zatorej seveda za njih same), če imajo v skladišču velike zaloge materiala, nekoliko zaradi težav pri dobavi, deloma pa tudi zaradi tega, da si v mejah razpoložljivih sred-

stev zagotovijo kolikor toliko nemoteno proizvodnjo. Da so nameni res takšni, nam kaže odstotek povečanih zalog v primerjavi z lanskim letom v posameznih poslovnih enotah in pa sanacijski ukrepi, h katerim se podjetje zateka, da bi odpravilo težave, ki nastajajo zaradi premajhnih obratnih sredstev. Takšen položaj zanesljivo ne vpliva spodbudno na delitev dohodka po delu.

Nelikvidnost podjetja iz dneva v dan zaostruje odnose med dobavitelji-kooperanti in podjetjem. Jasno je, da kooperanti zahtevajo takojšnje plačilo za oddane proizvode, sicer ustavijo dobavo proizvodov, zaradi česar potem primanjkuje raznih sestavnih delov, zmanjša se realizacija proizvodnje in seveda povečajo zamrznjena obratna sredstva v skladiščih, kjer se kopičijo nedokončani proizvodi. To pa povečuje neproduktivne ure in zmanjšuje delež za osebne dohodke in sklade.

Podobnih vzrokov, ki posredno vplivajo na normalno delovanje sistema delitve osebnih dohodkov, je še precej. Vendar se vsiljuje misel, ali ni ravno teh vzrokov in njih posledic večkrat kriv sam sistem delitve oziroma osebna spodbuda in odgovornost posameznikov.

Statut podjetja vsebuje tale načela o delitvi osebnih dohodkov:

— da je treba enaka dela v podjetju enako vrednotiti, ne glede na to, kdo opravlja delo in kje;

— enaka delovna mesta v podjetju morajo biti enako vrednotena, ne glede na to, kdo to mesto zaseda in v kateri enoti je tako delovno mesto;

— merila za ugotavljanje količine opravljenega dela (norme) morajo biti enaka, ne glede na to, kdo delo opravlja in kje;

— pri vseh delih, kjer ni mogoče neposredno meriti količine in kvalitete opravljenega dela, morajo biti osebni dohodki delavca odvisni tudi od njegove osebne ocene.

Iz tega se vidi, da upoštevajo načela delitve osebnih dohodkov predvsem položaj podjetja kot celote in ne poslovnih enot, da so načela statična in ne dajejo nobenih možnosti za samostojnejše vrednotenje opravljenega dela. Navzlic takim načelom pa teh stališč spričo tega, da so obrati v več krajih, ni bilo mogoče dosledno uresničiti. Pogosto so nastajale težave, kako plačati npr. inženirja tam, kjer teh strokovnjakov zelo primanjkuje, ali na območju, kjer je ljudi s temi ali onimi kvalifikacijami dovolj. Jasno je, da so morala biti ta načela kršena, to pa tako, da so posameznike postavljali na vodilna delovna mesta oziroma na višje ocenjena delovna mesta, kot

je to normalno in primerno za obrate, ki imajo zadostno število strokovnjakov. Vzrok za take ukrepe je bil v tem, da je centralna komisija podjetja pristojna zavrnila vse pravilnike, ki niso v skladu z vnaprej določenimi merili. Pri tem ni upoštevano, kakšna so razmerja v osebnih dohodkih za posamezne kategorije delavcev na ravni občine.

Drugo vprašanje, ki je ravno tako važno in ki ga je bilo treba upoštevati ob sistemu delitve osebnih dohodkov, pa je, da sta ravno tak sistem in ti pogledi odvrčali precej ljudi od tega, da bi se spričo nizkih osebnih dohodkov zaposlili v šempetrski poslovni enoti »Iskre«. Zaposlili so se drugod, kjer so njihove kvalifikacije bolje ocenili in zaradi spodbudnejših meril bolje nagrajevali.

Tako so se torej začele razprave v organih samoupravljanja poslovnih enot, in sicer: ali usklajevati osebne dohodke v okviru podjetja »Iskre«, kot to določa statut, ali pa naj centralni organi samoupravljanja nominalno povišujejo osebne dohodke, ki pa glede na sprejeti plan in določene odnose večkrat niso bili upravičeni. Te razprave in odnosi so se najbolj zaostriili v mesecih, ko mesečni plan ni bil izpolnjen oziroma ko so v drugih poslovnih enotah zvišali nominalne osebne dohodke, za katere pa glede na izpolnjevanje plana niso imeli kritja. Spreminjanje sklepov samoupravnih organov poslovnih enot pa ni imelo zmeraj za posledico tudi spremembe sklepov centralnega delavskega sveta. Tako so ti sklepi včasih nasprotovali že sprejetim odločitvam in jih je bilo zato težko spet uskladiti. Kadar pa so jih poskušali uskladiti, je bilo to usklajevanje skoraj vselej v škodo poslovne enote. Zaradi tega so proizvajalci v poslovnih enotah ugotavljali, kar so tudi dokazovali, da so v takem sistemu decentralizacije in sistemu delitve po delu velike vrzeli. V podjetju so se zato večkrat zamislili, kako bi razrešili te zunanje odnose poslovne enote. Ugotavljali so, na katerih področjih se prelivajo notranja sredstva. Poskušali so razreševati predvsem te odnose, ob tem pa se niso zmenili za to, da bi oblikovali lastni sistem delitve osebnih dohodkov, s katerim bi lahko odkrivali in izrabili notranje rezerve v poslovni enoti.

Iz vsega tega lahko sklepamo, da je odnose delitve osebnih dohodkov težko usklajevati na ravni podjetja in da morajo le-ti biti stvar sleherne poslovne enote, a usklajeni s planom proizvodnje in postavkami, ki jih določata plan poslovne enote in plan podjetja. Tako urejen odnos bi spodbudil organe samoupravljanja poslovne enote, da bi razreševali lastne probleme in iskali taka merila, ki bi bila objektivna spodbuda za posameznika, skupino in celotno poslovno enoto. Hkrati

pa bi tako postavljeni odnosi učinkoviteje zagotavljali izpolnitev sprejetega plana, krepili medsebojne odnose, samoupravno in gospodarsko rast podjetja.

Oglejmo si nekoliko nadrobneje, kako so sestavljena merila za oblikovanje sredstev za osebni dohodek:

1. dosežena zunanja proizvodnja, ki vsebuje vrednost izdelkov, polizdelkov, sprejetih v skladišče. Pri tem je upoštevana tudi proizvodnja sestavnih delov, ki jih poslovna enota pošilja drugim podjetjem za nadaljnjo obdelavo;

2. produktivnost na enega zaposlenega, ki jo izračunajo iz doseženega neto produkta na zaposlenega v tekočem letu v primerjavi z doseženim neto produktom v preteklem letu;

3. višina poslovnih stroškov, ki je določena z vsakim letnim gospodarskim planom tovarne.

Na podlagi meril ugotavlja poslovna enota razmerje med osebnimi dohodki in izpolnitvijo proizvodnje v določenem razdobju. Namen tega sistema, ki velja za vse poslovne enote, je ohraniti s planom določena razmerja. Tako se sredstva za osebne dohodke poslovne enote izračunajo po tejle formuli:

$$Od = Pe \times ODe \times fpd + \frac{Pe \times PSe - PSd}{D1}$$

Pri tem pa pomenijo:

Pe = zunanja proizvodnja;

ODe = Od na enoto (000) zunanja proizvodnja;

fpd = faktor produktivnosti, ki se izračuna tako, da se zvišanje ali zmanjšanje produktivnosti, izraženo v %, prišteje oz. odšteje od 1;

PSe = poslovni stroški na enoto zunanje proizvodnje (000);

D1 = delež prihranka oz. presežka poslovnih stroškov, ki zvišajo oz. znižajo vsoto OD;

PSd = doseženi poslovni stroški.

Obračuni na podlagi takega računa se ugotavljajo vsak mesec, in sicer tako, da se vse osnove izvedejo kumulativno. Tako dobijo v poslovni enoti faktor spodbude, ki določa vrednost urne postavke oziroma normaure za izplačilo akontacije za osebne dohodke.

Taka stimulacija, ki z vidika podjetja, za izpolnitev plana podjetja, igra pozitivno vlogo, pa ne deluje spodbudno na posameznike, zlasti če plan ni uresničen. Tako ima poslovna enota zaradi težav drugod nižje osebne dohodke. Ker se ta in vse druge postavke obračunavajo v kumulativu, se tudi breme iz prejšnjega meseca prenaša v naslednjega. To pa

ima za posledico, da si lahko proizvajalci v naslednjem mesecu zelo prizadevajo, da bi dosegli plan, vendar jim ta uspeh ni priznan zaradi izgube v prejšnjem mesecu. Razume se, da v takih primerih razporeženje delovnega kolektiva ni najboljše.

Posameznemu delavcu, ki dela po normi in jo za 30% preseže, pomeni to ob faktorju 0,8 enak osebni dohodek kot ob normalni skupni 100-odstotni izpolnitvi. Pri tem so zlasti prizadeti režijski delavci, ker je to zanje edina spodbuda in možnost, da si povečajo osebne prejeme. Tako na delavce, na njihovo razporeženje, vpliva že start v začetku meseca. Že po nekajdnevni proizvodnji vedo organizatorji, ali se jim izplačajo prizadevanja za izpolnitev plana ali ne. Kajti če materiala ni dovolj, kmalu ugotovijo, da plan ne bo izpolnjen in da jim bo faktor spodbude, ki je v tem primeru faktor destimulacije, krojil usodo. Zato v takih primerih proizvajalci pritiskajo na organe samoupravljanja, naj zagotove 100-odstotne osebne dohodke. Marsikdaj so samoupravni organi prisiljeni popravljati razmerja, kar pa je seveda v nasprotju s sprejetimi načeli pravilnika za delitev osebnih dohodkov.

Kako je bil sistem nagrajevanja praktično realiziran do avgusta meseca, nam kaže spodnja razpredelnica:

mesec	realizacija plana proizvodnje v %	stimulacije faktor
januar	88 %	1.000
februar	81 %	1.150
marec	87 %	1.100
april	102 %	1.052
maj	90 %	0,900
junij	78,17 %	0,840
julij	100,84 %	0,950
avgust	102,46 %	0,864

Iz razpredelnice se vidi, da prve mesece niso nagrajevali v skladu z načeli, tako da je poslovna enota izplačala več osebnih dohodkov, kot je bilo to določeno s pravilnikom in planom. Jasno pa se vidi tudi to, da kolektiv ni bil najbolje nagrajen takrat, ko je dosegal najboljše uspehe. Tako spreminjanje odnosov pa ni in ne more biti spodbudno. Proizvodnja se je zmanjšala za približno 450 milijonov, kar pomeni,

da podjetje pri tako velikem proizvodnem planu ne bo moglo izravnati zaostanka. V takšnem primeru je izhod samo korektura plana, in to so že storili. To pa hkrati pomeni spremeniti razmerje med osebnimi dohodki in skladi, ki je bilo prej ugodno — 59 : 41.

Merila za spodbudo, ki jih ugotavljajo v planiranih razmerjih, določajo velik »vmesni prostor«, ki ne spodbuja dovolj prizadevanja skupin oziroma delavcev.

Iz ankete, ki je bila izvedena, je videti, da le 12% anketiranih komunistov meni, da je za večino delovnih mest sistem delitve spodbuden. Večina (83%) je odgovorila, da sta dosedanji sistem in delitev nespodbudna in neizdelana, saj razen proizvodnih individualnih in skupinskih norm, ki jih imajo v neposredni proizvodnji, druga dela niso ocenjena in zanje ni nobenih spodbudnih meril.

Režijski delavci so z ocenitvijo delovnih mest in osebnim ocenjevanjem v položaju, da se njihov dohodek znižuje ali zvišuje v skladu z boljšo ali slabšo osebno oceno. Mesečno izpolnjevanje plana pa prizadene vse, ker jim urno postavko poviša oziroma zniža določen faktor spodbude. V integriranem podjetju, kot je »Iskra«, je od dela in dobre organizacije strokovnih služb in posameznikov na teh delovnih mestih veliko odvisno, kakšna bo organizacija dela, koordinacija odnosov na ravni podjetja in poslovne enote, kakšni bodo uspehi poslovne enote, z uspehi teh pa uspehi podjetja. Zato je spodbujanje zaposlenih v teh službah učinkovito le takrat, kadar z merili spodbuja posameznika. Zgolj z razponom oziroma s sistematizacijo delovnega mesta še nismo dosegli nobene spodbude, ki bi povezovala izpolnjevanje proizvodnih nalog s povečanim dohodkom. Ne zgodi se redko, da delavci, ki delajo po normi, zaslužijo več kot njihovi preddelavci oziroma mojstri. V takem položaju je dosti zastojev v proizvodnji in posledica tega je večanje števila ur čakanja in večanje režijskih stroškov. V tovarni avto elektrike že obračunavajo stroške po posameznih proizvodih, kar je dobra osnova za izdelavo objektivnejših meril, s katerimi bi lahko spodbujali precejšnjo večino režijskih delavcev, zlasti pa delavcev, ki so zaposleni v neposredni proizvodnji. Vendar so bila vsa dosedanja prizadevanja na tem področju brezplodna, čeprav se zavedajo, da imajo realne možnosti oblikovati taka merila. Proizvajalci vedo, da bi bila to močna spodbuda, zlasti še v obdobju, ko ni bilo občutnega manjkanja materiala.

Vse razprave oziroma sam pravilnik je preveč usmerjen v to, kakšno mesto bo kdo dosegel v analitski oceni, kakšno

bo njegovo razmerje do najnižjih osebnih dohodkov v podjetju. Zato so vse spremembe v sistemu oziroma v točkovanju delovnega mesta povezane tako, da nastanejo, kadarkoli zvišajo oceno kakega delovnega mesta, nova nesorazmerja v razponih. Delavci s kvalifikacijami zato čedalje bolj spoznavajo resnico, da ob takem pravilniku delitve osebnih dohodkov ne preostane nič drugega kakor to, da se cela skupina složno zavzema za višje število točk, v okviru integracije pa za večjo vsoto osebnih dohodkov, kar lahko omogoči višje nominalne osebne dohodke. Take želje pa dostikrat zaradi tega, ker podjetje ni doseglo dobrih uspehov, ne morejo biti uresničene. Zato so v sistemih delitve primernejša tista merila, ki spodbujajo posameznika predvsem še v strokovnih službah, da s svojim osebnim prizadevanjem, z uspehi svojega dela oblikuje svoj dohodek, da je ta postavljen v individualno odvisnost od uspehov, kar pa v povezanem proizvodnem procesu vpliva tudi na uspeh podjetja kot celote, in zato prejemajo višje osebne dohodke.

Sistem delitve dohodka zahteva dinamičnost, predvsem še, če ga navezujemo na uspehe, ki jih želimo doseči s spodbudo oziroma z delom posameznikov. Zato mora biti sistem delitve prilagodljiv in razumljiv. Ne smejo ga zakoličiti in nanj vplivati merila, ki preprečujejo njegovo učinkovitost. Prav zato je treba sistem nagrajevanja prilagajati ekonomskim potrebam poslovne enote in gibanju dohodkov na regionalnem območju. Takrat bo učinkovit, in čeprav decentraliziran na ravni poslovnih enot, bo z uspehi, doseženimi z njegovo spodbudo, prispeval tudi k uspehom in uresničevanju programa celotnega integriranega podjetja.

Ko kritično obravnavamo delitev osebnih dohodkov, ne moremo mimo tega, da ne bi za vse težave, tako objektivne kot subjektivne, poiskali vzroke v vsebini in obliki centralizirane integracije. Ugotavljamo lahko, da je poglobljena pomanjkljivost v takih podjetjih predvsem v tem, da so nastajala v obdobju ekstenzivnega gospodarstva. Zato so računala na pomoč bančnih kreditov in z realizacijo banki predloženih programov. Napaka je tudi v tem, da so se z dolgoročnimi nalogami podjetja ukvarjale nekatere strokovne službe in večina posameznih strokovnjakov, kajti zahteve banke za odobritev kreditov terjajo celo vrsto strokovnih programov in s tem strokovnega dela. Z vsakdanjimi problemi proizvodnje pa so se ukvarjali predvsem osnovni vodilni kadri, vodilni kadri v poslovnih enotah in nekatere skupne službe. S tem pa je nastala znotraj integriranega podjetja delitev na tiste, ki so se ukvarjali s problemi perspektivnega razvoja, in dru-

ge, ki so bili odgovorni za tekočo proizvodnjo. Taka delitev sama po sebi ustvarja težave, ki se potem zrcalijo v delitvi dohodka in participaciji pri kreditih, ki jih je dodelila banka. Postavlja pa se tudi vprašanje: kako je ta delitev razmejena v svoji vsebini? Gre za to, kar kaže praksa, da so se s programi investicij in podobnim ukvarjali predvsem centralni organi samoupravljanja in centralne službe (uprava podjetja itd.), skratka tisti, ki imajo odločujoč vpliv tudi na delitev dohodka. Zaradi tega je razumljivo hotenje imeti en sam žiro račun, kar pa praktično pomeni — po želji prelivati skupna sredstva. Interesi poslovnih enot, usmerjeni k reševanju problemov proizvodnje, pa so zahtevali večjo dinamičnost in večje samoupravne pristojnosti za uspešno reševanje tekočih proizvodnih nalog, kadrovskih problemov in problemov družbenega standarda. Zato tudi zahteve po čistih ekonomskih odnosih in samostojnih žiro računih. Pri takih odnosih pa nujno nastajajo spori, kaj naj ima prednost, zlasti če je na razpolago le malo sredstev.

Centralni organi samoupravljanja so imeli najmanj težav pri sprejemanju sklepov, ki so se nanašali na probleme celotnega podjetja. Posamezna poslovna enota pa je svojo problematiko oziroma zahtevo, zlasti če je to bila zahteva po sredstvih, zelo težko uresničila, ker so jo preglasovali. Zato s svojimi problemi ni seznanjala centralnih organov upravljanja, temveč jih je reševala, kolikor je pač sama mogla.

Za ureditev samoupravnih pristojnosti, ki naj jih imajo organi samoupravljanja podjetja in delavski sveti poslovnih enot, je predvsem važno, da bo delavski svet poslovne enote imel toliko pristojnosti, da delavski sveti ne bodo imeli zgolj posvetovalnega značaja, ampak odločujoč vpliv na področju lastne proizvodnje in delitve sredstev, ki jih ustvarijo z lastno proizvodnjo. Glede financiranja skupnih obveznosti integriranega podjetja pa naj se delavski sveti poslovnih enot in samoupravni organi podjetja sporazumejo. Zato si je treba prizadevati, da bodo pristojnosti razmejene predvsem v tem smislu, kdo bo kakšne naloge opravljal in o čem bo odločal, in manj, kdo bo imel pristojnost nad pristojnostjo, saj nam praksa nazorno kaže, da gre v vsakem takem primeru, ali ima prav centralni delavski svet ali delavski svet poslovne enote, za ustvarjanje razpoloženja v samoupravnih organih, ki h konstruktivnim rešitvam spornih problemov ni pomagalo.

Čeprav ugotavljamo, da so integracijski procesi uspešni predvsem na področju tehnologije, delitve dela, to se pravi specializacije in kooperacije, je to res le takrat, če je v takšni integraciji dosledno izpeljano tudi načelo delitve po delu.

Organizacija proizvodnje in specializacija sta lahko še na tako visoki stopnji, pa se odnosi vendarle neizogibno zaostrejejo, če so okrnjene samoupravne pristojnosti poslovnih enot ter nejasna načela delitve, če poslovna enota nima možnosti vplivati na takšno stanje. Saj praksa:

— da o cenah izdelkov odloča ozek krog ljudi — posledice prizadenejo kolektiv,

— da reklamacijo priznava komisija zunaj kolektiva, stroške reklamacije trpi kolektiv,

— da o pogojih kreditov itd. odločajo v skupnih službah, anuitete plačuje poslovna enota,

— proporce za financiranje skupnih služb določa centralni delavski svet, sredstva ustvarjajo in dajo poslovne enote itd., — ta praksa nazorno priča, da je pri takih odnosih, ko ima eden samo dolžnosti, vsekakor nujno posvetiti tem problemom dosti več pozornosti. Kajti tu gre za odnose med ljudmi in za njihov položaj v procesu proizvodnje ob pogojih samoupravljanja.

Te praktične ugotovitve potrjuje tudi tole razmišljanje Edvarda Kardelja:

> ... Preko delavskih svetov oziroma proizvodnih odnosov, katerih odraz so delavski sveti, postaja delitev čedalje bolj stvar direktnega samoupravljanja proizvajalcev. Delavski svet je izraz sinteze oziroma enotnosti protislovij med osebno in kolektivno lastnino, kjer človek resnično postaja sam svoj gospodar na skupni družbeni lastnini proizvajalnih sredstev, to se pravi, kjer preneha lastnina. Izven teh odnosov ne moremo, če želimo zagotoviti nemoteno pot razvoju socializma ... <

ALEKSANDER ČERČE

Izobrazba aktivnega prebivalstva

Problem, ki se ga lotevamo v tem sestavku, je tako tehten, da zasluži precej večjo pozornost, kot je je bil deležen doslej.

Ni namreč treba posebej poudarjati, da je našemu delovnemu človeku potrebno vsaj minimalno splošno znanje, če hočemo dvigniti splošno kulturno raven ljudi, hitreje izpopolnjevati samoupravne odnose in zaposlenim kar se da omogočiti, da bi uveljavljali svoje pravice in zadovo-

ljivo izpolnjevali dolžnosti, in če hočemo ustvariti ustrezne pogoje za večanje storilnosti glede na izobrazbeni faktor (torej omogočiti pridobivanje obsežnejšega strokovnega in drugega znanja, kar bo odločilno vplivalo na produktivnost).

Če ne bi upoštevali vseh elementov, ki pomagajo k rasti delovnega človeka kot razvite socialistične osebnosti in proizvajalca-upravljavca, bi ostali enostranski in ne bi pravilno ocenjevali vloge, kakršno naj odigrava naš delovni človek v socialističnem družbenoekonomskem razvoju. To pomeni, da našega proizvajalca ni moč samo »ozko« obravnavati kot zgolj delavca, ki naj se strokovno sicer toliko usposobi, da bo več (!) proizvajal; zavedati se je treba, da mora napredovati tudi kot osebnost, ki bo vsestransko sposobna izkoriščati sadove svojega dela in celotne družbe in se v kar največji meri uveljaviti kot samoupravljavec. Vse to narekuje, da je treba vztrajati pri tem, da si mora proizvajalec pridobiti popolno osnovno splošno izobrazbo.

Podatki o tem, da imamo tudi v Sloveniji še vedno določeno število nepismenih, zlasti pa da je med zaposlenimi precej takšnih, ki nimajo šolske izobrazbe oziroma le nepopolno osnovno šolo, nas opozarjajo, da so potrebni ukrepi in da se je treba še bolj prizadevno lotiti vsega, da se bo stanje izboljšalo. Izobraževanje odraslih ne more biti samo naloga izobraževalnih institucij, marveč široke splošne kulturno-prosvetne politike, ki je sestavni del prizadevanj za družbeni napredek v celoti. Tudi bi morali že nehati razpravljati o tem, ali je ali ni izobrazba osebna zadeva posameznika, ker je interes družbene skupnosti dovolj očiten in bi morali samo natančneje določiti vlogo posameznih činiteljev. Žal pa tudi še zmerom vse prepogosto slišimo mnenje, da osnovno splošno izobraževanje pri nas ni tako pomemben problem, da bi mu bilo vredno posvetiti vso družbeno skrb.

O tej problematiki govorita tudi »Priporočilo v zvezi s stanjem in problemi na področju osnovnega izobraževanja« prosvetno-kulturnega zbora skupščine SFRJ in »Priporočilo o nalogah na področju izobraževanja odraslih« prosvetno-kulturnega zbora skupščine SRS. Obe priporočili sta zelo jasno postavili načela glede izobraževanja odraslih, vendar pa niti delovne organizacije niti pristojni organi niso dovolj resno obravnavali nalog, ki jih navajata. Republiški izvršilno-upravni organi niso zadosti pritegnili k reševanju teh nalog osnovnih šol in zavodov za prosvetno-

pedagoško službo niti drugih institucij, ki so prve dolžne realizirati ta stališča. Tudi večina občinskih skupščin ni proučila stanja na področju izobraževanja odraslih niti kako drugače posegla v to problematiko. Občinske skupščine se premalo zavzeto ukvarjajo z vprašanjem osnovnega izobraževanja odraslih, tako da se to ni pokazalo ne v statutih ne v konkretnem delu, razen pri nekaterih občinah.

Slabe materialne razmere izobraževalnih institucij so — poleg subjektivnih vzrokov — nedvomno tudi močno preprečevale, da bi bilo možno na tem področju doseči zadovoljive rezultate. Poleg tega moramo ugotoviti, da nimamo ustreznih programov in tudi ne učbenikov za odrasle, da metode dela niso dovolj prilagojene odraslim in da delo prosvetnih delavcev na tem področju ni primerno ovrednoteno; zakon o osnovni šoli pa jasno pravi, da »osnovna šola organizira izobraževanje odraslih v svojih posebnih oddelkih in drugih oblikah po predmetniku in učnem načrtu ter metodah vzgojno-izobraževalnega dela, ki so usklajeni z ravniyo odraslih«.

Delovne organizacije se le prevečkrat izognejo tej problematiki z »izgovorom«, da so dolžne skrbeti za strokovno izobraževanje, medtem ko osnovno splošno izobraževanje ni njihova skrb. Tudi v statutih si je le malokatera delovna organizacija postavila to kot svojo nalogo oziroma le nekatere izmed njih navajajo kot pogoj za sklenitev delovnega razmerja popolno osnovnošolsko izobrazbo oziroma to, da bodo vsem tistim delavcem, ki te izobrazbe nimajo, omogočile, da jo dosežejo. Še vse preveč je tudi takih gospodarskih organizacij, ki ne vedo, kakšna je izobrazbena struktura zaposlenih, da o načrtnem razreševanju tega vprašanja sploh ne govorimo. Prav tako tudi pravilniki o izobraževanju ne govore o dopolnilnem osnovnem splošnem izobraževanju zaposlenih. Izgovori, da delovne organizacije nimajo zadosti sredstev za te namene, so dostikrat neutemeljeni. (Gospodarske organizacije v SRS so v letu 1963 od sredstev v višini 1% od bruto osebnih dohodkov porabile 67% razpoložljivih sredstev za izobraževanje; v letu 1964 pa so od sredstev 2,5% porabile 65,6%.)

V tem sestavku (ki povzema najbolj važne podatke iz obsežnejšega gradiva) bomo skušali prikazati le tisti del prizadevanj v zvezi z izobraževanjem odraslih, ki zajema osnovno splošno izobraževanje.

Nedvomno so prizadevanja glede pismenosti delovnih ljudi pri nas obrodila nekaj sadov (leta 1931 je bilo v Sloveniji 5,6% nepismenih, starih več kot 10 let, 1948 2,6%, 1953 pa 2,5%), vendar pa le lahko ugotovimo (po popisu prebivalstva l. 1961), da imamo v SR Sloveniji še vedno 1,8% (23.157 prebivalcev, starih več kot 10 let) nepismenih. Odstotek nepismenosti prebivalstva je sicer v naši republiki manjši kot v drugih republikah,* kar pa ne pomeni, da tega problema ni treba dovolj zavzeto reševati tudi v Sloveniji. Pri popisu prebivalstva v letu 1953 je bilo ugotovljeno, da je v Sloveniji 31.626 (2,5% nad 10 let starih prebivalcev) nepismenih. Če primerjamo število nepismenih v letu 1953 s številom nepismenih v letu 1961, lahko ugotovimo, da se je število nepismenih prebivalcev zmanjšalo za približno 7000 (ali od leta 1953 do 1961 za 23,1% vseh nepismenih prebivalcev) in da bi bilo potrebnih nekaj manj kot 30 let, da bi problem nepismenosti popolnoma odpravili, če bi delali tako kot doslej in v večji meri ne aktivirali vseh sil, da bi postal pismen sleherni član naše skupnosti.

Podatki, ki smo jih dobili ob popisu prebivalstva v letu 1953, nam povedo, da je bilo že tedaj v Sloveniji 1518 nepismenih prebivalcev drugih jugoslovanskih narodnosti. Sprememb, ki so nastale v razdobju med popisi, pa do danes, žal, ni moč analizirati, ker nimamo podatkov. Drugi viri (rep. zavod za zaposlovanje delavcev in evidenca zaposlenih v nekaterih delovnih organizacijah) pa kažejo, da se je število prebivalcev drugih jugoslovanskih narodnosti v Sloveniji povečalo, s tem pa prav gotovo tudi število nepismenih. Ta ugotovitev nalaga izobraževalnim ustanovam posebno nalogo: organizirati vse potrebno, da se bodo lahko učili pisati prebivalci drugih jugoslovanskih narodnosti, ki živijo pri nas, in če želijo, v materinem jeziku. (Tako je npr. delavska univerza v Celju na željo delovne organizacije »Ingrad« Celje organizirala tečaj za nepismene v srbohrvatskem jeziku.)

Poudariti pa moramo, da je med 23.157 (po popisu 1961) nepismenimi več kot tri četrtine prebivalcev slovenske narodnosti in to pretežno od 20. do 64. leta starosti, kar je 58,1% vsega nepismenega prebivalstva v SR Sloveniji.

SFRJ*	2.890.860	19,7 %	Makedonija	255.673	24,5 %
BiH	772.685	32,5 %	Slovenija	23.157	1,8 %
Črna gora	76.368	21,7 %	Srbija	1.341.261	21,9 %
Hrvatska	411.716	12,1 %			

Nepismeni po starosti in po spolu

Starost	Skupaj	%	Moški	%	Ženske	%
10—19 let	2.408	10,4	1.333	13,1	1.075	8,3
20—34 let	3.239	14,0	1.700	16,7	1.539	11,9
35—64 let	10.204	44,1	4.536	44,5	5.668	43,7
65 in več	7.306	31,5	2.621	25,7	4.685	36,1
Skupaj	23.157	100	10.190	100	12.967	100

Iz podatkov o izobrazbeni strukturi aktivnih prebivalcev je razvidno, da je v Sloveniji 10.200 aktivnih prebivalcev, ki sploh nimajo šolske izobrazbe. Med aktivnimi prebivalci je 3753 nepismenih prebivalcev v rednem delovnem razmerju, kar pomeni 0,78% vseh zaposlenih oziroma 16,2% vseh nepismenih v Sloveniji (po podatkih iz leta 1961). Če upoštevamo proces pozabljanja, ki je intenzivnejši pri tistih odraslih, ki imajo samo nekaj razredov osnovne šole, je dejansko število nepismenih oziroma polpismenih večje, kot ga navajamo.

Ena prvih nalog v prizadevanjih za splošno zvišanje izobrazbene ravni zaposlenih je torej ravno naloga odpraviti nepismenost in omogočiti pridobivanje znanja tistim, ki sploh nimajo osnovnošolske izobrazbe oziroma le nepopolno.

Po pogovorih v nekaterih občinah lahko rečemo, da je dejavnost v tej smeri zelo skromna oziroma da je v zadnjih treh letih sploh ni bilo. Tako smo ugotovili, da ustrezne službe nekaterih občinskih skupščin nimajo niti približnega pregleda o nepismenih prebivalcih v občini in zatorej seveda tudi ne natančnejšega vpogleda v to vprašanje. Ugotovili smo celo, da je predstavnik občinske skupščine zagotavljal, da na področju občine ni nobenega nepismenega med prebivalci, ki so v delovnem razmerju, ko pa smo obiskali neko delovno organizacijo, so nam povedali, da je med zaposlenimi kar 49 nepismenih in 206 takšnih, ki imajo manj kot tri razrede osnovne šole. O istem vprašanju smo se pogovarjali tudi v nekaterih delovnih organizacijah, vendar pa glede prizadevanj organov upravljanja in ustreznih služb pri reševanju tega vprašanja ne moremo povedati kaj dosti boljšega kot o občinskih skupščinah.

Iz vseh teh ugotovitev je mogoče povzeti, da je nepismenost v naši republici še vedno nerešeno vprašanje. Prizadevanja so bila šibka in nekoordinirana. Prav gotovo

ne bi bilo smotrno organizirati »analfabetske tečaje« za nepismeno prebivalstvo, pač pa je treba vse nepismene — zlasti pa zaposlene prebivalce vključiti v osnovno šolanje za odrasle, s pomočjo katerega si bodo po posebnem učnem programu pridobili potrebno znanje.

Podatki o izobrazbeni strukturi prebivalstva v Sloveniji nam kažejo, da je v naši republiki še vedno 135.254 ali 10,4% vseh nad 10 let starih prebivalcev brez vsakršne šolske izobrazbe. Večina izmed njih je ob popisu leta 1961 navajala, da piše in bere, toda tega odgovora ni nihče preveril. Poleg navedenega števila pa imamo (kakor smo izračunali sami) 561.300 ali 48,6% nad 15 let starih prebivalcev, ki nimajo popolne osnovne šole. Če oba podatka seštejemo, ugotovimo, da je v Sloveniji (po našem računu) 696.544 ali 59% nad 15 let starih prebivalcev, ki nimajo popolne osnovne šole. Nedvomno je kriva tega, da smo prepočasi reševali tako vprašanje poučevanja pisanja in branja kot vprašanje pridobivanja osnovne splošne izobrazbe, deloma šibka materialna osnova, poleg tega pa vsekakor naša splošna kulturno-prosvetna politika, ki se ni zadosti ukvarjala s tem problemom, ker se nismo zavedali, kako pomembno je, in da terja precejšnjo angažiranost vseh činiteljev.

Kar se tiče problematike osnovne splošne izobrazbe prebivalstva, ni moč mimo rezultatov izobraževalne dejavnosti osnovnih šol. Nikakor ne moremo biti zadovoljni s tem, da le malo več kot polovica otrok konča obvezno šolanje do 15. leta starosti. V zadnjem času se relativno večja število mladine, stare petnajst let, ki z uspehom konča osnovno šolo (ker se povečuje število šoloobveznih otrok), absolutno število mladine, ki do 15. leta starosti ne dokonča osnovne šole, pa se le neznatno zmanjšuje oziroma se je v letu 1963 celo povečalo. Menimo, da bi morale osnovne šole posvetiti precej večjo skrb mladini v starosti od 15. do 17. leta, ki je izpolnila šolsko obveznost, a ni dokončala osnovne šole. Leta 1961 je bilo kar 42% (10.349) otrok, ki so izpolnili šolsko obveznost, a niso končali osmega razreda, leta 1962 je bil ta odstotek nekoliko nižji (35% — 8.961), v letu 1963 se je spet povzpел na 41% (12.912), 1964. leta pa se je nekoliko znižal — 38% (12.199). Vsekakor bi pričakovali, da se bo osipanje otrok v osnovni šoli hitreje zmanjševalo.

Pretežna večina mladine, ki ne dokonča osnovne šole, se ne izobražuje dalje; tudi če se zaposli, je prepuščena sama sebi in ni pritegnjena v nadaljnji izobraževalni proces, si ne pridobiva osnovne splošne izobrazbe. Reševanje

tega vprašanja zahteva seveda organizirano dopolnilno izobraževanje za vso zaposleno mladino in za mladino, ki ostane doma.

Gledano v celoti, je problem nadvse pereč, če upoštevamo, da gre za precejšnje število zaposlenih odraslih, ki nimajo ustrezne izobrazbe, in za dokajšnje število mladine, ki ostane vsako leto brez popolne osnovnošolske izobrazbe.

Poglejmo nekoliko podrobneje izobrazbeno strukturo aktivnega prebivalstva v naši republici na podlagi podatkov v letu 1961. V skupnem številu aktivnih prebivalcev, ki niso končali osnovne šole, je 432.156 oseb ali 56,2% vsega aktivnega prebivalstva v SR Sloveniji. Največ aktivnih prebivalcev z nepopolno osnovno šolo je v kmetijstvu — 210.838 ali 48,8% vseh aktivnih prebivalcev oziroma 74,9% vseh aktivnih v kmetijstvu. Podobno nezadovoljivo stanje je tudi med aktivnimi osebami v rudarstvu in industriji, kjer je aktivnih 104.874 oseb z nepopolno osnovno šolo ali 24,5% vsega aktivnega prebivalstva oziroma 54,5% vseh v rudarstvu in industriji aktivnih prebivalcev. Manj aktivnih z nepopolno osnovno šolo je v kategoriji »druge dejavnosti« — 92.696 ali 21,4% vseh aktivnih prebivalcev oziroma 44,9% vseh aktivnih v tej kategoriji. Tudi med aktivnimi v javni upravi (kjer je 67.998 aktivnih ljudi, od tega 15.944 z nepopolno osnovno šolo) je 23,5% z nepopolno osnovno šolo.

Natančnejša razčlenitev podatkov o izobrazbi aktivnih prebivalcev v SR Sloveniji pa nam pove, da je v skupnem številu aktivnih prebivalcev 10.200 prebivalcev z nepopolno osnovno šolo ali 1,3% brez šolske izobrazbe, 35.299 ali 4,6% prebivalcev, ki imajo 1—3 razrede osnovne šole, in 386.657 ali 50,3% prebivalcev, ki imajo več kot 3 razrede, a niso dokončali osnovne šole.

V skupnem številu aktivnih prebivalcev z nepopolno osnovno šolo pa je največ takih, ki imajo 4 razrede osnovne šole in več (89,5%). Iz tega izhaja, da je treba izredno veliko sil in sredstev usmeriti v organizacijo dopolnilnega osnovnega splošnega izobraževanja za odrasle, da si bodo tako lahko pridobili potrebno osnovno izobrazbo. To zahtevo naj podkrepimo še s podatkom, da ima 28,5% aktivnih prebivalcev z nepopolno osnovno šolo samo 4 razrede osnovne šole.

Iz razgovorov v delovnih organizacijah povzemamo, da je tudi med kvalificiranimi in visoko kvalificiranimi delavci precejšnje število takih, ki nimajo popolne osnovne šole. Za nekaj delovnih organizacij smo izračunali, kolikšen je odstotek kvalificiranih in visoko kvalificiranih delavcev, ki nimajo popolne osnovne šole.

V rudniku živega srebra v Idriji 74,1% zaposlenih nima popolne osnovne šole; predvidevamo, da je med kvalificiranimi in visoko kvalificiranimi delavci najmanj 42,7% takšnih, ki nimajo popolne osnovne šole.

V rudniku rjavega premoga Trbovlje 40,1% zaposlenih nima popolne osnovne šole; med KV in VKV delavci najmanj 19% nima popolne osnovne šole.

V »Litostroju« 40,8% zaposlenih nima popolne osnovne šole; med KV in VKV delavci najmanj 13,2% nima popolne osnovne šole.

Popis prebivalstva je zajel kvalificirane in visoko kvalificirane delavce v posebni kategoriji izobrazbe, ki pa je ni mogoče razčleniti na osebe s popolno in osebe z nepopolno osnovno šolo. Vendar lahko domnevamo, da je med 125.638 kvalificiranimi in visoko kvalificiranimi zaposlenimi delavci visok odstotek takih, ki nimajo osnovne šole, saj je bilo na podlagi dela do leta 1961 priznanih 68.537 kvalifikacij.

Ne da bi pretiravali, lahko trdimo, da nizka izobrazbena raven postaja že zaviralni moment v sedanji fazi družbenega razvoja; torej je neizogibno, da začnemo hitreje reševati ta vprašanja.

V preteklih letih (od leta 1959 dalje) se je v Sloveniji razvil sistem institucij za izobraževanje odraslih, ki so vključevale predvsem zaposlene. V tem času so se tudi izoblikovala stališča o tem, da je potrebno stalno splošno, družbeno in strokovno izobraževanje odraslih. Vse bolj poudarjamo, da mora vsako izobraževanje poleg strokovnega in družbenega dela zajemati tudi splošno izobraževanje. Čeprav smo koncept izobraževanja odraslih tako zastavili, pa izobraževanje zaposlenih precej počasneje poteka in zaostaja za celotnim ekonomskim razvojem; zato nastaja neskladje, ki ga še toliko bolj občutimo, ker prehajamo z ekstenzivnega na intenzivno gospodarjenje.

Podatki o izobraževanju v oddelkih za odrasle na osnovnih šolah dokazujejo, da uresničevanje koncepta glede osnovnega splošnega izobraževanja odraslih, kakršnega smo si zastavili, ni zadovoljivo in da dejavnost celo pojema. V šolskih letih 1959/60 do 1963/64 je bilo v oddelke za odrasle na osnovnih šolah vpisanih 11.125 slušateljev, od teh pa jih je končalo (v vseh stopnjah) le 6902.

Največ slušateljev je bilo vpisanih v letu 1959/60, in sicer 4395, medtem ko se je število vpisanih v nadaljnjih letih nenehno zniževalo; v letu 1964/65 je bilo vpisanih le

832 slušateljev. (Tako kot število vpisanih slušateljev se je zniževalo tudi število slušateljev, ki so uspešno končali šolanje; leta 1959/60 — 2418 slušateljev; leta 1963/64 — 793 slušateljev.)

Podatki, ki jih je zbrala Zveza delavskih univerz, ne zajemajo tistih oddelkov odraslih na osnovnih šolah, ki niso povezani z delavsko univerzo danega področja. Iz teh podatkov je razvidno naslednje:

— število oddelkov, v katerih si odrasli pridobivajo osnovno splošno izobrazbo, se v zadnjih letih (1960 do 1963) znižuje, prav tako tudi število vpisanih slušateljev;

— večina vpisanih slušateljev so delavci, zaposleni v neposredni proizvodnji (v letu 1960/61 je bilo vpisanih 59,3%, v letu 1963/64 pa 75,8%, pičla četrtnina delavcev je zaposlena v strokovnih in družbenih službah, zelo malo pa je kmetov);

— slabe tri četrtine slušateljev je starih 26 do 40 let in zelo malo slušateljev je starih več kot 40 let;

— v letu 1960/61 je od vpisanih slušateljev končalo oddelke za izobraževanje odraslih 85,3%, v letu 1961/62 pa 75% vseh vpisanih.

Delavske univerze so glede osnovnega splošnega izobraževanja odraslih nekoliko napredovale, vendar pa spričo šibke materialne in kadrovske osnove marsikje niso zmožne tega dela opravljati tako in v takem obsegu, kot bi bilo zaželeno. Večina občinskih skupščin v svojih proračunih sploh ne nameni posebnih sredstev za tovrstno dopolnilno izobraževanje odraslih, zato so delavske univerze glede organizacije izobraževanja odvisne predvsem od sredstev, ki jih dobijo od delovnih organizacij, in od prispevkov slušateljev. Večina delovnih organizacij je načelno pripravljena financirati iz svojih virov to vrsto dopolnilnega izobraževanja odraslih, toda večidel so to zgolj deklaracije, zelo malo pa je primerov, kjer to načelno stališče tudi uresničujejo.

V razgovorih na terenu smo ugotovili, da sta prva dva vira nezadostna oziroma da ju ni, tako da morajo to vrsto izobraževanja skoraj v celoti financirati slušatelji. Le malo kje delovne organizacije v celoti financirajo takšno izobraževanje članov kolektiva.

Poglejmo nekaj primerov: Mariborska livarna iz svojih sredstev v celoti financira dva oddelka (30 slušateljev, to je 4% vseh zaposlenih, ki nimajo končane osnovne šole) za odrasle. Delovni kolektiv se v tej organizaciji zaveda,

kakšne posledice ima nizka izobrazbena raven zaposlenih (68,3% zaposlenih ni dokončalo osnovne šole), in je zato izdelal analizo o svojem prihodnjem izobraževalnem delu in tudi zahteva obvezno pridobivanje osnovne splošne izobrazbe (glede na delovno mesto), hkrati pa si je naložil nalogo, da bo zaposlenim to izobraževanje tudi omogočil. Mariborska tekstilna tovarna v celoti financira šolanje v treh oddelkih (63 slušateljev) večerne osnovne šole za odrasle. V zdravilišču Slatina Radenci že več let ne zaposlijo nobene delavca, ki nima končane osnovne šole. Od tistih, ki so že zaposleni in so stari manj kot 35 let, pa zahtevajo, da se vključijo v oddelke za odrasle in si pridobijo osnovno izobrazbo (delovni kolektiv financira 50% stroškov šolanja, drugo pa dodajo posamezniki iz svojih osebnih dohodkov). Tako kot v tej delovni organizaciji je tudi v »Elrad« v Gornji Radgoni. V INDIP — tovarni dežnikov in pletenin v Lendavi — so zahtevali, da si morajo zaposleni v dveh letih pridobiti splošno osnovno izobrazbo. Stroške za to izobraževanje v celoti krije delovni kolektiv.

Tudi dopisna šola v Ljubljani se je pridružila prizadevanjem za zmanjševanje števila prebivalcev z nepopolno osnovno šolo. Z dopisnim šolanjem si je v razdobju od 1960.—1964. leta pridobilo popolno osnovnošolsko izobrazbo 364 odraslih. V letu 1964/65 pa je bilo vpisanih 455 odraslih. Tudi pri tej obliki dopolnilnega izobraževanja je moč opaziti, da stroške za izobraževanje delno krijejo delovne organizacije, delno pa posamezniki.

Glede na to, da niti republiške niti občinske službe nimajo pregleda o tem, kako potekajo prizadevanja v zvezi z zmanjševanjem števila nepismenih, ni mogoče ugotoviti sprememb, ki so nastale po letu 1961. Pač pa si lahko ustvarimo približno podobo o tem, kako se spreminja izobrazbena struktura glede na osnovno splošno izobrazbo, na podlagi podatkov, ki smo jih razčlenjevali. V razdobju 1961 do 1964 so po statističnih podatkih oddelki za odrasle na osnovnih šolah zajeli 6730 slušateljev, od katerih pa je z uspehom končalo posamezne stopnje le 4484 slušateljev. Poleg tega si je v istem razdobju na dopisni šoli v Ljubljani pridobilo osnovnošolsko izobrazbo še 364 odraslih. Če torej ob koncu primerjamo število odraslih, ki so v obdobju 1961 do 1964 obiskovali oziroma končali osnovno šolo (oddelki za odrasle, dopisna šola) s podatki popisa 1961 (696.554 nad 15 let starih prebivalcev brez popolne osnovne šole, od tega 432.156 aktivnih) in k temu dodamo še vsakoletno število mladine, ki ne dokonča osnovne šole, ugotovimo, da so

bila prizadevanja v omenjenem obdobju odločno prešibka (odstotek prebivalstva z nepopolno osnovno šolo se je povečal, ne zmanjšal).

Iz vsega, kar smo doslej povedali, izhaja, da v prihodnje ni več mogoče odlagati reševanja obravnavanih vprašanj, ker nadaljnji družbeni odnosi, predvsem pa zahteva po večji produktivnosti dela, brezpogojno zahtevajo višjo kulturno raven samoupravljalca in nenehno večanje znanja. Nizka izobrazbena stopnja samoupravljalca negativno vpliva na sodelovanje pri odločanju in na kvaliteto odnosov, ki se kažejo v vsakdanjem delu, v odnosu do sodelavcev, družbene lastnine itd. Sedanja gospodarska reforma bo nedvomno v večji meri ustvarila pogoje, ki bodo samoupravljalca spodbujali in mu omogočali, da si pridobi splošno izobrazbo, ki mu še manjka, in s tem tudi osnovo za kvalitetnejše odnose in nadaljnje izpopolnjevanje. To izobraževanje mora biti v celoti tesno funkcionalno povezano z našo družbenoekonomsko situacijo. Vsega tega seveda nikakor ne bi smeli reševati parcialno in kratkoročno, marveč v sklopu celotnih prizadevanj na področju izobraževanja.

G. KOCIJAN - F. POLAK - P. TOŠ

Več skrbi za kmečka gospodarstva

Kmetijska proizvodnja je l. 1955 dosegla predvojno raven. V naslednjem desetletju 1955/65 se je povečala za 44% ali povprečno za 3,7% na leto.

V obdobju 1952/1963 so zahodnoevropske države dosegle stopnjo rasti, fizičnega obsega 2,7%, vzhodnoevropske 4,3%, svetovno povprečje pa je bilo 2,7%. Od zahodnoevropskih držav so bile nad povprečjem Avstrija in Anglija s 3,5%, Francija s 3%, zaostajale pa so Italija z 2,2%, ZR Nemčija z 2,4% itd. V navedenem obdobju je bila na prvem mestu v Evropi Jugoslavija s 4% in v njenem okviru Slovenija s 5%. Razlika v stopnjah med obdobjema izhaja iz majhne proizvodnje v letu 1952.

Ta primerjava je seveda relativna. Enaka stopnja pomeni dosti več pri veliki in precej manj pri majhni kmetijski proizvodnji. Kljub temu kaže, da smo se uvrstili med države, katerih kmetijstvo se pospešeno razvija. To osvetljujejo tudi podatki o hektarskih pridelkih za obdobje 1948/53 in 1960/63:

	mtc/ha		
	pšenica	koruza	krompir
Avstrija	17—26	20—37	130—200
Češkoslovaška	19—25	18—26	116— 98
Italija	15—18	18—31	
ZR Nemčija	26—33		140—202
Švica	26—33	32—41	138—154
Francija	18—27	14—27	122—162
Slovenija, povprečje	12—21	14—28	103—144
— družbeni sektor	37	55,5	193

V letih 1952/62 so v Evropi pridobili za 78% več mesa, v Sloveniji za 50%, mleka za 40% oz. 35%.

Naši rezultati so bili dosti boljši v 1. petletju in slabši v 2. petletju, ko smo imeli zelo slabo letino v l. 1962 in dve podpovprečni. Stopnje rasti so bile take:

	1955/60	1960/65	1955/65
Družbeni sektor	17	12,5	14,7
Zasebni sektor	6,2	-1,4	2,4
Skupaj	7	0,4	3,7

Navedenih rezultatov nismo dosegli zgolj zaradi ugodnih vremenskih razmer, temveč tudi zaradi porabljenih sredstev in naporov za kmetijstvo obeh sektorjev.

V družbeni sektor smo vlagali ves čas veliko sredstev, medtem ko smo v 2. petletju storili dosti premalo za napredek proizvodnje na zasebnem sektorju. Zaradi take enostranosti je povečanje skupne proizvodnje dosti manjše, kot bi bilo ob skladnejšem razvijanju proizvodnje na obeh sektorjih.

Razvoj družbenega sektorja

Od skupne kmetijske proizvodnje je na družbeni sektor prišlo l. 1955 samo 6,5%, l. 1965 pa že 18%. Ker je ta sektor l. 1965 izkoriščal le nepolnih 13% obdelovalne površine (80 000 od skupnih 630 000 ha), je bila njegova proizvodnja na enoto površine skoraj polovico večja kot zasebnega sektorja (glej hektarske pridelke). Razlika v storilnosti je še večja. Na zaposlenega je l. 1965 prišel 1 milijon narodnega dohodka, na aktivnega kmetovalca pa $\frac{1}{4}$ milijona din. Na zaposlenega pride 3,2 ha obdelovalne zemlje, na aktivnega kmetovalca pa komaj 2 ha.

Za naraščanje družbene proizvodnje sta tale vzroka: že omenjena intenzivnejša proizvodnja in večanje zemljiške površine.

Nekdaj smo pridobili po 2—3 tisoč ha na leto, l. 1961 8600, l. 1962 9700, l. 1963 16 400 in l. 1965 ponovno okoli 3000 ha. Dinamika je bila v letih 1961/63 sunkovita. V zvezi s pripravljanim 7-letnega načrta so ocenili, da je prikladnih za obdelavo s težjo mehanizacijo okoli 200 000 ha, ali skoraj $\frac{1}{3}$ obdelovalne površine. Ko bi vsako leto pridobili 16 000 ha zemljišč, bi se do l. 1970 že močno približali ocenjeni tehnični meji. Izkušnje zadnjega časa so pokazale, da bi nadaljnja sunkovita rast družbenega sektorja presegala materialne možnosti družbe. Po osvoboditvi je bilo v izgradnjo

družbenega sektorja investirano okoli 13% vseh gospodarskih investicij, medtem ko je leta 1964 znašal delež družbenega sektorja kmetijstva v celotnem gospodarskem dohodku Slovenije 4,7%, v prejšnjih letih pa še manj. Od vseh investicijskih virov je bilo lastnih sredstev kmetijskih organizacij samo 31%. Družba je torej dala zelo veliko sredstev za razvoj družbenega sektorja kmetijstva, približno še enkrat več, kot jih je zbrala z dohodnino iz kmetijstva.

Zaradi naglice smo delali tudi napake. Tako smo npr. zgradili nekatera pitališča s kapaciteto, ki je presegala njihovo krmno osnovo. Tudi lokacije teh pitališč niso bile povsod najbolj primerne. Uredili smo plantažne nasade, nismo jih pa zadosti negovali.

S prehodom na sistem samofinanciranja bodo kmetijske organizacije v prihodnjih investicijah odvisne **predvsem** od svojih sredstev, čeprav sofinanciranje federacije, republike in občin ne bo prenehalo. Z novimi razmerji med cenami se bodo iz leta v leto večala lastna sredstva kmetijskih organizacij. Vsekakor pa bo njihovo nadaljnje izpopolnjevanje počasnejše in zato tudi preudarnejše, kot je bilo v burnem razvoju zadnjih nekaj let.

V bližnji prihodnosti bodo morale kmetijske organizacije najprej v celoti izkoristiti in dovršiti doslej zastavljene proizvodne kapacitete. Tu gre najprej za več pridelkov, ki naj bi bili tudi cenejši. Medtem ko so pri žitu že sprejele sodobno tehnologijo, pa je izkoriščanje travnikov, na katere pride polovica obdelovalne površine, tako rekoč še nedotaknjeno področje. Uvedba pregonske paše, siliranje trave, mehanizacija košnje in spravila sena, dosuševanje sena s prevetrovanjem v seniku, vse to daje možnosti, da že v nekaj letih krmno osnovo travnikov vsaj podvojimo. Tudi pri kulturah, ki jih nekatere organizacije dobro obvladajo, bodo morale dosežke upoštevati prav vse organizacije. Proizvodne cene med njimi namreč še močno variirajo. Razmerja teh cen so npr. pri koruzi 1 : 4, pri pšenici 1 : 1,7, silaži 1 : 2, krompirju 1 : 2,7. Razloček med najcenejšim in najdražjim proizvajalcem je torej velik. Tudi pri mleku je razpon velik — 1 : 2, manjši pri pitanem govedu — 1 : 1,1 in prašičih 1 : 1,3, pri perutnini pa razlike skoraj ni. Pitališča bo treba dograditi, da bi poleg tega, da že intenzivirajo pridobivanje krme na sedanjih zemljiščih, pridobili še dodatna zemljišča, in tako živinorejo bolj kot doslej uskladiti z lastno krmno bazo. S pridelkom z obnovljenih sadnih plantaž bo mogoče občutno boljše preskrbovati trg s sadjem, če bodo kmetijske

organizacije te plantaže pravilno negovale. Kmetijske organizacije izpopolnjujejo svojo opremo tako, da uvajajo težje stroje in skušajo s stroji obvladati vse delovne operacije.

Nanizal sem samo nekaj problemov, katerih rešitev lahko kmetijskim organizacijam pripomore k večji proizvodnji in storilnosti.

Problematika zasebnega sektorja

Omenjene rezultate so zahodnoevropske dežele dosegle v znanih razmerah carinske zaščite, subvencioniranja in kreditiranja zasebnega kmetijstva, ki so mu bila na razpolago tudi sodobna tehnična sredstva in kmetijska strokovna služba. Kljub tem možnostim njihovo kmečko prebivalstvo odhaja s podeželja. V treh desetletjih (1930—60) se je delež kmečkega prebivalstva zmanjšal za polovico: v Franciji od 29 na 18%, Švici od 22 na 11%, Holandiji od 20 na 10% itd. Letni odliv je bil torej 0,3%. Pri nas je bil odliv v minulem desetletju 7-krat hitrejši (2,1%). Povprečno kmetijsko gospodarstvo zahodne Evrope je 4—5-krat večje od našega. Na aktivnega kmečkega prebivalca pride (ne upoštevaje travnikov) v Avstriji 4,8 ha, Franciji 6,6, ZR Nemčiji 5,2, Italiji 4,1 ha zemlje, ki jo je treba obdelati. Edino v Švici in Holandiji, kjer je veliko travnatega sveta, pride na enega kmetovalca 1,6 oz. 2,5 ha zemlje. V Sloveniji pa le 1,1 ha. Kljub večji proizvodni kapaciteti je razlika v dohodku med kmetijskim in nekmetijskim delavcem poglavitni vzrok za beg z dežele, za propadanje drobne kmečke posesti in za strnjevanje zemljišč. Te spremembe so sicer počasne, a zakonite. Kapitalistična družba jih zavira iz ekonomskih in političnih razlogov. Mednarodna delitev dela še ni tako napredovala, da bi zahodnoevropske dežele ne varovale več domačega, v bistvu še vedno drobnega žitnega producenta. Preusmerjajo ga v kvalitetno živinorejsko proizvodnjo, ki zaposluje in bolje vrednoti fizično delo. Za zaposlitev odvečne delovne sile morajo ustvarjati nova delovna mesta drugje. Ne bom podrobneje opisoval kapitalistično preobrazbo kmetijstva zahodne Evrope, temveč bom samo podrčtal, da je to dolgotrajen proces, med katerim izkoriščajo proizvodne zmogljivosti vsega zasebnega kmetijstva, in da so temu cilju prikrojena proizvodna sredstva, upravne in tehnične službe.

Ob svetovnem popisu l. 1960 smo v Sloveniji našli 195 000 zasebnih kmečkih gospodarstev, in sicer 96 000

»čistih« kmetijskih, 84 000 mešanih delavsko-kmečkih in 15 000 nekmetijskih gospodarstev. L. 1947 je bilo 130 000 čistih in 26 000 mešanih gospodarstev. Delež kmetijskih gospodarstev nad 10 ha skupne površine se je v primerjavi s predvojnim stanjem skrčil od 24 na 21,5%, po površini od 70 na 61,9%, povprečna velikost kmetije pa se je zmanjšala od 8,5 na 6,8 ha skupne površine, od katere pride na obdelovalno zemljo 2,7%, na orno pa 1,5 ha. Zlasti so naglo naraščala mešana gospodarstva, v katera se spreminjajo čista kmečka gospodarstva. Opravka imamo torej z nadaljnjim drobljenjem kmečkega gospodarstva, ne pa z njegovo krepitvijo.

Polovica kmečkih gospodarstev ima stalno zaposlenega zunaj kmetijstva vsaj 1 družinskega člana. V letu 1963 je polovica skupnih denarnih prejemkov izvirala iz tega naslova. Dosedanji gospodarski razvoj je dal velike možnosti za zaposlitev odvečne kmečke delovne sile. Kmečka gospodarstva so l. 1957 v povprečju zaposlovala tujo delovno silo 28 dni v letu, leta 1961 pa samo še 12 dni. Ta delovna sila, ki je vedno bolj primanjkuje, je draga.

Kljub izredni razkovanosti, tj. majhni obdelovalni površini na aktivnega kmetovalca, je na deželi občutiti pomanjkanje delovne sile. Vzrokov ni težko odkriti. Prvega, zaposlovanje zunaj kmetijstva, smo pravkar omenili. Drugi vzrok je v upadanju kmečkega prebivalstva, in sicer od predvojnih 825 000 na 480 000 v letu 1964 oz. aktivnega kmečkega prebivalstva od 445 000 na 260 000, tj. za 42%! Odliv s podeželja je močnejši v hribovitih krajih. Ublažita ga lahko, prvič, večje sodelovanje kmetov v skupnem gospodarjenju z gozdovi, česar se gozdnogospodarske organizacije sebi v škodo ne zavedajo dovolj, in drugič, razvoj turizma, ki se že tako naglo uveljavlja v hribovitih krajih, da obeta tamkajšnjim kmetom boljšo prihodnost. V primerjavi s predvojno proizvodnjo se proizvodnja zasebnega sektorja sicer ni toliko povečala, vendar precej, če upoštevamo, da se v vsem tem času opremljenost s kmetijskimi stroji in orodjem ni izboljšala, temveč poslabšala. V času burnega razvoja družbenega sektorja tej opremi nismo več posvečali potrebne skrbi, prav tako pa nismo kmečke opreme skladno nadomeščali z družbeno. Pomanjkanje ročnega in vprežnega orodja je občutiti v hribovitih krajih, kjer ni možnosti za strojno obdelavo. Dokler ne bo več družbene mehanizacije, težko razumemo to pomanjkanje tudi v ravninskih predelih. Že vrsto let imajo naše kmetijske organizacije okoli 2300 traktorjev, s katerimi obdelajo svoja polja, na za-

sebnem sektorju pa zmorejo le 15% oranja, po 2% setve in žetve itd. Kmečka vlečna sila je ne le v Jugoslaviji, temveč tudi v industrializirani Sloveniji sestavljena iz več kot 80% vprežne živine. Delne strojne storitve niso učinkovite, dokler stroj ne izloči vprežne živine. V Sloveniji vpregajo 50 000 konj, 40 000 volov in 80—100 000 krav. Morda je ta vlečna sila ekvivalentna 17 000 traktorjem.

Traktorji so se v Evropi že docela uveljavili. V letih 1952—62 se je njihovo število povečalo od 1 na 4 milijone, tako da pride na traktor v evropskem povprečju 40, v Italiji 50, Franciji 26, Avstriji 12, Nemčiji 9 ha orne zemlje. Jugoslavija in Slovenija sta v tem pogledu z 200 oz. s 150 ha orne zemlje na traktor med poslednjimi. Na družbenem sektorju pride na traktor 20 ha orne zemlje, kar je zadostovalo, da so opustili vprežno živino. Glede na različno moč traktorjev našeti podatki niso docela primerljivi.

Za traktorji začenjajo svoj pohod molzni stroji. Francija ima en molzni stroj na 70 krav, Avstrija enega na 51 krav, Nemčija na 17 krav, Danska na 10 krav itd. Ugotavljajo, da je stroj racionalnejši, če šteje čreda 70—100 krav, medtem ko so prihranki pri večjih aglomeracijah majhni. Tudi glede primerljivosti mlečnih strojev velja podobno kot za traktorje.

V razvitih deželah porabijo v kmetijstvu 200—300 kWh električnega toka, preračunano na ha orne zemlje, v Bolgariji in SZ okoli 50, v Španiji, Grčiji, Madžarski okoli 20, v Jugoslaviji 5 kWh; za Slovenijo nimam podatkov. Večina dežel pospešuje elektrifikacijo kmetijstva s subvencijami, krediti in propagando. Električno energijo že uporabljajo za razne namene, kot npr. za sušenje sena s preprihovanjem, za sušenje trave in detelje z vročim zrakom, ogrevanje mladih živali, hlajenje mleka na kmetijskem gospodarstvu, za strojno molžo, ponekod kombinirano s prevozno kamionsko cisterno, osvetljevanje in ogrevanje v cvetličarstvu, za pogon raznih dvoriščnih in gospodinjstkih strojev itd. Pri nas je 80% kmečkih gospodarstev elektrificiranih, elektromotor pa jih ima samo 18 000 ali nepolnih 10%. V DR Nemčiji je v pogonu 16 000 manjših molznic (po 25 krav na stroj) in 2700 velikih (po 150—180 krav na stroj), 24 000 sušilnikov za seno. ZR Nemčija ima 300 000 molznic, 400 000 električnih partirjev. Izračunali so, da s 100 kg umetno dosušenega sena dobijo 44 l, s senom, sušenim po starem, pa samo 18 l mleka.

Razpravljamo o tem, ali bi lahko bil kmet lastnik stroja, ki presega njegove potrebe. Tudi v kapitalističnem svetu

samostojno opremljanje ni bilo racionalno in je kmetu za strojno storitev na voljo zadruga. Najprej je šlo za motorne mlatilnice in prve okorne traktorje. Današnji traktorji imajo zelo različne pogonske moči, vedno pa so opremljeni z najraznovrstnejšimi priključki, ki skoraj v celoti nadomeščajo vprežno delo. Ti traktorji so prilagojeni različnim terenom. Prikladna enota je kombinacija težkega traktorja z dvema lahkima. Ali ne bi tudi pri nas kmetijske organizacije začele združevati kooperante v skupine in jih opremljati? Seveda načrtno, pod pogojem, da bi izločile odvečno vprežno živino, specializirale proizvodnjo s sodelovanjem strokovne službe kmetijske organizacije in to proizvodnjo pogodbeno namenile tržišču. Stroje naj bi kupili kooperanti kot so lastniki, glede na deleže posameznikov, kakor bi to ustrezalo njihovim obdelovalnim površinam. Ob dobrem vzdrževanju bodo trajali 9 let, morda še nekoliko dlje. Čemu vztrajati pri stališču, da je samo kmetijska organizacija lahko lastnik stroja? V poštevek pride tudi možnost, da bi člani skupine vložili namenske vloge v zadrugo, ki bi stroje nabavila in jih dala na voljo skupini. Z amortizacijo bi seveda razpolagala skupina. V obeh primerih bi bilo treba napraviti načrt o izkoriščanju strojev, preveriti usposobljenost tistih, ki bodo z njimi delali, napraviti cenik strojnih storitev ter pri tem upoštevati stroške za vzdrževanje in za odplačevanje morebitnega posojila itd.

Prikazal sem velike naloge v zvezi z nadaljnjim opremljanjem, dograjevanjem in širjenjem družbenih obratov, kar vse bo zahtevalo veliko sredstev. Kmetijski kombinat Žalec je že začel razdeljevati traktorje skupinam kooperantov. Zaenkrat razlaga ta ukrep s tem, da traktorji za njegove potrebe ne ustrezajo, da so premalo zmogljivi, da so že dokaj izrabljeni. Menim, da bi bili lahko tudi novi. Nekateri zadruge so nabavile motorne kosilnice za kooperante. Mnogo je primerov, da zasebniki uvažajo razne stroje sami, nenačrtno. Zato bodo imeli pri vzdrževanju teh strojev kup težav. Ugotavljamo, da se bodo povečali denarni dohodki kmetov. Ker je pripravljenost in nuja, da začnemo tudi v zasebnem sektorju uvajati sodobno mehanizacijo, bi bilo treba opredeliti in kategorizirati to mehanizacijo. Prav tako ne bi smeli več obsojati kmetov, ki bi radi kupili traktorje, tudi težje. Težji traktor je gotovo racionalnejši kot majhni enoosni traktorji, ki jih imajo nekateri za »legalne.« Treba bi bilo zaposliti domačo industrijo za izdelavo potrebne mehanizacije, ročnega in vprežnega orodja in hkrati formirati skupine kooperantov. Kjer kmetijske organizacije zmorejo

s svojo mehanizacijo obdelovati zemljišča kooperantov, bi bilo seveda odveč voziti po dveh tirih. Tudi za molzne stroje je skupinsko izkoriščanje koristno. Enako velja za vprežne kultivatorje v predelih, kamor traktor ne more, ker tudi ti vprežni stroji presegajo potrebo posamezne kmetije.

Zasebni sektor premalo uporablja sodobni reprodukcijski material. Na ha obdelovalne zemlje porabijo kmetje v zadnjih letih okoli 150 kg, družbeni sektor pa okoli 850 kg gnojil, kar dá povprečno 220 kg/ha. To povprečje je 2—4-krat manjše kot v državah z intenzivnim kmetijstvom. Ob popisu l. 1960 smo ugotovili, da uporablja gnojila samo 95 000 kmečkih gospodarstev. Družbeni sektor seje zelo rodne sorte pšenice in koruze, zasebniki pa le $\frac{1}{3}$ teh. Krompir za seme bi morali menjavati in v ta namen uporabiti vsako leto 3000 vagonov semenskega krompirja. Pridelamo ga 500 vagonov in še tega ne znamo prodati. Ob številnem strokovnem kadru, ki ga imajo kmetijske organizacije (1400), bi vsekakor lahko smotrno uporabljali dosti več sodobnega reprodukcijskega materiala. Primer uspešno razvite mreže umetnega o semenjevanja krav kaže, da je mogoče množično tehnično ukrepati. Po potrebi bi mogli tehnične ukrepe uveljavljati tudi na podlagi predpisov o agrominimumu, kjer bi pač po gospodarski poti ne bili deležni razumevanja. Vsekakor smo za širjenje sodobnih tehničnih ukrepov na kmečkih gospodarstvih storili dosti premalo.

Selekcija živine daje podlago za postopno zamenjavo odsluženih živali z boljšimi. V državah z razvito živinorejo selekcionirajo $\frac{2}{3}$ krav. Pri nas smo jih pred leti že selekcionirali skoraj 10%, vendar dela nismo nadaljevali, misleč, da obeta več uvoz živali boljših pasem. To seveda ni res, ker so naše pasme prav dobre in zmožne za večjo produkcijo. Sedaj selekcijo ponovno oživljamo. Povprečna molznost 1800 l na kravo je zelo majhna. L. 1962 je bila v Avstriji 2640, Franciji 2360, ZR Nemčiji 3340, Italiji 2050, Švici 3280, Danski 3640 l. Dokler je bila še majhna, so jo v teh deželah vsako leto večali za 50—100 litrov. Pri nas tega nismo dosegli.

Hkrati z odbiranjem živine je seveda treba večati in zboljševati krmno bazo, ki jo pri nas sestavlja zlasti travnati svet. Tu pa, kot rečeno, ne najdemo še nič takega, kar že ne bi bili poznali v prejšnjem stoletju. Če bi npr. povečali pridelek sena za 5 mtc, bi to pomenilo 150 milijonov litrov mleka več, ali dobro $\frac{1}{3}$ sedanje proizvodnje.

Kmetijska strokovna služba bi se morala v prihodnje bolj zavzeti za večjo proizvodnjo zasebnega sektorja. Proiz-

vodno sodelovanje mora zajeti vse kmetijske panoge in vse kategorije kmečkih gospodarstev. Tudi zelenjava in sadno drevje čedalje številnejših malih mešanih gospodarstev in mestnih vrtičkarjev sta pomembna za oskrbo trga. Gojitev tega pospešujejo celo države z agrarno hiperprodukcijo. Glavna skrb kmetijske strokovne službe pa bo seveda veljala živinoreji.

Kmetijska strokovna služba bo lahko uspešna, če bo nazono, tehnično konkretna, poslovna, se pravi, seznanjena z razmerami na tržiščih. Njena naloga je dvojna: povečati proizvodnjo in blagovnost. Financirati jo je treba iz dveh virov: iz proizvodnje same, to je na račun zasebnih proizvajalcev, in iz družbenih virov, kadar gre za njeno dolgoročneje delovanje. Pogoj za uspešno delovanje je, da tehnično osebje v resnici začnemo nagrajevati po doseženih rezultatih. Na določenem področju lahko naloge strokovne službe vsako leto podrobno razčlenimo in ocenimo. Strokovna služba mora postati učinkovita in cenena, sicer se je bo proizvajalec izogibal.

Obravnaval sem nekaj problemov družbenega in zasebnega sektorja, pomešal med načelno razpravo o kmetijski politiki precej tehničnih podatkov, da bi bil z njimi to politiko ponazoril in jo povezal s sedanjimi razmerami na podeželju. Hotel sem povedati tole:

Podružbljanje kmetijstva je nujen, toda dolgotrajen proces. Prav zaradi te dolgotrajnosti, ki smo jo doslej podcenjevali, ne smemo zanemariti možnosti za povečanje proizvodnje tudi na zasebnem sektorju. Te možnosti so precejšnje, in če jih bomo izkoristili, bo to v prid proizvajalcem in družbi. V ta namen pa je treba storiti več kot doslej.

TINE MASTNAK

Viri: Letopis proizvodnje FAO za leto 1965,
Publikacija ekonomske komisije ZN o elektrifikaciji,
Statistični zbornik SR Slovenije za l. 1964 in SFRJ za
leto 1965.

Problemi stabilnosti kmetijske proizvodnje

V svojem članku »Kmetijska proizvodnja in družbeni odnosi na vasi« je Jože Ingolič nekajkrat poudaril pomen kmetijstva za stabilnost in razvoj celotnega gospodarstva ter njegov vpliv nanju. Zaradi precejšnjega deleža družbenega proizvoda kmetijstva v družbenem proizvodu celotnega gospodarstva SFRJ, in sicer okrog 25%, je vsekakor treba obravnavati kmetijstvo kot eno izmed poglavitnih panog gospodarstva, od katere sta močno odvisna razvoj in stabilizacija celotnega gospodarstva.

Če gledamo na stabilnost z vidika dinamičnega usklajevanja kmetijske proizvodnje z naraščajočimi potrebami domačega tržišča in z možnostmi za večji izvoz oziroma manjši uvoz kmetijskih pridelkov, moramo ugotoviti, da je mogoče s stabilno in relativno hitro naraščajočo kmetijsko proizvodnjo odpravljati osnovne strukturalne neuskladenosti v našem gospodarstvu. Problem postaja še aktualnejši zdaj, ko izvajamo gospodarsko reformo in ko je strukturalna neuskladenost, kot je npr. neurejeno tržišče kmetijskih pridelkov, nenehna nevarnost za uspešno izvajanje reforme. Pri tem pa je pomembno, da je plačilna bilanca s konvertibilnim področjem precej odvisna od večjega izvoza in manjšega uvoza kmetijskih pridelkov.

Stabilnost gospodarstva vsebuje vrsto problemov v zvezi z izkoriščanjem naravnih, materialno-tehničnih, ekonomskih in organizacijskih možnosti. V članku se lahko omejim le na nekatere, ki jih je po mojem mnenju vredno obravnavati nekoliko podrobneje.

Družbeni proizvod celotnega gospodarstva in družbeni proizvod kmetijstva naraščata odvisno drug od drugega. To odvisnost je mogoče predočiti na več načinov. Poglejmo na primer verižni indeks rasti družbenega proizvoda za večletno obdobje (po stalnih cenah za SFRJ):

Leto	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963
Skupno									
gospodar.	115	96	122	103	117	107	105	106	112
Kmetijstvo	124	83	145	89	131	90	97	104	107

Pregled nam očitno kaže, kako različno raste skupno gospodarstvo v zvezi z nihanji kmetijske proizvodnje. Na manjšo rast družbenega proizvoda celotnega gospodarstva pa ne vpliva manjša proizvodnja v kmetijstvu samo neposredno, temveč tudi posredno, npr. tako, da se zmanjšata kupna moč in povpraševanje po industrijskem blagu, da je živilska industrija slabo preskrbljena s surovinami, da proizvodnja reprodukcijskega materiala in opreme za kmetijstvo stagnira itd.

Medsebojno odvisnost družbenega proizvoda celotnega gospodarstva in družbenega proizvoda kmetijstva nam natančneje prikaže koeficient korelacije, ki je npr. v ZDA za daljše obdobje 1, medtem ko znaša pri nas za sicer kratko obdobje 1952—1964 ca. 0,9. Koeficient pove, da se zmanjša družbeni proizvod v ameriškem kmetijstvu za 1% oziroma v našem kmetijstvu za 0,9%, če se zmanjša družbeni proizvod celotnega gospodarstva za 1% oziroma za 0,9%. Koeficient sicer izraža obojestransko odvisnost, kar pomeni, da stagnacija v industriji povzroči zastoj v kmetijstvu in da slaba proizvodnja v kmetijstvu neposredno ali posredno vpliva na rast celotnega gospodarstva. Zato ni čudno, da poskušajo dandanes celo v razvitih državah z različnimi gospodarskimi, organizacijskimi in celo administrativnimi ukrepi stabilizirati ponudbo kmetijskih pridelkov in povpraševanje po njih ter ekonomske in proizvodne možnosti v kmetijstvu.

Zanimiva je tudi primerjava med rastjo kmetijske proizvodnje in rastjo družbenega proizvoda celotnega gospodarstva v nekaterih značilnih državah (vir: *Agricultural Commodities Projections for 1970*, FAO). Skupino prvih osmih držav v tabeli sestavljajo države z največjo stopnjo rasti družbenega proizvoda, naslednje tri so razvite države z umirjeno rastjo družbenega proizvoda tako v kmetijstvu kakor v celotnem gospodarstvu, podatki o Indiji pa so navedeni v ilustracijo specifičnih odnosov, ki so v nerazvitih državah.

Razmerje med rastjo kmetijske proizvodnje in rastjo družbenega proizvoda ter velikost družbenega proizvoda (DP) na prebivalca je razvidno s tabele na str. 1740.

Države z razmeroma precejšnjim deležem kmetijske proizvodnje in veliko rastjo družbenega proizvoda na prebivalca kažejo tudi največjo stopnjo rasti kmetijske proizvodnje. To so obenem tudi tako imenovane srednje razvite dežele. Pri nastajanju teh odnosov ima vsekakor pomembno vlogo tudi sedanja razvojna stopnja kmetijstva, saj vidimo,

	Kmetijska proizvodnja v % od DP celotnega gospodarstva.	Povečanje kmetijske proizvodnje 1952—1959	Družbeni proizvod celotnega gospodarstva 1950—1959	Prebivalstvo	Kmetijska proizvodnja na prebivalca	DP na prebivalca	DP na prebivalca ZDA* dol.
	v % letno						
Avstrija	12	3,3	6,1	0,2	3,1	5,9	900
ZR Nemčija	7	1,6	7,6	1,1	0,5	6,5	1335
Grčija	33	5,7	7	0,9	4,8	6,1	490
Italija	20	3,0	5,6	0,6	2,4	5,0	810
Jugoslavija	31	8,7	8,9	1,3	7,4	7,6	620
Japonska	18	4,6	7,5	1,3	3,3	6,1	725
Izrael	13	10,2	10,9	3,6	6,6	4,6	820
Venezuela	6	2,3	8,9	3,0	0,7	5,7	875
ZDA	4	1,5	3,0	1,8	0,3	1,2	2310
Anglija	4	1,5	2,5	0,4	1,1	2,1	1470
Francija	—	1,7	4,3	0,9	0,8	3,4	1285
Indija	48	2,1	3,3	2,0	0,1	1,6	145

* Pariteta kupne moči po cenah v ZDA iz leta 1955.

da v državah z bolj razvitim kmetijstvom (kot npr. v Italiji, in Avstriji) kmetijska proizvodnja nekoliko zmerneje narašča. Trdimo lahko, da si države, ki se poskušajo kar najhitreje uvrstiti med razvite ali celo zelo razvite države, in če imajo na voljo kmetijske zmogljivosti, ki se jih da še bolj izkoristiti, prizadevajo tudi v kmetijstvu doseči čim ugodnejše stopnje rasti. Materialne razmere v teh državah so razumljivo bistvene za takšno politiko o razvoju proizvodnje v kmetijstvu.

Če si ogledamo naraščanje kmetijske proizvodnje v primerjavi z domačo porabo in izvoznimi možnostmi, lahko na podlagi nekoliko računov iz preteklega obdobja ugotovimo, da različni avtorji podobno ocenjujejo tendenco po čedalje večji porabi glavnih kmetijskih pridelkov. V tej zvezi navajajo tudi potrebne povprečne stopnje rasti kmetijstva. Ta stopnja naj bi bila 5—6% na leto. Potrebe po večji porabi glavnih pridelkov bodo po moji oceni naslednje:

Pridelek	Poraba na osebo (kg)		Potrebe v letu 1970 (1000 ton)				Indeks 1964 = 100
	1963	1970	osebna poraba	repro- dukcija	izvoz	skupaj	
Pšenica	207	202	4200	800	—	5000	135
Zelenjava	68	102	2100	—	100	2200	110
Sadje	49	67	1400	500	200	2100	161
Meso in ribe	25	42	900	—	200	1100	157
Mleko	17	170	3500	500	200	4200	185
Jajca (kom. in milij. kom.)	70	115	2400	100	200	2700	150

Ob tem se lahko vprašamo, ali se bo pri nas poraba tako povečala že okoli leta 1970. V zadnjih (petih) letih pri nas poraba kakovostnih skupin živil na prebivalca izrazito stagnira ali celo nazaduje, prav tako pa porabimo procentualno manj živalskih beljakovin na prebivalca. Upoštevati moramo, da porabimo živalskih beljakovin precej manj, kot znaša fiziološki minimum (namesto 40 g porabimo na dan na prebivalca okoli 26 g živalskih beljakovin). Stagnaciji realnega življenjskega standarda v prvem obdobju izvajanja gospodarske reforme bo nujno sledilo izboljšanje standarda. Zato bomo od kmetijstva zahtevali več kot doslej. Kljub nenakomernemu oziroma ne tolikšnemu naraščanju porabe živil v bližnjem obdobju je stopnja 5–6% realna tudi za to obdobje, zlasti glede potreb in možnosti za izvoz kmetijskih pridelkov. Delež kmetijstva je v celotni blagovni menjavi pomemben in seveda po svoje (pozitivno ali negativno) vpliva na plačilno bilanco. Poglejmo, kakšen je položaj v zadnjih dveh letih:

	V milijon \$			
	1964	Januar—september		
		1964	1965	Indeks
Skupen izvoz	890	629	753	120
Od tega: kmetijstvo in prehrambena industrija	239	166	181	109
Delež v %	26,9	26,4	24	
Skupen izvoz	1.322	1.022	965	94
Od tega: kmetijstvo in prehrambena industrija	219	195	216	111
Delež v %	16,7	19,1	22,4	

Spričo večje kmetijske proizvodnje bi mogli omejiti uvoz nekaterih kmetijskih pridelkov, zlasti tistih, ki jih lahko sami proizvedemo oziroma zadovoljivo nadomestimo, in izvoziti več drugih. Poznamo že nekaj projekcij, kakšna bi utegnila biti mednarodna blagovna menjava kmetijskih pridelkov. Tako npr. projekcija Jugoslovanske kmetijske banke (iz leta 1963) predvideva, da bi bilo mogoče povečati izvoz na več kot 400 milijonov \$, in sicer ob uvozu za okrog 250 milijonov \$. Največ naj bi izvozili mesa, in sicer 200 tisoč ton (sedaj okoli 100 tisoč ton), nadalje 1 milijon ton koruze (leta 1961 smo je izvozili 376 tisoč ton), sadja 150 tisoč ton (lani 80 tisoč ton), povrtnine 50 tisoč ton itd. Seveda zahteva takšen program zelo dobro organizirano izkoriščanje proizvodjalnih zmogljivosti tako v družbenem kakor v privatnem sektorju in precej iznajdljivosti ter širokopoteznosti izvoznih organizacij pri organiziranju proizvodnje ter pripravi blaga za izvoz.

Vendar je večanje obsega proizvodnje oziroma stabilna dinamika njene rasti le ena stran problema. Prav toliko kot to, so pomembni proizvodni stroški oziroma konkurenčnost kmetijstva, da bi se lahko uspešno vključevali v mednarodno menjavo in brez posebnih subvencij omogočali ustrezno akumulativnost in izboljševanje standarda kmetovalcev. Poleg tega pa je neracionalno kmetijstvo predvsem tudi breme za domačega kupca. Kot je razvidno iz letošnjega položaja na tržišču kmetijskih pridelkov, grozi takšno kmetijstvo spodkopati normalne odnose v strukturi potrošnje.

Zlasti družbeni sektor bi moral veliko bolj kakor do sedaj uvajati najsodobnejše tehnološke dosežke in v vseh pogledih pokazati prednosti velike proizvodnje. Postati bi moral bistveno cenejši in akumulativnejši od drobne proizvodnje. Vzpodbudno je, da imamo vedno več sodobnih proizvodnih objektov, na katerih so dosegli zelo dobro produktivnost in akumulacijo. To nam dokazuje, da lahko družbeni sektor v ekonomskih razmerah po reformi skoraj v vseh kmetijskih panogah zares uveljavi prednosti sodobne proizvodnje. Vse je odvisno od tega, kako zelo je proizvodnja specializirana, tehnično opremljena, kako se ravna po sodobnih tehnoloških rešitvah, kakšna je organizacija itd. Na nekaterih velikih posestvih v državi so dosegli letos pri koruzi in nekaterih industrijskih kulturah, pri sadju in mleku odlične rezultate in so namesto izgub ustvarjene akumulacije, ki presegajo na posameznih posestvih tudi milijardo din. Spričo tega lahko pričakujemo nadaljnjo modernizacijo in napredek proizvodnje, razširitev raznih oblik podružbljanja proizvod-

nje na individualnem sektorju in naposled, če bo takih modernih proizvajalcev več, tudi oblikovanje cen kmetijskih pridelkov na normalnem nivoju.

Težje bo doseči, da bodo individualni kmetovalci umneje pridelovali, in to ob agrarni strukturi, kakršna je pri nas. Vemo, da je perspektivna rešitev v nadaljnji industrializaciji, odlivu delovne sile z dežele oziroma sploh v zavzetejšem reševanju »agrarnega vprašanja«. Klasični način, kako povečati privatno zemljiško posest, kakor ga poznajo v kapitalističnih državah, ni niti politično sprejemljiv niti gospodaren in mogoč. Celo v ZDA pospešujejo tako imenovano, podjetniško kmetijstvo v škodo klasične familiarne farme. V naših razmerah je edini izhod v poglobljanju kooperacijske akcije. Ta v nekaterih organizacijah in področjih blagovne proizvodnje že kaže elemente trajnejšega proizvodnega sodelovanja in uspešne uporabe sodobne tehnike in tehnologije v razmerah individualne proizvodnje. Vsekakor imajo prednost oblike kooperacije, s katerimi najbolj povezujemo proizvodne potenciale družbenega in privatnega sektorja, s katerimi čimbolj pospešujemo specializacijo proizvodnih območij in tako kopičimo blagovne presežke ter krepimo učinkovitost tehnične in strokovne nadgradnje. Zanimive so kooperacije v tistih vrstah proizvodnje, kjer lahko individualni proizvajalci najbolj gospodarno izkoriščajo svoj delovni potencial in dosežejo kar največji dohodek. Razpoložljiva sredstva individualnih proizvajalcev, ki jih namenjajo za investicije, bi morali dajati zlasti za tisto racionalizacijo njihovega dela, zboljšanje oziroma preusmeritve njihovih objektov in za tista tekoča vlaganja v intenzivnejšo proizvodnjo, ki so v skladu s konceptom konkretne kooperacijske akcije. Del sredstev proizvajalcev pa bi nujno morali žrtvovati tudi za razne oblike skupnih investicij, ki presegajo okvire posamezne kmetije in ki so v prid podružbljanja proizvodnih procesov.

Pri kooperaciji gre za lažje ali težje prebolevanje krize drobne posesti zdaj, ko se naša država uvršča med razvite. Spričo precejšnjega privatnega sektorja pa gre tudi za racionalnost celotnega kmetijstva kot panoge. Odločiti se je treba za eno izmed možnosti: ali se s solidno tehnično in ekonomsko pripravljenimi kooperacijskimi načrti vztrajno prizadevati za razvoj racionalnih prehodnih oblik individualne proizvodnje ali pa dajati vedno več subvencij oziroma kako drugače puščati v nemar ekonomske odnose v razvoju te panoge. Nismo niti toliko bogati niti ni v skladu z našim celotnim ekonomskim konceptom razvoja, da bi privolili v

drugo možnost. Verjetno bi morali posest individualnega proizvajalca vse bolj imeti za *delovno mesto*, kjer bi poskušali s specializirano in čimvečjo proizvodnjo, s smotrno kombinacijo družbenih sredstev in sredstev proizvajalca, z ustrezno uporabo sodobne tehnologije in z zagotovljenim odkupom oziroma prodajo omogočiti čimbolj racionalno proizvodnjo. Organizatorji kooperacije bi se morali skupaj s proizvajalci odločiti za take proizvodne zamisli, ki najbolj ustrezajo naravnim možnostim, opremljenosti organizacije in kmetije, delovni zmogljivosti itd. V vsakem primeru je možno najti skupne ekonomske koristi, če je naš cilj večji dohodek proizvajalca in vedno večja tehnična usposobljenost organizacije, ki bi utegnila sodelovati.

Če izvzamemo vzroke za nihanja v kmetijski proizvodnji, kot so vremenske razmere v posameznih letih, nezadostna tehnična opremljenost in podobno, je eden bistvenih vzrokov za nestabilnost slaba organizacija (ki je skoraj že anarhičnost) proizvodnje in še zlasti celotnega prometa pridelkov do končne porabe.

Predvsem še nimamo dovolj gospodarsko močnih osnovnih kmetijskih organizacij, zmožnih, da v svojih gravitacijskih območjih samostojno razvijejo večjo lastno in kooperacijsko proizvodnjo, s katero bi se povezovala z večjimi partnerji na področju trgovine in predelave oziroma bi samostojno predelovale in prodajale svoje pridelke, in tako zagotovile stabilno proizvodno usmerjenost svojih proizvodnih enot in kooperantov. Z ustanavljanjem takšnih organizacij na širših proizvodnih območjih oziroma s poslovnim povezovanjem kmetijskih organizacij za skupno aktivnost bi prav gotovo precej pripomogli k stabilni rasti kmetijske proizvodnje in k racionalnejšemu formiranju ter delovanju trgovine in predelave.

Drugi (organizacijski) faktor stabilizacije je celotna organizacija trgovine ter predelovalne dejavnosti, ki še nista združeni s kmetijskimi organizacijami. Ta sektor v preteklem obdobju večinoma (z docela svojimi ekonomskimi koristmi) ni ustrezno organiziral blagovne proizvodnje in jamčil čimvečje uspehe proizvodnim organizacijam. Bistveni problem je v tem, da se družbeni in privatni proizvajalec pri svojih proizvodnih odločitvah ne moreta nasloniti na neke trdne osnove glede realizacije in se na teh kar najbolj specializirati. Ker po krivdi tako proizvodnje kot trgovine niso sklenili pogodb oziroma so bile le-te pomanjkljive, ni bilo niti minimalne podlage za tako organizirano delovanje, ki bi bilo kaj več pripomoglo k stabilizaciji ponudbe in

povpraševanja na tržišču kmetijskih področij. Sistem pogodb si le počasi utira pot. Če smo si ga postavili kot osnovo, bi ga bilo verjetno treba izpeljati do kraja, tako da bi zajel vsaj 70—80% celotnega organiziranega prometa. S poostrenimi globami (npr. 20—30%) za neizpolnjevanje obveznosti, z ostrimi kaznimi za tretje osebe, ki kršijo že sklenjene pogodbe med partnerjema, s pravico do razlik med cenami, ki jih jamči družba, in sicer izključno za pogodbeno vezane količine s selektivno politiko bank pri odobravanju kreditov za pogodbene in nepogodbene posle, in še z drugimi ukrepi bi morali zagotoviti pogodbenemu sistemu stabilizacijski vpliv. Dokler bodo predstavljale pogodbe 20—30% vseh poslov podjetij, se ne moremo slepiti, da sploh imamo kakšen sistem. Ko bi bili analizirali blagovni promet v številnih razvitih državah, in sicer na specifičnem področju, kot je kmetijstvo, bi bili ugotovili, da tam organizacije kmetijske proizvodnje in prometa že precej dolgo ne pojmujejo več liberalistično. Velika aukcijska mesta, npr. v Holandiji, so prefinjen mehanizem za usklajevanje ponudbe in povpraševanja, mehanizem, s katerim aktivno usmerjajo proizvodnjo v pogledu specializacije, količin, kakovosti itd. Če se obe strani ne držita sistema, pomeni to zanju polom.

Vsekakor pa mora biti tudi v tem okviru trgovskim in predelovalnim organizacijam omogočeno, da nastopajo kot naročnik večje specializirane proizvodnje, da tvegajo itd. Sedanja slabost tiči v razdrobljenosti in v bolj ali manj komunalni naravi tovrstnih podjetij. Vzemimo za primer »večja« podjetja za sadje in zelenjavo v Sloveniji. Imamo kar 8 takih podjetij, ki se ukvarjajo s to trgovino (na debelo in na drobno). Če izvzamemo krompir, prodajo večja od njih samo 400 do 800 vagonov zelenjave. Če te količine razdelimo na posamezne vrste pridelkov, na proizvodne organizacije in določeno dobavno dinamiko, vidimo, da gre za nekaj ton ali celo stotov. Nič čudnega ni, da pri takšnih poslih doslej niso kupili niti enega tovornjaka-hladilnika, četudi si brez njega ni moči zamišljati sodobnega prevoza. Redki so primeri, ko so se ta podjetja izkazala kot resen organizator proizvodnje. Nasledek takšnega drobnjakarstva ne more biti drugo kot neracionalnost in dražitev blaga, namenjenega kupcem. Najmanj, kar bi bili morali v tem primeru storiti, je, da bi bili razmislili o skupni nabavni in izvozni službi, koordinirani graditvi in uporabi skladišč, hladilnic in transportnih sredstev, o tem, da bi bili z optimalnimi področji v državi sklenili pogodbe o pridelovanju takih in takih pridelkov, o razširitvi in modernizaciji pro-

dajnega omrežja itd. Le ob večjem obsegu poslovanja bi bilo mogoče formirati znatne sklade rizika, preprečiti nihanje in zagotoviti primerne zaloge kakovostnega blaga po primernih cenah. Z močno razvito primarno predelavo, s povezanostjo s predelovalno industrijo in s tem, da bi ta podjetja izvažala in uvažala, pa bi morali nadalje biti kos ponudbi in povpraševanju. V naši državi so odlične možnosti za pridelovanje najrazličnejših pridelkov v terminsko širokem razponu, zato je organizacijska nesposobnost pogosten vzrok, da primanjkuje tega ali onega blaga. Pri gojitvi nekaterih pridelkov so res potrebna vlaganja, in zato rezultati niso takoj vidni, vendar lahko trgovska in predelovalna podjetja tudi tu veliko storijo za smotrno razvoj.

Ko govorimo o stabilnosti rasti kmetijstva, ne moremo mimo državnih rezerv nekaterih pridelkov, minimalne in garantirane cene, proizvodne premije, subvencioniranja porabe, usmerjanja uvoza in izvoza itd. Vendar bi morali biti vsi ti ukrepi drugotnega pomena, ko bi bili imeli smotrno organizirano kmetijstvo in trgovino s kmetijskimi pridelki. Operativne rezerve živil bi morala imeti podjetja sama, in sicer v skladu s svojim rednim poslovanjem. Ker je s tem lahko povezan tudi riziko, ne moremo pričakovati, da se bodo šibka podjetja resneje zavzela za kaj takega. Med državne rezerve pa bi morali šteti predvsem žita, podobne pridelke za živinsko krmo, meso itd. Tako bi lahko precej stabilizirali živinorejo (zlasti prašičerejo in perutninarstvo).

Kot smo že zapisali, lahko pričakujemo od bolj specializirane proizvodnje v posameznih kmetijskih področjih boljše rezultate, in to ne samo v komercialnem pogledu, temveč tudi glede pogostnejše uporabe novejših tehnoloških dosežkov in strokovnega usposabljanja proizvajalcev. Moramo vedeti, da proizvajalec omahuje med dosledno uporabo intenzivne agrotehnikе (ker je povezana z velikimi stroški in zlasti ker nima zanesljivega jamstva, da bo lahko pridelke prodal) in med dosedanjim načinom pridelovanja. Zato drobi že tako majhne zmogljivosti, goji več pridelkov, ter se odloči za ekstenzivna ali polovičarska vlaganja.

Eden temeljnih pogojev za stabilnost kmetijske proizvodnje je prav gotovo optimalna agrotehnikа, če bi jo uveljavili v širokem obsegu. Intenzivnejše obdelovanje 50% obdelovalnih površin bi moralo postati naš minimalni program. Obdobja suše nam že več let kažejo, da so znatno manj prizadeti proizvajalci, ki so izvedli standardne ukrepe, kot npr. globlje oranje, temeljito dobro gnojenje itd. Sistem namakanja se v državi v primerjavi z nekaterimi

drugimi državami na Balkanu izredno počasi razvija, četudi je danes v svetu zlasti v sadjarski in vrtnarski proizvodnji podlaga za stabilno in rentabilno pridelovanje. Tudi s tega zornega kota lahko ocenjujemo pomanjkanje zelenjave pri nas kot nepotreben pojav.

Naslednji podatki za pšenico in koruzo nam dobro ilustrirajo stanje in možnosti za večje pridelke in produktivnost dela:

	Garan- tirana cena	Dejan- ska cena	Pridelek v l. 1964 (mtc/ha)			Poraba delovnih ur za 1 ha	
			družb. sektor	koope- racija	privatni sektor	družb. sektor	kooperacija
Pšenica	100	100	25,7	19,4	14,5	56 do 92	106 do 515
Koruzna	65	80	51,3	41,7	19,2	92 do 732	553 do 1180

Poraba delovnih ur je vzeta iz podatkov o proizvodnih stroških Kmetijskega inštituta Slovenije. Ob popolni mehanizaciji je potrebno na ha približno 40 ur tako za pšenico kot za koruzo.

Če preračunamo ure na 100 kg*pridelka, se nam pokaže zanimiva razlika v produktivnosti dela:

	Poraba delovnih ur za 100 kg	
	družbeni sektor	kooperacija
Pšenica	2,2 do 3,6	5,5 do 26
Koruzna	1,8 do 14	13 do 28

Podobna bi bila razmerja med polnimi lastnimi cenami in akumulativnostjo. Imamo velike proizvajalce, ki dosega-jo ob sedanjih previsokih cenah koruze tudi 40 din akumulacije za kg. Vsekakor imamo za te kulture tehnološke rešitve, vendar je povečanje tržnih presežkov odvisno zlasti od razširitve površin družbenega sektorja v ravninskih območjih in od hitrejšega opremljanja s kompletno mehanizacijo, ki edino daje tako odlične rezultate. Danes ima prednost vsekakor koruzna, ki postaja v nekaterih organizacijah že skoraj monokultura. Pri pridelovanju koruze imamo veliko prednost v Evropi, to pa je treba kar najbolj izkoristiti.

Podobne možnosti za obilne pridelke, veliko produktivnost dela in akumulativnost imamo še pri mnogih kulturah, kako bomo izkoristili te prednosti, pa je odvisno od naše organiziranosti, opremljenosti ter specializacije proizvodnje.

JOZE NOVINSEK

Dileme urbanizacije

I

Družbeni, materialni in kulturni razvoj so vedno opredeljevala nasprotja in protislovja. V teku razvoja so se razreševala stihijsko ali zavestno, bodisi hitro, v obliki kvalitetnih skokov ali v mirni razvojni krivulji, pač glede na hitrost, obseg in način spoznanja in tudi razvoj socialno politične zavesti protagonistov organizacije socialne ureditve.

Spoznavanje socialnih konfliktov vseh vrst in ravni je odvisno od zunanje manifestacije teh nasprotij in protislovij. Urbanizacija, tj. način prebivanja, dalje način dela in način bojevanja so izraziti kompleksni razlagalci razvojnih tokov vsake civilizacije.

Socialistična družbena ureditev se bojuje s svojimi posebnimi družbenimi in gospodarskimi protislovji. Skuša jih zavestno razreševati predvsem s socialistično pravno ureditvijo in s kompleksnim načrtovanjem svojega razvoja. Obvladovanje in urejanje protislovnih pojavov je imelo v našem socializmu različne oblike: od centralističnega in administrativnega planiranja in ureditve pa do dosedanjega sistema samouprave v delovnih skupnostih in v komunah.

Ena izmed bistvenih značilnih potez socialistične družbene ureditve je, da lahko zavestno obvladuje protislovne procese in nasprotujoče si pojave v materialni in kulturni življenjski sferi. Zavestno poseganje v življenje pa je mogoče le tedaj, če temeljna nasprotja in protislovja preučujemo in spoznavamo.

Preučevanje in spoznavanje življenjskih pojavov na podlagi urbanizacijskega procesa in njegovih številnih izraznih odtenkov in drugače pa ni pomembno le kot »barometer«¹ za materialne in kulturne ravni življenja in najrazličnejših socialno-ekonomskih konfliktov. Urbanizacija je s svojimi pospeševalnimi in zaviralnimi komponentami zelo dejaven činitelj, toliko bolj pomemben, ker je njeno delovanje dolgoročno.

Med mnogimi zunanjimi izrazi družbenega, materialnega in kulturnega razvoja je urbanizacija nedvomno najbolj kompleksna, najbolj razvita in trajna manifestacija.

Visoka stopnja koncentracije ljudi in kapitala v mestih je značilna za kapitalistično socialno organizacijo. Mesta so tudi v predkapitalistični dobi nosila socialno preobrazbo, v njih se je porodil meščanski razred, protagonist meščanske revolucije. V mestih se je porodil tudi proletariat, protagonist proletarske revolucije.

Mesto je bilo torej tista oblika naselitve, ki je bolj kot vse druge omogočala in pospeševala razvoj družbe, posebno v zadnjih sto letih. *Ali je proces urbanizacije bistveni družbeni problem tudi za socialistično družbo?*

Da. Urbanizacija sodi med temeljna socialno-ekonomska vprašanja socialistične družbe. Mesto kot naselitvena oblika je v vsej svoji zgodovini, tako kot proizvodnja, delitev, potrošnja in drugi gospodarski pojavi, protisloven pojav in zaradi tega podvržen razvojnim spremembam. Ni dvoma, da bo mesto kot socialno ekonomski pojav nekoč odmrlo. Toda nasprotje med mestom in deželo zlasti pri nas še zdaleč ni doseglo tiste kritične točke, na kateri bi negiralo samo sebe. Naš sodoben socialistični razvoj si bo zato tako dolgo prizadeval za pospešeno urbanizacijo, dokler bo ta lahko vplivala na hitrejšo rast družbene proizvodnje.

Vprašanje koncentracije

V vsej zgodovini Slovenije niso ne kolonizacija, ne izgradnja železnic, ne prva industrializacija tako zelo spremenile podobe in funkcionalnega ustroja naše pokrajine, kot je to storil hitri proces industrializacije in urbanizacije v preteklih petnajstih letih. Pri tem pa je posebno pomembna ugotovitev, da je proces industrializacije potekal hitreje in v posebnem razmerju do urbanizacije.¹ Opuščanje kmetijskih poklicev in zaposlovanje v industriji ali v kaki drugi nekmetijski dejavnosti ni povzročilo tudi preseljevanja iz agrarnega kraja v urbanski kraj.²

Zakaj je val povojne industrializacije v specifičnem razmerju do urbanizacije? Odločilni so predvsem tile elementi:

a) Slovenija ni sodelovala v industrijski revoluciji 19. stoletja, ko je industrija povzročila koncentracijo proletariata in kapitala v mestih.

b) Leta 1918 je državna meja odrezala od matičnega telesa naše večje matične aglomeracije: Trst, Gorico, Celovec

¹ Več kot polovica nekmečkenga prebivalstva živi na vasi.

² Od ca. 500.000 ljudi, ki so v delovnem razmerju, jih približno 22% živi zunaj kraja zaposlitve. Tako imenovana dnevna delovna migracija zajema več kot 100.000 ljudi.

in Beljak. Kaj je ta razmejitev zgodovinsko pomenila za slovensko ekonomsko in urbano strukturo, še nismo docela niti zaznali niti preučili.

c) Med obema vojnama sta razvoj slovenskih mest, posebno Ljubljane in Maribora, zavirala pomanjkanje kapitala in konservativna politika.

d) Že več kot sto let se skoraj nepretrgano izseljuje precej najvitalnejšega življa.

e) Razvoj industrije je po vojni potekal večinoma tako, da so obrtne delavnice preraščale v industrijske obrate, da so se razvijale naprej že obstoječe industrije, manj pa tako, da bi nastajala popolnoma nova večja industrijska podjetja (kot npr. Litostroj, Tomos, Roto-papir Videm-Krško, Hidromontaža, Rudnik Velenje, Iskra itd.). To se pravi, da industrija, kar zadeva lokacije, ni težila v večja središča.

f) Hitra deagrarizacija, majhna produktivnost, ekstenzivno zaposlovanje tudi s pomočjo dela v več izmenah, nizki osebni dohodki in visoki socialni dohodki ter regres (posebno regres za potovanje na delo!), razkropljena industrija, razmeroma gosto prometno omrežje, visoka stopnja dnevne delovne migracije in pojav delavca-kmeta.

To so nekateri elementi dezurbanizacije naše industrije, v tem je tudi poglavitni vzrok, da se je prebivalstvo hitreje »industrializiralo« kot pa »urbaniziralo«. Zgodovinske razmere ter politični, gospodarski, prometni in drugi vzroki so izhodišča, s katerih skušamo analizirati položaj koncentracije oziroma disperzije naseljenosti in razkropljenosti nekmetijskih zmogljivosti. Ni dvoma, da so zgodovinska dejstva najodločilnejša: industrijska in populacijska koncentracija, ki je v preteklih sto letih zajela sedaj razviti svet in katero je terjal, povzročal in izkoriščal kapital, je šla mimo nas. V preteklih dvajsetih letih socialističnega gospodarjenja obstoječe ekonomske konstelacije ter strukture nismo spreminjali, temveč smo iz nje celo izhajali, jo potrdili in tudi plačevali.³

Problem sodobnega gospodarskega razvoja je problem koncentracije. Zgodovina nazorno dokazuje ta proces, ki je dobil v zadnjem obdobju neznanske razsežnosti. Proces koncentracije poteka po dveh tirih: koncentracija kapitala in koncentracija dela. Prvo poznamo pod splošnim imenom industrializacija in drugo pod imenom urbanizacija.

Koncentracija družbenih sil je otrok kapitalistične družbene ureditve. Ustvarila je veliko industrijo in velika mesta.

³ Ne le da se industrija lokacijsko ni »premaknila« v večja središča, nasprotno, v zadnjih letih so zrastle industrijski obrati večjih podjetij tudi v prav neznatnih in neperspektivnih naseljih. Npr. obrati Iskre, obrati EM, Planike, MTT, itd.

Najmočnejši vzvod ji je bila delitev dela, najširša podlaga pa delitev dela med mestom in vasjo. Družbena nasprotja in protislovja, ki jih prinaša ločitev mesta od dežele, so zgodovinska zakonitost, ki so imanentna tudi socialistični ureditvi. Toda posebnost razvrstitve poselitvenih in industrijskih aglomeracij v Sloveniji je ta, da nimamo velikih mest in da se nasprotje med mestom in *podeželjem* ni izoblikovalo v večji razsežnosti. Ali se potemtakem to nasprotje, ki ga prinaša koncentracija, pri nas ne bo pojavilo? Bilo bi naivno misliti in trditi, da smo to fazo materialnega in socialnega razvoja družbe prehiteli. Koncentracija družbenih sil pri nas je zgodovinska nujnost. Zgodovinska nujnost je torej nastanek večjih mest (ne velikih hipertrofičnih aglomeracij) z vsemi nasprotji, ki jih ta razvoj prinaša.

Kolikor samo Slovenija ne bo zmogla (objektivno ali subjektivno) večjih aglomeracij, bodo vlogo mestnih žarišč, nosilcev koncentracije, prevzela druga večja mesta (Zagreb, Trst).

Kako je mogoče, da smo v Sloveniji dosegli razmeroma visok narodni dohodek (ca. 700 dolarjev na prebivalca), ne da bi hkrati strnili naseljevanje ljudi in delovna mesta?

O tem smo ravnokar govorili, toda opisovali smo predvsem posledice enega pojava, procesa, odnosov v naši družbi. Kje je pravi družbeno gospodarski vzrok, da dosegamo gospodarsko in kulturno raven razvite ekonomike z družbeno in gospodarsko strukturo, ki je značilna za manj razvite družbe.⁴

Skušajmo analizirati to sožitje dveh nasprotij. Brez dvoma bi lahko naše gospodarstvo v povojnem obdobju pokazalo večjo »aglomerativno tendenco«, če ga pri tem naravnem in logičnem procesu ne bi ovirali. Produktivnost dela, družbenega in posamičnega, je črpala moči za svojo rast (kaže, da tudi že do kraja izčrpala) iz obstoječe, iz predvojnih časov podedovane lokacijske strukture. Industrijske investicije so črpale svojo substanco iz dezurbaniziranosti in dnevne delovne migracije (in seveda iz množičnega prelivanja akumulacije iz drugih gospodarskih panog). Produktivnost posameznika se lahko večja še vnaprej (boljša organizacija del, meha-

⁴ — 1,6 milijona prebivalstva v Sloveniji živi v približno 6000 naseljih, na vsake 3,3 km² površine pride eno naselje;

— več kot polovica nekmečkega prebivalstva živi v vaških naseljih;

— industrija je razkropljena v približno 200 krajih;

— imamo ca. 50 majhnih naselij, ki jih štejemo za mesta;

— čeprav ima Slovenija dve večji mesti, nima lastnega urbanskega agregata, ki bi bil nosilec in protagonist socialnega, gospodarskega, političnega in kulturnega razvoja.

nizacija itd.), toda dvomimo, da bi lahko ob obstoječi družbeno ekonomski strukturi enako hitro rasla družbena produktivnost. Večanje produktivnosti posameznika ob visokih družbenih stroških pomeni kompenzacijo in protislovje.⁵

Ne moremo pričakovati, da bi se družbeni proizvod tako hitro večal, kot se je doslej (saj so »lokacijske rezerve« že izrabljene), če ne bomo sprožili in omogočili procesa koncentracije dela in bivanja. Ali drugače povedano: nizka stopnja urbanizacije industrije in prebivalstva ni v sorazmerju z doseženo ravnijo ekonomike, to nesorazmerje pa že samo po sebi zavira rast materialne in kulturne produkcije.

Koncentracijo kot življenjsko nujnost narekuje sodobna produkcija, ko v vedno večjem obsegu zahteva intelektualno delo. Za intelektualno delo (posebno pa za kvalitetno vzgojo) je značilno, da uspeva le ob širokem komuniciranju in samo po sebi zavrača individualne okvire oziroma izolacijo. Le tako se lahko uvršča v družbeno produkcijo. Množično in neposredno intelektualno komuniciranje lahko omogoči le urbanški organizem s svojo populacijsko koncentracijo.⁶

Velikanski razmah komunikacijskih sredstev ne bo mogel nadomestiti neposrednega intelektualnega in kulturnega občevanja. Le-to ima mimo kvalitete neposrednosti tudi kvalitete psihološke in sociološke narave. Vendar ne zanikamo velikega vpliva komunikacijske revolucije v zadnjih desetletjih. Omogočila je tako imenovano časovno koncentracijo in pokazala na tehnično absurdnost prevelikih aglomeracij ljudi in kapitala. Prinesla nam je številne dileme, ki pa jih tu ne bomo skušali obdelati.

Težnja po aglomeraciji gospodarstva, posebno industrije, — ta težnja je »naravni« pojav in je lastnost blagovnega gospodarstva — je imela v zadnjih dvajsetih letih opravlja s

⁵ V Sloveniji dosegamo ca. 700 dolarjev narodnega dohodka pri taki-le strukturi zaposlitve:

	USA dolar				
Dejavnosti	Slovenija (700)	Italija (750)	Avstrija (850)	Francija (1290)	ZDA (2460)
Primarne	55,8	29,8	25,2	20,6	8,8
Sekundarne	40,4	55,2	42,8	58,6	51,2
Terciarne	25,8	35,0	54,0	40,8	60,0

Podatki so iz različnih virov, tehnika zajemanja in razvrščanja je različna, zato so številke le orientacijske. Za l. 1964 je stanje ocenjeno na podlagi: General statistics januar 1965, Monthly Bulletin of Statistics, april 1965, Statistical Yearbook 1965 (United Nations).

⁶ T. i. »social costs« so pri sedanji naseljenosti in razkropljenosti industrije nujno visoki. To dejstvo najbolje ponazarjajo podatki iz računov, ki jih odkriva gospodarska reforma.

svojevrstnimi nasprotji in protislovji. (Njihova zunanja manifestacija je npr. sedanja protislovna razkropljenost delovnih prostorov in prebivalstva glede na sorazmerno razvito produkcijo).

Notranje vzroke za večino protislovnih in celo nasprotujočih si pojavov in družbeno ekonomskih dogajanj v procesu koncentracije proizvodjalnih zmogljivosti in naseljenosti moramo iskati predvsem:

- a) v sistemu delitve dohodka;
- b) v sistemu financiranja razširjene reprodukcije;
- c) v inflaciji;
- d) v imobilnosti proizvodnih faktorjev;
- e) v objektivnih prometnih razmerah;
- f) v drugih objektivno in subjektivno opredeljenih faktorjih.

(a) Za sistem delitve dohodka je kljub neštetim spremembam vseskozi značilna velika vloga socialnih in drugih, z uspešnostjo dela le malo povezanih prejemkov. Veliko vlogo ima nedvomno regres za potne stroške, ki je tako rekoč finančial dnevno delovno migracijo.⁷

Prometna dostopnost, ki je bila objektivno dana, je dobila tako še svojo subjektivno (družbeno priznana in plačano) boniteto. Delitvena razmerja, ki smo jih do sedaj uporabljali, so omejevala vlogo osebnega dohodka in krepila vlogo akumulacijskih institucij vseh vrst.

(b) Vse doslej so sredstva za financiranje dela razširjene reprodukcije pretežno pritekala iz družbene akumulacije,⁸ brez objektivnega kriterija, kakršen je v rabi pri financiranju, ki zajema iz sredstev akumulacije podjetja in iz osebnega dohodka. Razložek med obema je bistven.

In ravno tukaj odkrijemo protislovje: družbena akumulacija, ki ima v svojem ekonomskem značaju vse lastnosti koncentracijskega procesa, je odigrala to vlogo le deloma, vsekakor v neustrezni meri. Razlagamo si lahko ta protislovni pojav s tem, da nismo imeli objektivnega merila za razdeljevanje družbenega kapitala.

Gospodarska reforma vpeljuje decentralizacijo akumuliranih sredstev, tj. večji del akumulacije prepušča tistim, ki so jo ustvarili. Objektivna merila za porabo akumulacije tako imamo, a ne docela. Še zmerom obstajajo možnosti, v

⁷ Industrija je rodila t. i. sekundarno civilizacijo, avtomacija pa t. i. terciarno civilizacijo. Objektivno merilo in temelj terciarne civilizacije je lahko le mesto.

⁸ V Sloveniji znašajo regresji za potne stroške na leto ca. 10 milijard dinarjev.

katerih decentralizirana sredstva nastopajo proti naravni selekciji v procesu koncentracije.

(c) Inflacija, spremljevalec vseh hitro razvijajočih se gospodarstev, je pri nas dosegla take razsežnosti, da je popačila delitvena razmerja, kriterij uspešnosti dela in investiranja, proizvodnje in potrošnje. Ustvarila je nelogično in nesmiselno psihozo hitre potrošnje, zanikala smiselnost vsakršnega varčevanja in ustvarila razmere, v katerih so »slabši« izkoriščali »boljše«. Do kraja je izmaličila objektivno nujnost koncentracije. Koncentracija izhaja po naravi iz varčevanja in narobe, narava potrošnje je tuja vsaki koncentraciji.

(d) Imobilnost proizvodnih faktorjev je problem, ki je po svojem značaju tako pomemben, da ga bomo obravnavali posebej. Učinek imobilnosti na koncentracijo proizvodjalnih sil in s tem na intenzivno urbanizacijo je odločilen zaradi konservativne moči, ki nenehno zavira dinamiko akumulacije in substance v proizvodnji in prav tako živega dela. Stopnja selekcije fizične alokacije opredmetenega in živega dela v smeri najučinkovitejših možnosti je, rekli bi, test, ki priča o uspešnosti gospodarskega sistema.

(e) Objektivne prometne razmere so v »gospodarskem koridoru« Slovenije posebno ugodne. Navajajo k zamisli urbane regije. Ta se je dejansko že izoblikovala v ljubljanskem bazenu, ko je visoka stopnja prometne dostopnosti povežala območje med Kranjem, Vrhniko, Grosupljem, Domžalami in Kamnikom z Ljubljano. Nekaj podobnega se dogaja v mariborskem bazenu (Ruše, Maribor, Kidričevo, Ptuj) in v obobalnih mestih Piran, Izola, Koper.

Prometne zveze ustvarjajo t. im. časovno koncentracijo fizično oddaljenih resursov.⁹

(f) Proti koncentraciji delujejo še drugi objektivno in subjektivno dani činitelji: imobilnost kapitala, »stanovanjska imobilnost«, pomanjkanje dolgoročnega kapitala, poklicna neprilagodljivost, čustvena navezanost na okolico, tradicija in drugi sociološki ter psihološki nagibi.

Naj ob sklepu omenimo, da pomeni proces koncentracije osvobajanje dela in delovnih sredstev, da je ta proces zgodovinska zakonitost, ki je delovala v vsej zgodovini človeške družbe. Koncentracija pa se sprevrača v svoje nasprotje, ko producira nerazvite in manj razvite regije.

Danes je ta proces v svetovnem merilu dosegel neznanske razsežnosti in je prerastel samega sebe.

⁹ Čeprav je financiranje dela razširjene reprodukcije iz sredstev družbene akumulacije (skladov) defektno, je vendarle bil neke vrste nadomestilo za trg kapitala.

Tu govorimo o družbeno ekonomskih nasprotjih, ki jih prinaša koncentracija.

Sedaj nam je že jasno, da se stopnje zasičenja z gospodarskimi in drugimi potenciali ne da izmeriti in da je ta proces nezadržan v svojem vztrajnem nadaljevanju. Obdobje, da se kaka aglomeracija zasiti in da njena gospodarska ekspanzija doseže vrh, je preveč dolgo, »drevje ekonomike lahko zraste do neba« (Myrdal). Proces koncentracije manifestira svojo lastno negacijo v zasičenih in hipertrofiranih aglomeratih, posebno v obdobju prometne revolucije.¹⁰

Reči hočemo, da ima pojav koncentracije — tako kot vsak drug pojav v življenju — svojo kvalitativno in kvantitativno mejo.

Vprašanja mobilnosti proizvodnih faktorjev

Opisati ali celo analizirati dileme našega družbenega in gospodarskega življenja, kakršne se kažejo skozi prizmo koncentracije oziroma urbanizacije,¹¹ presega okvir tega prispevka. Samo opomniti želimo, da družbeno ekonomsko nasprotje obstaja in da daje bistveni pečat razvoju naše družbe.

Temeljna družbeno politična in ekonomsko politična dilema je: kako realizirati koncepcijo koncentracije oziroma urbanizacije prebivalstva in delovnih mest v okoliščinah decentralizirane, demokratično urejene socialne organizacije javnega in gospodarskega življenja.

Koncentracija in urbanizacija izhajata iz kar najboljše mobilizacije gospodarskih virov in iz učinkovite razvrstitve le-teh. Obe sta funkciji mobilnosti živega in opredmetenega dela. Taki mobilnosti velja dati prvo mesto v programski, gospodarski in politični usmeritvi naše sodobne socialistične družbe. Občutljivost gospodarske kompozicije v proizvodni sferi do sprememb v strukturi povpraševanja se izraža v reakciji gospodarstva, ko se ta spreminja v svoji strukturi in razmestitvi in narobe. Večja mobilnost vsebuje eo ipso večjo prilagodljivost v smeri rentabilnejših uporabnih možnosti. Stopnja mobilnosti je odvisna od hitrosti sprememb v strukturi in razmestitvi proizvodnih faktorjev v okviru celotnega gospodarskega mehanizma. Uspeh procesa gibljivosti proizvodnje glede na dinamično oziroma prožno povpraševanje se kaže v hitrejši rasti socialnega produkta. In narobe, imobil-

¹⁰ Prometna revolucija je v zadnjih petdesetih letih preobrazila svet in miselnost ljudi.

¹¹ Jasno je, da za Slovenijo ne veljajo ugotovitve, ki jih zgoraj obravnavamo. V Sloveniji se proces koncentracije še ni začel.

nost kapitala in živega dela povzročča, da potencialni gospodarski viri ostanejo neizrabljeni.

Stopnjo mobilnosti zmanjšujejo ali sploh popolnoma zatrejo številni momenti. Na prvo mesto sodijo momenti fizične narave — prirodna bogastva, fiksni fondi proizvodjalnih sredstev, visoka stopnja specializacije, zgodovinski, kulturni, socialno-etični momenti delovne sile, značaj dela, delovni pogoji psihološki momenti itd. Ti in drugi momenti v svoji medsebojni povezavi učinkujejo tako, da imobilizirajo proizvodne faktorje.

Akumulacija je torej edini element v gospodarskem procesu, ki ga ne zavirajo fizične omejitve. Mobilnost akumulacije določa stopnjo rasti v posameznih gospodarskih panogah in v posameznih regijah — glede na strukturo in intenzivnost povpraševanja. Hitrost in obseg mobilnosti akumulativnega dela določata naravo gospodarskega sistema. Ta je učinkovit, če s svojim mehanizmom institucij omogoča večjo stopnjo mobilnosti.

Na tej točki zadenemo ob temeljna izhodišča naše družbene ureditve in gospodarskega sistema: ob institucijo družbene lastnine in »prisvajanja« rezultata družbenega dela.

Preobrazba institucij, ki jo pravkar izpeljemo, prinaša temeljne spremembe v način financiranja družbene reprodukcije. Gospodarske enote postajajo nosilci ne samo enostavne, temveč tudi razširjene reprodukcije. S to preusmeritvijo gospodarskega sistema preneha funkcija »centralizirane investiranja obdavčene akumulacije«.

Obdavčena akumulacija je bila kljub svojim napakam in deformacijam nadomestilo za trg kapitala in je prinašala elemente mobilnosti akumulacije. Napaka tega procesa in sistema je bila subjektivno odločanje zunaj mehanizma ekonomskih kriterijev.

Družba odvzema le manjši del akumulacije (v obliki davkov in prispevkov), osnovni gospodarski subjekti »si prisvajajo« rezultat svojega dela. Investicijske odločitve dobivajo popolnoma drug značaj.

V kakšni luči se pokaže problem mobilnosti akumulacije v decentraliziranem gospodarskem sistemu?

Primerjava: zasebna lastnina — zasebno prilaščanje; družbena lastnina — družbeno prisvajanje akumulacije ne ustreza več.

Družbeno lastnino upravljajo gospodarski subjekti, tj. posamezni proizvodni kolektivi, ki upravljajo (si prisvajajo) tudi rezultate svojega dela. Vez med gospodarskimi celicami in družbo se usmeri na trg in se tam pretežno izčrpava. No-

silci akumulacije odločajo o njeni usodi. Proces koncentracije, temelječ na družbeni akumulaciji, poslej ni več ena najodločnejših sistemskih institucij, kot je bil v minulem obdobju.

Individualno investicijsko odločanje proizvodnih skupnosti prinaša nove vidike in lahko odločilno vpliva na proces selekcije, koncentracije¹² in urbanizacije.

Izoblikuje se nasprotje in porodi se protislovje med družbenim merilom in merilom podjetja o investicijskem ali kakršnem koli drugem angažiranju akumuliranih sredstev. Z družbenega vidika oziroma objektivno gledano uspešna nakaže kot odtujitev dohodka in kot zmanjšanje osebnega dohodka. Protislovje med družbeno produktivnostjo in produktivnostjo posameznika se pogloblja in postaja činitelj, ki omejuje uspešnost sistema.

To protislovje dobi spricho svojega obsega in globine značaj nasprotja med družbenimi in posamičnimi interesi, med širšim in ožjim gospodarskim prostorom, med dolgoročnimi in kratkoročnimi interesi itd.¹³ Nasprotje med anonimno družbeno lastnino proizvodjalnih sredstev in nominalnim (poimenovanem) prisvajanjem akumulacije v podjetju v našem sistemu ni urejeno. Ker nimamo obrestne mere, ki bi bila ustrezno merilo uspešnosti oziroma izdatkov kapitala, ali bolje, ker nimamo povprečne profitne mere, se zanašamo na interes posameznika in kolektiva do višjega osebnega dohodka. Toda ta interes ne reši problema, temveč ga le zaostruje, zlasti v trenutku, ko ni več centralizirane, v obliki davka in prispevka pobrane akumulacije, ki je do neke mere blažila strukturno dispariteto v gospodarskem mehanizmu.

Gospodarska reforma prinaša stabilno valuto, zaupanje, in varčevanje. Iz varčevanja izhaja del zadržane oziroma neporabljene akumulacije. S tem prinaša varčevanje določene elemente mobilnosti, toda le v omejenem obsegu.

Investicijska ekspanzija posameznih podjetij, o kateri odloča posamezni kolektiv, ter varčevanje in s tem mobilnost se obojestransko izključujeta.

Pomanjkanje merila za družbeno uspešnost naložb in ustreznega mehanizma mobilnosti akumulacije je nedvomno eno najbolj perečih vprašanj našega gospodarskega sistema in njegove regionalne (prostorske) opredelitve.

¹² Podjetje bo akumulacijo investiralo v lastne zmogljivosti, čeprav bi bil lahko ta del dohodka investicijsko uspešnejši kje drugje.

¹³ V kapitalistični ureditvi velja za merilo uspešnosti povprečna obrestna mera, ki jo prinaša kapital.

Koncepti urejanja družbeno in gospodarsko-političnih nasprotij

Iz tega, kar smo zdaj povedali, je razvidno, da se naša socialistična družba bojuje s svojevrstnimi protislovji. Po našem mnenju so bistvena predvsem tale:

- nasprotje med koncentracijo in disperzijo vseh družbenih sil;
- nasprotje med mobilnostjo in imobilnostjo gospodarskih virov;
- nasprotje med anonimno lastnino proizvajalnih sredstev in nominalnim prilaščanjem rezultatov dela;
- nasprotje med interesom akumulacije in interesom osebnega dohodka.

Ta in druga nasprotja bo treba temeljito preanalizirati. Naš namen je obravnavati proces urbanizacije kot posledico in kot vzrok procesa koncentracije.

Videli smo, da temelji urbanizacija na materialnih, tj. gospodarskih premikih, in ugotavljamo, da je naša sedanja disperzija naseljenosti odsev razkropljenosti proizvodnih celic v preteklosti. Videli smo tudi, da sta oba pojava: nizka stopnja urbaniziranosti prebivalstva in industrije, komplementarna.

Komplementarna sta si tudi, ko preprečujeta hitrejšo rast družbenega proizvoda.

Naša gospodarska reforma prinaša, kakor je razvidno iz tega, kar smo povedali do zdaj, v naš gospodarski sistem nove nasprotujoče si momente. Po našem mnenju je problem mobilnosti in problem koncentracije temeljni konflikt, ki ima značilnosti zadnje posledice. Potrebna je globlja analiza,¹⁴ ki naj bi pokazala pot h kar največji uspešnosti sistema. Obresti, ki igrajo na trgu kapitala vlogo pokazatelja koristnosti oziroma uspešnosti, terjajo nominalizacijo družbene lastnine po eni strani, po drugi strani pa modificirajo načelo delitve po delu; vendar vsebujejo elemente, ki so značilni za prilaščanje in izvirajo iz lastnine proizvajalnih sredstev.

Ni dvoma, v procesu decentralizacije je treba družbeno vlogo opredeliti s teoretično in praktično določeno politiko.

Področje, kjer se lahko družbena vloga najbolj konkretno izpriča, je urbanizacijska ali širše regionalna politika.¹⁵

¹⁴ V naši novejši ekonomski literaturi lahko zasledimo ideje o obrestni meri kot o »družbeno«
koristem izdatku kapitala.

¹⁵ Regionalna politika graditve infrastrukturnih investicij (te so po svoji naravi rezultat družbene volje oziroma odločitve) lahko preusmeri investicijske odločitve podjetja oziroma nanje vpliva.

Po vsem povedanem prihajamo do približno takegale sklepa: Hitrejša rast socialnega produkta v okoliščinah samoupravljanja proizvajalcev in občanov v komuni, pri delitvi dohodka po delu in ob necentralizirani akumulaciji in investicijskih odločitvah podjetij glede reprodukcije, je odvisno od tega, ali bo stopnja mobilnosti proizvodnih faktorjev tudi res tako velika, kakor bi lahko bila. V bistvu gre za kar najbolj koristni družbeni izdatek »kapitala« v okoliščinah, ko se je treba dinamično prilagajati povpraševanju, gre za čim večjo konvergenco investicijskih odločitev podjetij in družbenih interesov.

Vprašamo se, kako naj naša družbena skupnost prek svojih institucij vpliva na proces koncentracije in s tem proces urbanizacije?

Menimo, da se v sedanjih družbeno ekonomskih razmerah kaže prostorska dimenzija družbenega razvoja kot najbolj kompleksna in najbolj učinkovita determinanta razvoja in kot instrument družbenega vpliva na necentralizirane investicijske odločitve, tj. investicijske odločitve podjetij.¹⁶

ERMIN KRŽIČNIK

O družbenih neenakostih ljudi v socializmu

1. Izmaličene predstave o »enoviti, homogeni« družbi v socializmu

Prourčevanje stratifikacijske zgradbe lokalnih skupnosti v naši sociološki praksi še nima takšne tradicije, da bi bilo moč na podlagi zbranih empiričnih podatkov izdelati trdnejšo teorijo o najrazličnejših vidikih družbene neenakosti ljudi, bivajočih v lokalnih skupnostih v socializmu. Vprašanja družbene stratifikacije socialistične družbe še precej dolgo po revoluciji niso bila deležna natančnejše politične in sociološke analize. Delno je k takemu stanju pripomoglo tudi neke vrste mišljenje, da bodo ljudje v socialističnem družbenem sistemu v vseh pogledih enaki, ena-

¹⁶ Zanimivo je, da Švica kot dežela »klasične svobode« kapitala z lokacijskimi dokumenti omejuje oziroma pospešuje oziroma usmerja investicijski tempo z ozirom na prostor, čas in kakovost investicij!

kovredni in drug drugemu podobni. Uravnalovka ni bila zgolj ekonomska politika tedanjega časa. Svojo posestrimo je imela tudi v politično aktivističnih interpretacijah socialistične družbe, češ da bo le-ta v vseh pogledih socialno homogena človeška skupnost.

Vendar bodo stežka ubranili svoje teze tisti, ki trdijo, da so teorijo socialne homogenosti tedaj učile tudi družbene vede in da je uživala gostoljubje celo v političnem vodstvu nove države. Marksizem je v svojih analizah ali predvidevanjih, kakšno bo stanje v socialistični ureditvi, na več mestih poudarjal, da je nesmiselno in znanstveno neutemeljeno pričakovati enakost vseh ljudi v vseh pogledih. Nasprotno! Klasiki marksizma kakor tudi sodobni marksisti še posebej poudarjajo sila protislovne razmere, v katerih si socializem utira pot drugod in si jo tudi pri nas. Zapuščina, ki jo je novi družbeni sistem podedoval po prejšnji kapitalistični ureditvi, je bila vse prej kot »homogena, enovita« družbena skupnost. V neverjetno raznoliki razredni strukturi, v hierarhičnosti oblasti in družbeni slojevitosti, v socialno-ekonomski in statusni stratificiranosti, ki je bila značilna za prejšnjo ureditev, ni bilo moč pričakovati, da bodo že z aktom socialistične revolucije odpravljeni vsi ti vidiki družbene in človeške neenakosti.

Odprava kapitalistične in sploh razredne osnove proizvodnje, kar je bilo doseženo z revolucijo, je spodbila temelje najgloblji, najpomembnejši razklanosti dotedanje družbe — razredni hierarhičnosti. Glavni izvori razredne stratifikacije so bili odpravljeni ali postavljeni pod družbeno kontrolo. Viri pridobivanja življenjskih potrebščin v kapitalizmu, ki so ljudi uvrščali in zadrževali v obeh poglavitnih taborih, v taboru izkoriščevalcev, lastnikov kapitala, in v taboru izkoriščanih, so bili v socialistični družbi zreducirani na en sam vir, na en sam način pridobivanja življenjskih potrebščin. *Delo* posameznika ali kolektiva je postalo edini uzakonjeni način pridobivanja. Delo — in ne več privatno lastništvo proizvodno angažiranega kapitala ali plemeniti rod — je prevzelo vlogo vrhovnega arbitra, ki naj razsoja, kdo je bolj družbeno pomemben, kdo manj; kdo manj, kdo bolj družbeno vpliven, kdo je družbeno bolj ugleden, kdo je bolj, kdo manj premožen, dobro gmotno preskrbljen itd.

Delo, človekov družbeno priznani prispevek k življenju, vzdrževanju in funkcioniranju družbene skupnosti, je postalo poglavitni faktor raznih vidikov stratifikacije socialistične družbe. Načelo delitve po delu ni »homogeniziralo«,

ni poenotilo, ni pobratilo vseh ljudi v socializmu v smislu njihove popolne enakosti, stvarne, v življenju potrjene enakopravnosti. To v socializmu vodilno načelo produkcije in delitve tega ni moglo storiti iz znanega razloga, ker že samo po sebi predpostavlja, pogojuje in ohranja razne oblike različnosti, neenakosti med ljudmi ali med posameznimi plastmi družbe. Ljudje se, prvič, razlikujejo po delovni storilnosti, zelo neenaka je tudi njihova strokovna usposobljenost, in vse to vnaša najraznovrstnejše različnosti v njihov družbeni položaj in vlogo. Na drugi strani pa živijo ljudje enake delovne sposobnosti in strokovne izurjenosti v različnih družbenih, ekonomskih okolicah, in te potem pogojujejo njihov različni družbeni položaj in vlogo.

Načelo delitve po delu je kot gonilna sila socialističnega gospodarstva in kot osnova poglobljanja družbenih odnosov v socializmu nujno načelo. In takšno bo ostalo vse dotlej, dokler ne bodo ustvarjene take družbenoekonomske okoliščine, ki bodo sčasoma dovoljevale uvajati kvalitetno novo načelo delitve, delitve po potrebah. Ker je ta način delitve možen šele v proizvodno in duhovno bolj razviti komunistični družbi, ostanimo v razmišljanju raje v sedanjosti. Z njo pa je neizogibno povezana neenakost, diferenciranost ljudi, ki od družbe različno prejemajo, kolikor ji pač lahko dajejo spričo svojih zelo različnih možnosti.

Kot že rečeno, s temi ugotovitvami smo samo ponovili že zdavnaj znane postulate marksističnega nauka. Videli smo, če logično razumemo bistvo delitve po delu, da to načelo v nekem smislu legalizira neenakost med ljudmi, ker jim daje neenake kose kruha za njihove neenake kvote družbeno priznanega dela. Na podlagi te neenakosti, ne pa na podlagi absolutne enakosti, je bilo moč zagotoviti in je treba danes dan za dnem zagotavljati človekovo proizvodno in duhovno energijo za razvoj socialističnega gospodarstva in družbe sploh. Takoj po zmagi revolucije pa je navzlic omenjenim zakonitostim med številnimi našimi ljudmi živela glede možnosti socialističnega razvoja neke vrste iluzija, da bo socializem v kratkem moral in mogel pomesti z družbenimi neenakostmi vseh vrst. Ljudje različnih poklicev, različnega gmotnega stanja, izobrazbe, položaja, preteklosti in rodu se poslej med seboj ne bodo razlikovali. Izkoriščanje in izkoriščevalci so bili onemogočeni, razredna razklanost premagana, čas je torej zrel, da začnemo označevati dokončno pravično, enovito, po strukturi homogeno družbo. Takim razlagam socializma, ki jih je bilo na »terenu« dostikrat slišati in ki so imele včasih propagandno

aktivizacijske smotre, so nasedli mnogi. Ta iluzija je bila pogodu zlasti tistim slojem vaškega in delavskega razreda, ki so dotlej živeli na dnu socialne, gmotne in družbeno vplivne lestvice. Mnogi med njimi so se ogreli za ta »edino pravični, izenačujoči« družbeni red ravno pod vplivom teh zmaličenih predstav o zgradbi socialistične družbe ter procesih in nujnostih, ki to novo družbo pomikajo naprej.

Morda bi bilo preveč enostransko, če bi razlago za ozračje »popolne socialne enakosti« iskali predvsem v parolah in propagandistični aktivnosti armade malih aktivistov na terenu. Prav verjetno je bilo že samo razpoloženje preprostih ljudi, ki so se prebili skozi vojne vihere in grozote ter se znašli sredi novih stisk, pomanjkanja in ruševin, bolj dovzetno za idejo enakosti vseh ljudi v socializmu kot za diferenciacijo.

Nemalo razširjeno javno mnenje kmetstva in delavstva, da nas bo socializem vse in v vsem izenačil, je s kasnejšim razvojem družbenih diferenciacij, ki so jih pogojevali objektivni, nujni zakoni rasti socializma, doživljalo svojo racionalno bolj ali manj dojeto preobrazbo. Mnogi so se stregli sredi stvarnosti, ki je terjala angažiranost vseh glede na njihove različne možnosti. Le-teh pa družba ni mogla enako vrednotiti. Ni bilo malo ljudi, ki niso doumeli teh imperativov, pa je še vztrajalo pri svojih predstavah o »pravem in edino pravičnem« socializmu. Med delavstvom, med nižjim uradništvom kot tudi na vasi so bili še taki, ki se niso mogli, znali ali hoteli sprijazniti z »razlikami med ljudmi« v socializmu. Mnogi so razočarano, resignirano spremenili svoja vrednotenja in predstave o resničnem socializmu, ne da bi na tistem prenehali verovati v ideal nekakšne samostansko zamišljene enakosti ljudi v »resničnem socializmu«.

Predstave o enoviti, nerazslojeni socialistični družbi je do neke mere pogojeval tudi novi socialistični pravno-ustavni sistem, ki je normativno izenačil ljudi in jih v marsikaterem pogledu tudi resnično izenačil. Odpravljena brezpravnost, enakost vseh pred zakonom, pa je za nekatere pomenila vzpostavitev socialne enakosti vseh, ki žive v socialistični družbi. Da stvar ni taka, ni treba posebej poudarjati. Če bi se življenjska stvarnost popolnoma ujemala s pravnim redom, bi bilo dovolj, da bi družboslovci proučevali pravni red družbe, njen normativ. Vem pa, da je smisel sociologije odkrivati, proučevati resnične družbene odnose. Da se le-ti ne morejo nikoli popolnoma identificirati, skladati s pravnimi normami, je le dokaz, da normativni red

ali zaostaja za družbenimi procesi ali pa jih prehitava in tako deluje kot programski cilj, kot normativni okvir za razvoj družbenih odnosov. Še največkrat pa pravni red sploh ne posega v nekatera področja življenja. Vrsta ravnanj, odločitev in nazorov moralnega značaja, celi spektrumi vrednot, vrsta pojavov s področja neformalnih, ne-institucionaliziranih odnosov med ljudmi normativno sploh niso (in ne morejo biti) »zapisani«, pravno sankcionirani.

2. O (ne)enakovrednosti ženske

Oglejmo si za primer samo razvoj tako pogosto omenjene ženske enakopravnosti. V socializmu je ženska po vseh pravnih merilih izenačena z moškim. Delež njenih pravic oziroma dolžnosti, ki jih ji daje oziroma od nje terja naš pravni red, je popolnoma enak deležu moškega. To dejstvo pa ne sme zamegliti drugega dejstva, namreč, da v okoliščinah dejanskih družbenih odnosov ženska na mnogih področjih zaostaja za moškim. Družbene raziskave potrjujejo, da se večina žensk v svojem družbenem uveljavljanju še zmeraj giblje na robu družbenega dogajanja. Vzrok tega ni le miselnost o ženski manjvrednosti pri mnogih moških, ampak v tem, da vlada tako mišljenje tudi med ženskami samimi. Objektivni družbeni položaj, v katerem je danes še mnogo žensk, pogojuje, da je nasproti moškemu neenakovredna. Že izobrazbena raven, ki je ena važnih vzmeti, da doseže človek višji ali nižji družbeni, politični, poklicni, kulturni, oblastni, vplivnostni ali prestižni položaj, je pri ženskah občutno nižja kot pri moških.

Ko govorimo o tako imenovani emancipirani ženski, ko navajamo zglede, imamo skoraj zmeraj v mislih izobraženo, družbeno pomembno žensko, ki se je res v vseh pogledih postavila ob stran moškemu ali ga celo prehitela. Pozabljammo pa na množice njenih vrstnic, ki takega »vzpona« (še) ne morejo doseči. Oglejmo si samo naše politično življenje, od krajevne, občinske pa do najvišje ravni. Odločilni ustvarjalec je moški. Oglejmo si strukturo zaposlenih glede na vodilne položaje. V vodstveni strukturi imajo ženske izrazito podrejeno vlogo. Struktura samoupravnih organov glede na spol je občutno premaknjena v korist moških. Dejavnost, vplivnost žensk v samoupravnih organih, v organih oblasti, v družbenopolitičnih organizacijah daleč zaostaja za dejavnostjo in vplivnostjo moških.

Razmeroma visoko stopnjo družbene emancipacije je dosegla danes še zelo maloštevilna kategorija izobraženih

žensk s srednjo ali visoko izobrazbo, ki so prodrle do družbeno pomembnejših poklicnih, delovnih mest. Pa še za to kategorijo žensk bi težko trdili, da so v vseh pogledih svojega celotnega družbenega položaja in vloge enakovredne svojim enako izobraženim moškim kolegom. Rezultati dosedanjih raziskav v zvezi s tem vprašanjem tega še ne morejo potrditi.

Proces družbene emancipacije žensk, zlasti tiste večine žensk z nizko izobrazbo ali delovno kvalifikacijo, ima pred sabo še dolgo pot. Ta proces ne poteka sam po sebi, izolirano, marveč je odvisen od vrste drugih družbenih procesov ali institucij. Eden teh pogojev je tudi nadaljnji dvig izobrazbene, strokovno-poklicne ravni žensk. To je gigantska naloga, ki je pri starejših generacijah žensk, generacijah z nizko izobrazbeno ravno, brez dvoma ne bo moč več izpeljati. Vprašanje je le, ali si nove, prihajajoče generacije mladih pridobijo v procesu šolanja zadovoljivo, minimalno splošno izobrazbo in vsaj minimalno družbeno ter kulturno razgledanost. Ali tudi te generacije žensk še ne morejo odločujoče sodelovati, posegati v žarišča družbenih dogajanj.

Vendar izobrazba sama še ni zadosten pogoj za resnično družbeno uveljavitev žensk. Za sedanjo fazo procesa družbene emancipacije žensk je značilno to, da ima ženska objektivno dokaj možnosti za družbeno uveljavljanje, le da jih večina med njimi še ne more izkoristiti. Prva, morda najodločilnejša bitka za družbeno enakovrednost ženske je bila izbojevana že s tem, da ženska danes opravlja skoraj nič manj pomembno in nenadomestljivo proizvodno vlogo v našem gospodarstvu kakor moški. Prodor ženske v proizvodnjo pa je marsikje izboljšal le materialni položaj družine, nikakor pa ni ženske tudi »osvobodil«. Njen prosti čas, ko bi se lahko posvetila kulturnemu, družbenopolitičnemu delovanju, se je s tem še bolj skrčil, če ne celo izginil v vsakdanjem pehanju dopoldne v podjetju ali pisarni, popoldne pa doma s sto in sto opravki in skrbmi v zvezi z gospodinjstvom in varstvom otrok. Ustanove otroškega varstva, družbena prehrana, servisne dejavnosti ipd., ki naj bi razbremenile zaposleno ženo, so zaostajale in še zaostajajo za procesom zaposlovanja žensk. Mnoge družine pa jih sploh ne morejo še uporabljati, ker jim tega ne dopušča prenizek materialni standard. Ob stari strukturi in vlogi družine pa z novo vlogo proizvajalke se ženski še niso popolnoma na stežaj odprla vsa vrata, da bi mogla iz zasebnega, sorazmerno zaprtega in ozkega družbenega prostora družine odločneje stopiti na stotere poti družbenega uveljavljanja.

Vse to so res že stare ugotovitve, ki pa jih danes še ne moremo čez noč odločilno spremeniti. Neke vrste družbena delitev med moškim, ki se ukvarja s politiko, opravlja najrazličnejše družbene funkcije in odgovorne dolžnosti, ki po večini še zmeraj vzdržuje družino, ki nastopa »navzven«, ki tako ali drugače »reprezentira« — ter žensko, ki je doma zaposlena z vzgojnim in gospodinjskim delom, ki v mnogih primerih pojmuje svojo zaposlitev le kot dopolnilo k moževi plači, ki se ne »vtika v politiko« — ta vrsta družbene delitve dela med moškim in žensko je tudi v socializmu še zelo občutna. In le počasi, prepočasi se spreminja, da bi lahko že danes rekli, kdaj bodo družbeni procesi, ki premagujejo to neenakost, tudi v dejanskem družbenem življenju dosegli tak obseg, da bo ženska ne le pravno, ampak tudi dejansko enakovredna moškemu, enako pomembna kakor moški.

Gledano na splošno, smemo še danes ves sklop razlik med družbeno vlogo moškega in družbeno vlogo ženske pomenovati z neke vrste družbeno stratifikacijo. Njena osnova in bistvo je v neenaki distribuciji družbene odgovornosti, pomembnosti ter vplivnosti v družbi med moškega in žensko, v različni meri družbene moči, ki z njo razpolagata moški in ženska, v različnosti družbenih vlog, ki jih opravljata.

5. Družbeni vplivi ekonomske neenakosti

Naša sociološka proučevanja se nerazumljivo sramežljivo, da ne rečem boječe, lotevajo problemov družbenih stratifikacij, med katerimi je bila posebno ekonomska stratifikacija ljudi deležna prav malo pozornosti. Faktor tega vidika diferenciacije med ljudmi je višina dohodka, ki ga prejema posamezniki ali pozamezne kategorije ljudi, kot tudi splošno materialno, premoženjsko stanje teh ljudi ali kategorij ljudi.

Lahko rečemo, da je diferenciranost ljudi glede na njihov materialni položaj v nekem smislu lažje proučevati kot druge vidike stratifikacije. Lahko jo namreč dokaj eksaktno merimo in ugotavljamo, saj se materialni standard navzven zelo vidno manifestira in ga vsi ljudje kaj kmalu opazijo.

Ne bom poskušal opredeljevati pojma dohodek. Ravno tako se ne bi ustavljali pri problemu izvora dohodka kot kriteriju, ki igra pomembno vlogo v razredni strukturi družbe. Vprašanja, ki si jih bomo zastavili, se bodo nanašala

predvsem na višino dohodka, na različnost materialnega standarda ljudi. Kakšne družbene odmeve pogojuje, povzročča materialna stratificiranost dane lokalne skupnosti? Pri tem vprašanju se je treba zavedati, da ne gre zgolj za golo statistično finančno uvrščanje ljudi v posamezne dohodkovne kategorije. Treba je videti tudi dolgo vrsto življenjskih, družbenih, kulturnih, psihičnih različnosti, ki »slabše situirane« ločujejo od »bolje situiranih«. Če trdimo v skladu z marksističnim temeljnim spoznanjem, da materialna osnova družbe v končni posledici bolj ali manj posredno ali neposredno ustvarja vso družbeno vrhno stavbo, tako njene institucije kot tudi njeno duhovno, ideološko in psihično substanco, potem velja to do neke mere tudi v malem. Manj premožni sloji prebivalcev se nujno morajo razlikovati od bolj premožnih. Ne le materialni, fizični način življenja, različna je tudi njihova kulturna asimilacija v družbi, različen je njihov svet pojmovanj, vrednotenja, mnenj, različna je raven participacije v družbenem življenju.

Manjša ekonomska zmogljivost družine ne pomeni le manjšega manevrskega prostora pri zadovoljevanju njenih materialnih in duhovnih potreb. Zelo pogosto ji vsiljuje tudi določen družbeni vzorec obnašanja in navezovanja stikov s socialno okolico.

Kakor je za družino nekvalificiranega delavca in gospodinje le do neke meje mogoč socialni stik z družinami, ki v strukturi ekonomske in statusne slojevitosti stoje višje, tako tudi te višje plasti le poredkoma navezujejo tesnejše odnose z nižjimi sloji. Med gmotno in po statusu dokaj nizko stoječo družino nekvalificiranega delavca in gospodinje ter na drugi strani premožnejšo, vplivno družino sodnika je toliko vidnih in manj zaznavnih razlik v načinu življenja, da se med njima zelo zelo redko splete tesnejša socialna vez. Ni treba namreč posebej dokazovati, da se med seboj družijo, oblikujejo skupine, sloji, se identificirajo z njimi le ljudje, ki so jim sorodni po načinu življenja, po vlogi in položaju v družbi. Skupne ali podobne ekonomske, družbene, psihološke značilnosti morajo prevladovati nad elementi, ki so različni, ki si celo nasprotujejo.

Med posameznimi ekonomsko gmotnimi, med seboj zelo oddaljenimi kategorijami ljudi, obstaja ponavadi socialna ločnica. Občutek, zavest »mi« — »oni« se pogosto pokaže v najrazličnejših družbenih konfrontacijah teh kategorij. V podjetjih smo dostikrat priče ostrih, prav navzkrižnih spopadov med posameznimi kvalifikacijsko-dohodkovnimi kategorijami zaposlenih. Distanca med »mi« — »oni« zajema

najraznovrstnejše relacije; med kvalificiranimi in mojstri, med tehniki in inženirji, med upravo in obratom, med ne-kvalificiranimi delavci in nižjimi uslužbenci v administraciji, med tem in onim obratom itd. Kjerkoli se pokaže nesorazmerje v vrednotenju, nagrajevanju, ki enim daje prednost, druge pa zapostavlja, so ponavadi ti drugi kot skupina nabiti s socialno-psihološko negativnimi čustvi do tistih, ki imajo dobiček v tem neravnovesju.

Na ravni komune je te pojave teže opaziti. Najbrž se sploh ne kažejo v tako različnih obrisih. Vendar ni težko ugotoviti, da zelo različna raven materialnega standarda, z vsemi duhovnimi, vrednostnimi, psihološkimi znamenji, ki ga označujejo, ločuje, odtuja ljudi ali pa jih zbližuje. Na podlagi podobnih izobrazbenih, poklicnih, položajnih, gmotnih in zategadelj največkrat tudi socialno-psihološko sorodnih značilnosti celotnega družbenega položaja človeka se oblikujejo na znotraj zelo homogene in navzven presenetljivo ekskluzivne skupine, združbe in »družbe«. Marsikdaj šele struktura in vsebina neformalnih stikov med ljudmi odkrije njihovo slojevitost, pokažejo se družbene valence, ki človeka vključujejo v določen krog, sloj ljudi in ne v kakega drugega.

Zmotili bi se, če bi trdili, da so danes pri nas ljudje nižjih slojev, z nižjim materialnim standardom kot kategorija nosilci uravnilovskih teženj. Ljudje z manjšimi dohodki ne terjajo, da se jih po vsi sili čimbolj izenači s kategorijami, ki so materialno bolje preskrbljeni. Izhod, da si izboljšajo položaj, ni v izenačevanju, marveč v večji delovni storilnosti in prizadevnosti, v pridobivanju višjih strokovnih, izobrazbenih kvalifikacij. Edino te so družbeno priznane poti, po katerih je moč priti do večjega kosa kruha.

Ta, rekel bi, strpnost in razumevanje »nižjih«, da jim ni mogoče po nekakem administrativnem ključu zagotoviti takšne blaginje, v kakršni živijo višje dohodkovne kategorije, pa še ne pomeni, da ti nižji ne »merijo razdalje« med njimi in vrhnjimi. Čudno, kako iztanjšan je občutek teh ljudi za mero, za tehtanje tistega, kar kdo dobi — v primerjavi s tistim, kar dá, kar prispeva družbi. Ta lastnost, ki jo vse bolj dosledno uveljavljanje načela delitve po delu kakor tudi ves demokratični duh razvijajočega se samoupravljanja v naših ljudeh samo še krepita, postaja neke vrste neinstitucionalizirana, v obliki javnega mnjenja in vrednotenja izražena družbena kontrola.

Večina najrazličnejših konfliktov v kolektivih, ne da bi pri tem izvzeli protestne prekinitve dela, ne korenini v pri-

zadevanjih delavcev, da bi odpravili načelo delitve po delu, kot bi radi nekateri orisali srž teh nesoglasij. Resnica je ravno nasprotna. Nezadovoljstvo, ogorčenje, protesti so naperjeni zoper maličenje, neupoštevanje in vulgariziranje načela delitve po delu. Zahtevajo izenačitev vseh na podlagi tega načela, ki samo sicer diferencira ljudi.

Tudi številnih ogorčenih, ostrih obsodb najrazličnejših ekscesov in špekulacij pri delitvi, obsojanja egoizma, ki se kaže v materialnem pridobivanju za vsako ceno, neupravičenih bonitet, grabežljivosti, raznih oblik snobističnega uživanja visokega standarda ipd. — tudi teh reakcij ni moč razlagati z izenačevalskimi težnjami nižjih slojev.

Ljudje obsojajo takšno izigravanje in preziranje delitve po delu. Vedo, kdo si kaj resnično zasluži in kdo kaj »pridobi« s pomočjo te ali one metode ali svojega oziroma pokroviteljevega (neformalno) privilegirane položaja. Ljudje, ostro obsojajo, strogo etično vrednotijo in čustveno močno negativno doživljajo pojave grabežljivosti, sprejemanja (in dajanja) tistih bonitet, ki nimajo več nikakršnega opravičila, saj večkrat ne zadovoljujejo resničnih potreb, marveč služijo samopašnim, egocentričnim, snobističnim manijam. Marsikdaj se že pod vplivom posameznih razpitenih primerov pri preprostejših ali za ideale občutljivih ljudeh lomijo dragocene vrednote. Nemalo ljudi v podjetjih, v komuni pa vse do zveznih položajev je izgubilo svojo moralno in idejno avtoriteto med občani ravno zaradi take ali drugačne megalomanije. Vendar ljudje ne obsojajo že a priori vsakega vikenda, vile ali avtomobila. To so sicer danes simboli visokega standarda, ki pa jih nekaterim ni moč odrekati, ker so jih v resnici zaslužili na pošten način. Primeri, pri katerih tega ni moč trditi, pa upravičeno burijo hudo kri pri ljudeh.

4. *Bojazen, da bi se ohranili višji statusni sloji*

Razredna struktura ne izgineva na tak način, da se prelija v popolno homogenizacijo socialistične družbe. Nekateri vidiki socialne stratifikacije se ohranjajo in se bodo obdržali, dokler bo obstajala družba. Zlasti tistim oblikam družbene neenakosti ljudi, ki izvirajo iz zmeraj bolj razvejane družbene delitve dela, ne bo moč še daleč v prihodnosti zapeti z adušnice.

Čeprav se stratifikacijska struktura razmeroma počasi spreminja, pa vendarle ni tog, nespremenljiv element družbe. V vsakem času potekajo znotraj njene zgradbe vidni

in manj vidni procesi socialne mobilnosti. In za socialistično družbo so še posebno značilni zelo pospešeni socialni premiki.

Vlogo ene vsekakor najpomembnejših vzmeti družbene mobilnosti, se pravi spreminjanja družbenega položaja posameznikov ali celih družbenih slojev in kategorij prebivalstva, ima danes izobrazba človeka. Izobrazba v dokajšnji meri določa človekov družbeni položaj, mu odmerja večjo ali manjšo družbeno moč, načrtava socialno distanco med njim in drugimi pripadniki posameznih statusnih slojev, mu zagotavlja bolj ali manj preskrbljeno eksistenco, kar mu omogoča bolj ali manj bogato kulturno, duhovno življenje, izobrazba mu v znatni meri kleše tak ali drugačen svet nazorov, spoznanj, vrednot, nagibov in psihike sploh.

Naš družbenoekonomski razvoj terja hitro izpopolnjevanje splošnega izobrazbenega in strokovnega znanja ljudi. Rešitev cele vrste problemov v proizvodnji kakor tudi v javnih službah in na področju kulturnega življenja je bila odvisna in je še zmerom dan za dnem čedalje bolj odvisna od novih strokovnjakov, od izobraženih ljudi. Družba je poskrbela za nič koliko ugodnosti študirajočim. V primerjavi s predvojnimi stanjem se je število študentov na višjih in visokih šolah nekajkrat povečalo. Šola je postala najpomembnejši mehanizem družbene mobilnosti. Postala je glavna pretočnica, najpomembnejša družbena mobilnostna institucija, ki omogoča članom družbe prehajanje z nižjega socialnega stratuma na višjega. Višja izobrazbena raven tudi olajšuje človeku, da se približa objektom, institucijam in družbenim krogom z visokim statusom. Omogoča mu, da opravlja tiste družbene vloge, poklice, dolžnosti, ki po družbeni pomembnosti, vplivnosti in ugledu visoko »kotirajo«.

Iz vseh družbenih plasti se je oblikoval čedalje številnejši sloj inteligence. Želja po izobrazbi, ki jo je naša družba, kolikor je le mogla, skušala uresničevati in jo poskuša tudi še danes, ni v ljudeh seveda zgolj ambicija izpopolniti se v neki vedi. V tej želji je tudi dokaj prizadevanja, da bi si izboljšali svoj družbeni položaj. Status človeka z visoko izobrazbo je danes še povezan s toliko ugodnostmi, da učinkuje kot izredno močan motivacijski faktor. Inženir, pravnik ali ekonomist, ki po diplomi pride v občino, bo kaj kmalu dosegel vidnejši položaj v ustanovi ali podjetju, kjer je zaposlen. Njihov vpliv se zaradi vodilnega mesta v organizacijsko-hierarhični strukturi podjetja samo še poveča. Njihov materialni položaj kot celota se ločuje in razlikuje od gmotnega položaja kvalificiranega delavca ali nižjega

uslužbenca. Prej dobijo novo, komfortno stanovanje. Hitreje in lažje si pridobijo drugega za drugim attribute visokega standarda, med katerimi so mnogi simbol visokega statusa.

Inteligenca, naj si bo kmečkega ali delavskega rodu, se objektivno znajde v družbenem položaju, ki je kvalitativno drugačen od družbenega položaja, iz katerega izhaja. To ni le drugačen objektivni položaj, tudi zavestno se ponavadi ne identificira več z družbenimi sloji in skupinami, iz katerih je izšla (razen če je že po rodu statusno in izobrazbeno »visokega« rodu). Tudi po celi vrsti vrednostnih, kulturnih, splošno civilizacijskih značilnosti se razlikuje in ločuje od »nižjih« plasti. Živeti začne na »svoj način«. Misliti in vrednotiti začne drugače. Pripada »svojim« skupinam, poklicem in plastem.

Rekli smo, da omogočajo vertikalni mobilnostni procesi prehajanje posameznikov ali celih družbenih skupin z nižjih stratumov k višjim. Pri tem se sproščata dve težnji. Prva — prodreti iz nižjih družbenih plasti v višje, v večini primerov s pomočjo šolanja, je javno deležna vse podpore socialistične politike. Druga težnja — obdržati se na teh pozicijah, obdržati tudi svojo rodbino, svoje potomstvo, pa ni deležna tolikšne pozornosti, zlasti pa nikjer sankcionirana. In vendar obstajajo težnje, da se sloji, ki imajo na družbeni lestvici višje pozicije tako zaradi svojega vpliva, pomembnosti družbenih vlog, ki jih v življenju opravljajo, zaradi svojega materialnega standarda, ugleda itd., ohranjujejo, se reproducirajo. Družine inteligentov, vodilnih in vplivnih ljudi v gospodarskem in družbenem življenju, družine poklicev, ki imajo velik ugled zaradi svoje visoke izobrazbene ravni, vse te družine povečini tudi v naslednjem rodu, potomstvu, ne izgubijo svojega družbenega položaja. In sicer zaradi tega ne, ker ga zavestno hočejo obdržati, včasih po vsi sili. Zmeraj več je takih »prestижnih« družin, ki so vsi njihovi člani družbeno visoko pomembni, vplivni ali ugledni. Mlajše generacije, ki rastejo iz teh že formiranih družbenih skupin, skoraj v celoti začenjajo življenjsko pot tako, da tudi same dosežejo, če ne celo presežejo družbeno raven svojih staršev.

Mladim ljudem, ki so zrasli v okolju izobraženčeve družine, v senci zgleda družbeno vplivnega, upoštevanega očeta ali cele rodbine, v zavetju kolikor toliko udobnih gmotnih razmer, starši prišepetujejo — pot navzgor. V večini primerov je njihova subjektivna ambicija »nekaj« postati privzgojena že v družini. Na drugi strani pa tudi sama družina tako ali drugače od zunaj pritiska nanje, naj se ne izneve-

rijo družini in njeni družbeni veljavi. Vprašanje gmotnih bremen, ki jih za družinski proračun pomenijo študirajoči otroci, pa je pri teh družinah sorazmerno najlaže rešljivo. Tako se dogaja, da večina otrok teh izobrazbeno, poklicno, družbeno pomembnejših družin študira naprej, če že ne prav vsi na fakultetah, pa vsaj na srednjih šolah. Rad pa bi poudaril, da so to težnje, ki jih zgolj ugotavljam, teže pa jih je ovrednotiti.

Težnja ohraniti višji, ugodnejši, včasih prav udobni družbeni položaj je tako močna, da mnogi starši neredko prav s silo, z najrazličnejšimi pritiski in sredstvi terjajo od svojih otrok, da se šolajo »naprej« — in to kljub morebitni otrokovi nezmožnosti za študij ali delovni neprizadevnosti. Mnoge izmed teh staršev včasih, ne da bi se tega zavedali, obvladuje nekakšen strah, sramovanje, občutek poraza, če otroci v življenju vsaj tako ne »uspejo«, kakor so sami.

Tendenco, da se ohranijo višji izobrazbeni in družbeno vplivnejši sloji, bi bilo moč deloma dokazovati tudi z že nekaj let sèm uveljavljajočimi se težnjami spreminjanja strukture študentov na univerzi. Zakaj se delež študentov iz družin uslužbencev, inteligence in gospodarsko ter politično vodstvenega kadra iz leta v leto povečuje? Zakaj na drugi strani kmečke in delavske družine čedalje manj in manj pošiljajo svoje otroke na gimnazije in od tod dalje na visoke šole? Zakaj šolska statistika ugotavlja v povprečju pri študentih iz družin uslužbencev večji osip, to je slabši študijski uspeh? Zakaj visoko izobraženi starši, starši, ki v družbi od komune navzgor opravljajo pomembne družbene vloge, svojih otrok skoraj ne pošiljajo v vajenske, nižje strokovne šole, ampak jih zadovolji šele gimnazija in za njo fakulteta?

Ne samo da te družine gmotno precej laže vzdržujejo otroke med šolanjem do 24. leta starosti kakor pa kmečka ali delavska družina, temveč imajo tudi socialno-psihološko dosti več razlogov, ki jih silijo, naj tudi njihovi otroci dosežejo tisto statusno in gmotno raven, ki jo imajo same.

Naša politika štipendiranja je vse te težnje, ki smo jih vsi že nekajkrat soglasno razglasili za negativne, za nezaželene, res do neke mere omiljevala. Štipendirali smo tudi otroke iz kmečkih in delavskih družin, ki so želeli študirati na fakultetah. Le redkokdaj pa se je za otroke iz teh družin našla kaka štipendija, namenjena za šolanje v gimnaziji. Da naša gimnazija ne postane elitna srednja šola!

Kaj lahko pričakujemo v prihodnje? Število inteligence se pri nas vztrajno veča, saj je to za naš družbeni in gospo-

darski razvoj nujni pogoj. Šolani ljudje, ki prihajajo zdaj še iz vseh slojev in kategorij prebivalstva (čeprav so nesorazmerja že močno vidna), dobivajo najvplivnejša, najodgovornejša mesta v življenju komune. Ker jih je zmeraj več, se da teoretično razpravljati o možnosti, da se bo nesluteno razmahnilo absolutno in relativno večanje deleža študirajočih mladih generacij, ki izhajajo iz rodu »uslužbencev«. Ali ne bo družbene potrebe po visoko izobraženih ljudeh »zadovoljil« v pretežni meri že sam sloj inteligence in razne kategorije vodilnih ljudi? Ti vrhnji sloji lahko z nekakšno svojo izobrazbeno, statusno reprodukcijo svojih vrst močno zavrejo dosedanjo socialno mobilnost iz spodnjih plasti proti vrhnjim. Takšna polarizacija slojev v strukturi naše družbe, kjer bi vrhnji iz generacije v generacijo zasedali najodgovornejše, ključne družbene pozicije, se na njih obdržali, ekskluzivirali, medtem ko bi radi družbene gibljivosti nižjih plasti dosegal skoraj zmeraj enako, nizko raven — taka razmejitev in imobilnost družbene strukture bi nikaor ne bila v prid zaželenemu in deklariranemu razvoju socialistične družbe. Prepad, ki danes še ločuje sferi umskega in fizičnega dela, bi se še poglobil, zazijal pred nami nepremagljiv ...

Bilo bi prenačljeno, če bi trdili, da je ta proces že dobil take razsežnosti, da bi bila zaprta pot socialni mobilnosti nižjih slojev k višjim. V tem pogledu naša družba res ne stagnira. Hipoteza, ki jo postavljam, se nanaša na tisto fazo mobilnostnih procesov v naši družbi, ko bi se strokovno, proizvodno, kulturno in vodstveno višje plasti naše družbe že tako razširjene s »prišleki« od spodaj, da bi se lahko obnavljale že same iz svojih vrst.

Prav tako pa bi bilo treba proučiti tudi učinke procesov, ki delujejo proti zapiranju višjih slojev. Kadrovska, študentska politika, reelekcija, rotacija, ves sistem samoupravljanja, vse to so pomembni činitelji, katerih učinki delujejo proti težnjam statusnega zapiranja.

5. O statusu »obrata« in »pisarne«

Sedanja reforma ni zgolj reforma gospodarstva, reforma ekonomskih meril. Marsikje bo morala zarezati v celotno družbeno telo. Družbena priložnost in potreba obenem pa je, da začnemo spodkopavati tudi nekatere za nas ne preveč hvalevredne predsodke in socializmu tuje vrednote, ki so se med nami razpasle najrazličneje zakrinkane. Vemo in to vsi (res, res vsi odkritosrčno?) pozdravljamo, da je reforma na-

povedala odločno vojno naši premegalomansko razpredeni administraciji. Na tej njeni križarski vojski na vseh ravneh, kjer se je administracija zabarikadirala in čez mere razmnožila, lahko želimo naši reformi, torej nam samim, samo uspehov.

Vprašajmo pa se zdaj raje, kako, zakaj je do tega prišlo? Čir, ki nam je že leta sem dozoreval na živem družbenem telesu, smo zagledali, boleče začutili šele zdaj, tik pred njegovo amputacijo. Ali se nam ga bo posrečilo tako pozdraviti, da se nam ne bi z leti spet ponovil?

Zadnja leta smo področje pisarniško upravnega dela previsoko vrednotili. Previsoko glede na njegov resnični pomen. »Pisarna« je statusno vse previsoko »kotirala«. Človeku je pisarna zagotavljala višji status. Dajala mu je v roke ljudi — stranke, njihove opravke in zadeve. Marsikje celo njihove usode.

V podjetju so pisarne uprave često pomenile pravo enklavo neprimerno pomembnejšega, vrednejšega dela, kot pa je bilo tisto, ki je ropotalo, smrdelo, se potilo, mazalo, hitelo in se še na kdove kak način pehalo tam nekje v obratih. Pisarna je dostikrat delovala v sila blagi klimi delovne discipline. To ni bil prostor za take delovne norme, da bi se bilo treba gnati za vsako minuto, vsak gib, vsak kos. Pisarniško delo terja vendar počasnost, umirjenost, potekati mora v sproščenem ozračju cigaretnega dima, prijetnega vonja kave, sprehajanja in »pomembnih« osebnih pogovorov. Uprava se je mnogim zdela Olimp podjetja, kjer bivajo veliki bogovi. Delavec je hočeš nočeš često moral sprejeti spoštljiv odnos do tega Olimpa, od koder so lahko treskale strele ali pa je sijala milost. Marsikateri bi rad zamenjal svojo vlogo in se preselil tja gor med »pomembnejše«. Človek ima vendarle pravico izboljšati si položaj, si odrezati večji kos kruha in družbene pomembnosti. Ko si pa že v pisarni, za svojo mizo, med svojimi papirji, ko se naučiš sukati jezik kot glavni diskutant na sejah in ob vseh priložnostih, potem te živa stvar ne spravi več ob to delovno mesto.

Administracija se je marsikje začela gibati in množiti po lastni notranji logiki, neodvisno od zunanjih družbenih potreb. V njej je bilo nekaj (v bistvu lažno) pomembnega, marsikdaj prav aristokratsko imenitnega, življenjsko lagodnega. Kot taka je postala vaba in cilj za mnoge, ki so se na vse načine rinili gor na boljši družbeni prostor — v pisarne.

Reforma si je zadala potemtakem tudi to, prav gigantško nalogo, da oba ta dva družbena prostora — neposredno proizvodnjo na eni strani in neproizvodno družbeno dejav-

nost — izenači ne le v ekonomskih merilih, marveč ju začne izenačevati tudi v družbeno-psiholoških, statusno-vrednostnih pogledih. Nesorazmerja družbeno-statusne vrste morejo škoditi najmanj toliko kot ekonomsko-tehnološka.

6. Determinante človekovega položaja v družbi

Sociološka analiza Nove Gorice, ki jo je izdelal oddelek za družbene raziskave pri Delavski univerzi v Novi Gorici, daje poleg drugega gradiva tudi nekaj podatkov o statusni stratifikaciji. Anketirano je bilo 400 Novogoričanov, starejših od 18 let. Ker je bil uporabljen slučajni vzorec, smo imeli opravka z reprezentativno populacijo.

Eno izmed vprašanj v tej študiji je bilo: »Kateri ljudje, katere kategorije, vrste ljudi, ki prebivajo v Novi Gorici, imajo po vašem mnenju največji ugled in največjo veljavo, se njihova beseda najbolj upošteva, in kateri imajo malo veljave in vpliva?«

Na vprašanje, ki je bilo odprtega tipa, je odgovorilo 230 anketirancev. Vprašanje se je nanašalo tako na družbeni ugled, status, ki ga uživajo ljudje, kot na družbeno moč, vpliv, ki ga imajo posamezniki ali sloji ljudi v družbi.

Družbeno najbolj veljavne in vplivne kategorije ljudi:

1. izobraženci	54 — 23,3%
2. vodilni ljudje, ljudje na položajih	52 — 22,5%
3. posamezni akadem. poklici	38 — 16,5%
4. družbenopol. funkcionarji	33 — 14,5%
5. premožni, bogati	19 — 8,0%
6. direktorji	15 — 7,0%
7. uslužbenci	7 — 3,0%
8. delavci	3 — 1,0%
9. drugi	9 — 4,0%
skupaj	230 — 100%

Izobrazba je danes ena važnejših determinant celotnega človekovega družbenega statusa in vloge, ki določata njegov položaj v družbi. Vendar bi bilo zmotno misliti, da je zgolj večja izobrazba, večja sposobnost tista, ki človeka uvršča v nižje ali višje statusne sloje. Ponavadi so izobraženci tisti, ki opravljajo ključne družbene vloge v komuni, ki so vplivni in imajo razmeroma ugoden materialni standard.

Ne da bi se mudili ob nekaj izjemah, vidimo pri vseh zgoraj naštetih kategorijah razen zadnjih dveh, da so vezane tako na višjo izobrazbo, večjo družbeno pomembnost in na višji materialni standard.

Profesor GORIČAR je v lanski 11. številki »Teorije in prakse« v svojem prispevku o problemih družbene stratifikacije postavil tezo, da se pri nas merila za ocenjevanje človekovega ravnanja pomikajo od čisto materialnih vrednot k določenim nematerialnim vrednotam. Človekov materialni standard, človekovo premoženje ni več odločilno, ker ustvarjata njegov družbeni status kvaliteta in kvantiteta tistega dela, ki ga daje družbeni skupnosti. Ta teza, ki po mojem preveč zapostavlja danes še zelo močan vpliv »materialnih vrednot« na oblikovanje družbenega statusa posameznika, pozablja na tesno povezanost med kvaliteto, kvantiteto in vplivnostjo dela posameznika na eni strani ter materialnimi, gmotnimi razmerami, v katerih ta posameznik živi.

Profesor GORIČAR ugotavlja, da je v anketnih podatkih, ki jih navaja v svojem članku o kriterijih, ki določajo položaj človeka v naši družbi, kriterij materialni položaj »zdrsel« kar na šesto mesto. Pred njim pa naj bi bile same »nematerialne vrednote«, kot so politični kriteriji (članstvo, funkcije), zveze in znanstva, možnost hitrega prilagajanja situacijam (pa vendar ne konformizem!), iznajdljivost, zmožnost razpravljanja (blufiranja, demagogija). Dvesto šestintrideset, sicer »nereprezentativnih« mnenj samih inženirjev, pravnikov in ekonomistov, ki so v omenjeni anketi odgovarjali, je v prid teze uveljavljanja »nematerialnih« vrednot potisnilo materialni položaj »šele« na šesto mesto.

Zdi se mi zelo sporno videti samo v gornjih podatkih argumentacijo za to, da se »materialne« vrednote pomikajo v ozadje, ker da jih izpodrivajo »nematerialne«. Zgoraj našteje determinante družbenega statusa človeka v naši družbi so na zunaj videti res »nematerialne«. Ni pa težko prodreti v ozadje teh »nematerialnih vrednot«, ki določajo položaj človeka, in videti, v bistvu za metode, kanale (in to celo družbeno negativne, kot so zveze in znanstva, demagogija, konformizem, intrige in komolčarstvo), po katerih si (nekatere) posamezniki izboljšujejo in utrjujejo svoj materialni eksistenčni okvir življenja.

V končni instanci se za mnogimi človekovimi prizadevanji v praksi skriva tudi težnja izboljšati si gmotne, premoženjske »determinante« življenja. To seveda a priori še ni nič nenormalnega, obsojanja vrednega. Narobe, zelo človeško, naravno je. Visoka izobrazba, vodstveni položaji, družbenopolitični aktivizem in funkcionarstvo so determinante, ki niso povezane le z večjim vplivom, družbeno močjo in ugledom, ampak tudi z materialnim položajem.

Da se povrnemo k rezultatom sociološke analize Nove Gorice. V anketi so morali ljudje navesti tudi tiste Novogoričane, ki so manj ugledni. Dobili smo naslednje kategorije manj uglednih, manj vplivnih ljudi:

1. delavci	115 — 57,0%
2. ljudje brez izobrazbe	19 — 9,5%
3. reveži, manj premožni	12 — 6,0%
4. preprosti, navadni ljudje,	12 — 6,0%
5. karieristi, lenuhi, pijanci, nepoštenjaki	9 — 4,5%
6. nevodilni, ljudje brez položaja	6 — 3,0%
7. stari borci	2 — 1,0%
8. drugi	27 — 13,0%
skupaj	202 — 100%

Prevladuje torej kategorija delavcev, v katero so zajete skoraj izključno same niže kvalifikacijske, niže izobrazbene, nevodstve kategorije zaposlenih. Poudarek je na fizičnem, ročnem delu, ki je po tarifi nagrajevanja nizko ovrednoteno in družbeno ne posebno pomembno in vplivno.

Vse naštete kategorije so si po značilnostih podobne. Nizek statusni položaj imajo torej ljudje z malo izobrazbe, ljudje, ki ne opravljajo vodilnih funkcij, ki so brez večjega družbenega vpliva, slabše gmotno situirani in zaposleni kot ročni delavci v proizvodnji. Samo peta kategorija »kariéristov, lenuhov, nepoštenih itd.« pomeni izrazito nematerialno vrednotenje.

V anketi so ljudje navajali tudi razloge, zakaj so eni bolj ugledni in vplivni kot drugi. Dobili smo takole razdelitev determinant človekovega družbenega statusa:

1. izobrazba	66 — 31%
2. položaj na delovnem mestu v družbi	45 — 21%
3. premoženjsko stanje	36 — 17%
4. negativne lastnosti, kot so: častihlepnost, komolčarstvo, zveze, podcenjevanje drugih	26 — 12%
5. pozitivne lastnosti, kot so: večja delovna sposobnost, pridnost, poštenost, angažiranost, družbena koristnost, pametni predlogi	21 — 10%
6. značaj obnašanja, vedenja, način kontaktiranja z ljudmi, sposobnost razpravljanja	11 — 5%
7. drugo	7 — 3%
skupaj	212 —

Prve tri najpomembnejše determinante (med njimi je tudi »materilana vrednota« premoženja) se nedvomno prepletajo in le redko nastopajo posamično, ker vse tri tvorijo celotni družbeni status človeka. Ta tri obeležja posameznikovega položaja v družbi predvsem diferencirajo ljudi na posamezne statusne plasti, med katerimi se v življenju skozi tisoče pojavnih oblik, situacij in odnosov realizira socialna distanca.

Samoupravna vloga, ki jo ima posameznik pravico in dolžnost opravljati kot občan ali proizvajalec, naj bi sčasoma postala ena najvažnejših komponent človekove celotne družbene vloge. Vendar danes še ne moremo trditi, da si je ta vloga na splošno že pridobila prevladujoč družbeni ugled, vpliv in upoštevanost in da so večini ljudem dani tudi pogoji, ki dovoljujejo v polni meri izpolnjevati to vlogo. Ljudje »se ocenjujejo« pretežno že z enotami, kot so izobrazba, poklicna dejavnost, položaj v delovno-organizacijski hierarhiji, družbena moč, materialni standard. Danes so še zelo redke družbene situacije, ko bi ljudje nastopali kot homogena, nediferencirana družbena celota. Samouprava naj bi bila tisti družbeni prostor in proces, znotraj katerega bi bili vsi udeleženci enakovredni, enako pomembni in vplivni akterji. Danes smo še daleč od tega ideala. Vprašanje je le, kako — glede na relativno obstojnost statusnih položajnih determinant, ki danes še vnašajo vseh vrst razlike med ljudi — ustvariti tako družbeno situacijo, tak družbeni prostor, kjer bi bila participacija VSEH v družbeni vplivnosti, odgovornosti, odločanju vsaj približno IZENAČENA? Ali ni morda taka zahteva danes, in bo še dolgo, dokaj utopična, nerealna? ...

Očitki o enostranosti, ki jih bo marsikdo izrekel o teh razmišljanjih, češ da se oprijemljejo tistih okoliščin in faktorjev, ki pogojujejo socialno diferenciacijo ali dezintegracijo ljudi v socializmu, ti očitki so utemeljeni, saj ta članek skoraj ne omenja procesov z nasprotnimi učinki. V skromnem okviru tega prispevka še zdaleč ni bilo moč dati enakovredne, pomenske teže tudi procesom integracije in socialnega izenačevanja družbenih slojev. To bi bilo nujno potrebno, saj je trenutno družbeno stanje rezultanta tako procesov, ki učinkujejo dezintegracijsko, konfliktno, alienirajoče, kakor tudi pozitivnih družbenih tendenc, ki pomikajo družbo k vse bolj integrirani, homogeni človeški skupnosti.

MARJAN TAVČAR

Individualno in kolektivno odločanje

V članku »Pomen znanstvenega proučevanja trga«, objavljenem v Delu 26. avgusta 1965 v rubriki MNENJE IN KRITIKA, je Tine Lah zapisal, »da moramo težiti za tem, da se čim več pristojnosti prepušča na osnovi mandatov, sklepov, statotov in pravilnikov posameznikom, ki opravljajo strokovna dela. Za seje organov upravljanja naj bodo praviloma pridržane le najpomembnejše odločitve.« T. Lah smatra, da »je vprašanje pristojnosti in odgovornosti posameznikov in organov upravljanja neustrezno urejeno. Za večino strokovnih in tekočih poslovnih vprašanj naj bi odgovarjali posamezniki na določenih in ustreznih delovnih mestih.« O tem vprašanju mislijo pri nas različno. Bolj kritična od teoretične nejasnosti pa je zmeda v praksi. Zaradi tega bi bilo treba to vprašanje natančneje osvetliti.

Pogosto citirani 10. člen zvezne ustave pravi, da »morata organizacija dela in upravljanje v delovni organizaciji delovnim ljudem omogočiti, da na vsaki stopnji in vseh delih delovnega procesa, ki pomenijo celoto, kar najbolj neposredno odločajo o vprašanih dela, o urejanju medsebojnih delovnih razmerij, o delitvi dohodka ter o drugih vprašanih, ki se tičejo njihovega ekonomskega položaja, hkrati pa morata zagotoviti najugodnejše pogoje za delo in poslovanje delovne organizacije kot celote.«

Najbolj neposredno delovni ljudje odločajo z referendumom, z volitvami oziroma na zborih delovnih ljudi. Neposrednemu samoupravljanju se najbolj približuje odločanje v neposredno izvoljenih predstavniških organih — v delavskem svetu in v svetu delovne enote. Če odločajo upravni odbor ali pomožni organi upravljanja — komisije ali odbori delavskega sveta, upravnega odbora oziroma sveta delovne enote, smo se že nekoliko oddaljili od neposrednega odločanja delovnih ljudi. Najbolj pa smo se od tega oddaljili, kadar individualno odloča bodisi direktor oziroma vodja delovne ali druge organizacijske enote, bodisi strokovnjak na svojem delovnem področju.

Nekateri pogosto razlagajo citirano ustavno družbenopolitično načelo tako, da naj bi bila neposrednost pri odločanju premo sorazmerna s pomembnostjo posameznih odločitev. Pomembnejše odločitve naj bi sprejemali bolj neposredno, manj pomembne odločitve pa lahko prepustimo posameznim osebam. Nekateri bi radi lestvico, na kateri so odločitve razvrščene po svoji pomembnosti, uravnali tako, da bi bilo čim več odločitev na tistem koncu lestvice, ki je rezerviran za manj pomembne in hkrati za individualne odločitve. Drugi pa bi posameznikom prepustili čim manj odločanja; direktor in druge vodilne osebe naj odločajo samo operativno pri vodenju poslovanja, strokovnjaki naj sicer sodelujejo pri pripravi strokovnih odločitev, odločajo pa naj vedno predstavniški samoupravni organi ali delovni ljudje neposredno.

Vendar načelo, naj bi o pomembnejših odločitvah delovni ljudje bolj neposredno odločali kot o manj pomembnih odločitvah, oziroma narobe, ne prenese globlje kritične analize. Ko ustava zahteva, naj delovni ljudje kar najbolj neposredno odločajo, nikjer ne omenja kriterija pomembnosti. Nasprotno! Zahteva, naj delovni ljudje kar najbolj neposredno odločajo na vsaki stopnji in v vseh delih delovnega procesa, ki pomenijo celoto, velja enako za manj pomembne odločitve v zvezi z delom delovne organizacije, kakor za najpomembnejše odločitve, ki zadevajo celo delovno organizacijo.

V citiranem ustavnem določilu pa lahko odkrijemo dva druga kriterija za uporabo načela, naj delovni ljudje kar najbolj neposredno odločajo. Najprej ustava navaja, katera so tista vprašanja, o katerih naj bi delovni ljudje kar najbolj neposredno odločali. To so problemi v zvezi z delom, urejanje medsebojnih delovnih razmerij, delitev dohodka ter druga vprašanja v zvezi z ekonomskim položajem delovnih ljudi. Skratka, gre za *vprašanja, ki imajo za delovne ljudi neposredno ekonomske ali socialne posledice*.

Drugi kriterij pa lahko izluščimo iz zahteve, da je treba hkrati zagotoviti najugodnejše razmere za delo in poslovanje delovne organizacije kot celote. To je *kriterij o učinkovitosti odločanja*. Med bolj ali manj neposrednimi načini odločanja moramo izbirati najučinkovitejše. Z drugimi besedami: o posameznih vprašanjih naj odloči tisti organ v delovni organizaciji, ki jih more najustrezneje rešiti.

Pri odločanju moramo upoštevati specifične možnosti posameznih organov ter specifično zahtevnost posamezne odločitve. Vsaka organizacijska oblika in metoda odločanja ima svoje posebnosti, prednosti in slabosti. Začnimo z oblikami neposrednega odločanja delovnih ljudi (referendum, volitve,

zbori delovnih ljudi), ki jih lahko imenujemo tudi oblike neposrednega samoupravljanja.

Oblike neposrednega samoupravljanja omogočajo sodelovanje vsem članom delovne skupnosti. Neposredno samoupravljanje sprosti skrito energijo ljudi, zaradi česar postane samoupravljanje najbolj učinkovit način upravljanja delovnih organizacij nasploh. Delovni ljudje bolj odobravajo posamezne ukrepe, če so tako ali drugače sodelovali pri njihovem sprejemu. Če sodelujejo pri odločitvah o posameznih vprašanjih, potem pozitivneje gledajo na celotno upravljanje delovne organizacije; v tem primeru je manj verjetno, da bi neustrezno reagirali na neugodne razmere in lažje bodo prebrodili psihično stanje frustracije, ki ga je povzročilo nezadovoljstvo z razmerami. Neposredno samoupravljanje mobilizira ideje in duševno energijo, ki jo ljudje na delovnem mestu ne uporabijo, povečuje motivacijo za delo in tako ustvarja nove rezerve delovne energije, zmanjšuje fluktuacijo, absentizem in druge vrste bega pred delom.

Te posledice neposrednega samoupravljanja registrirata tudi sodobna psihološka in sociološka znanost. Sodobna znanost je odkrila, da ti pojavi odločilno večajo produktivnost dela in tudi izboljšujejo delovne in poslovne odločitve. Če upoštevamo tudi, da ljudje zaradi učinkovitega neposrednega samoupravljanja bolj zaupajo v demokratično socialistično družbeno ureditev, potem smo navedli glavne njegove prednosti.

Kadar delovni ljudje neposredno odločajo o stvareh, ki imajo zanje neposredne gospodarske in socialne posledice, se tudi čutijo odgovorne. Neustrezne odločitve zadenejo neposredno njih same.

Neposredno samoupravljanje pa ni povsod mogoče. Vrsta vzrokov ne dopušča, da bi delovni ljudje o vsem neposredno odločali. Delovni ljudje tem težje neposredno odločajo o stvareh, ki jih zadevajo:

1. čim več je prizadetih ljudi,
2. čim hitreje je treba sprejeti posamezno odločitev,
3. čim bolj so ljudje pri delu med seboj oddaljeni in
4. čim več je pri posamezni odločitvi možnih odločitev.

Zato majhne skupine delovnih ljudi veliko uspešneje neposredno odločajo kot velike množice. Ljudje lažje neposredno skupinsko odločajo o stvari, ki je bolj ali manj preprosta, težje pa, če ima poslovna odločitev nešteto strokovnih elementov oziroma alternativ. Če dnevno operativno delo zahteva hitro odločitev ali če je nevarno, da bi nastala škoda oziroma da bi se zgodila nesreča, delovni ljudje ne morejo ne-

posredno odločati. Včasih ko neposredno odločanje ni mogoče ali ko ne bi bilo smiselno, lahko z razpravljanjem, dajanjem predlogov, s postavljanjem vprašanj, z dobrimi informacijami, možnostjo javne kritike in s podobnim nadomestimo psihološke in politične učinke neposrednega odločanja.

Kakšne prednosti pri odločanju pa imajo *predstavniški organi upravljanja*? Predstavniški organi lahko uspešno odločijo tudi o stvareh, o katerih ni mogoče neposredno odločati. Odločitve predstavniških samoupravnih organov imajo podobne prednosti kot odločitve, ki so jih neposredno sprejeli prizadeti delovni ljudje. Kolektivno odločanje predstavniških organov — podobno kakor neposredno odločanje, čeprav ne toliko — olajša in spodbuja pozitivna stališča ljudi, najbolj seveda tistih, ki sodelujejo v predstavniških organih, do posameznih ukrepov delovne organizacije pa tudi do njene celotne poslovne in kadrovske politike; tako s kolektivnim odločanjem pospešujemo delovno moralo ter preprečujemo neustrezne psihološke reakcije.

Podobne rezultate lahko dobimo, če delovni ljudje prepustijo nekatere funkcije *posamezniku*, ki mu zaupajo, ki se čuti odgovornega do delovnih ljudi in čigar odločitev je mogoče nadzorovati. V tem primeru pa ni pozitivnega vpliva, ki ga ima sodelovanje v predstavniških organih, na člane teh organov. Če ima določen organ (bodisi kolektivni, bodisi individualni) predstavniški značaj, ima vse prednosti, ki jih pričakujemo od demokracije in ki jih avtoritativni sistem nima.

Predstavniški kolektivni organi pa ravno zaradi svojega demokratičnega značaja niso primerni za vse vrste odločitev. Njihovi člani so izvoljeni na podlagi predstavniškega načela. Izvoljeni so tisti, ki jim delovni ljudje najbolj zaupajo, da bodo zastopali njihove koristi, pri čemer pa naj bi hkrati bile čimbolj proporcionalno zastopane vse delovne, poklicne, starostne in spolne skupine zaposlenih. Za izbor v te organe niso odločilne strokovna primernost, izobrazba in inteligenca. Ustavno načelo rotacije celo onemogoča, da bi kdo bil več kot dve leti zaporedoma izvoljen za člana delavskega sveta, upravnega odbora oziroma sveta delovne enote, pa čeprav je najboljši in morda celo edini strokovnjak za določeno področje. Razen tega člani predstavniških samoupravnih organov niso osebno strokovno odgovorni za odločitve organov, katerih člani so. Njihova odgovornost je le moralna in družbenopolitična. Če posamezni člani kršijo to odgovornost, jih lahko kvečjemu odpokličemo in razrešimo. Ta predstavniški demokratični mehanizem zadošča, ko predstavniški organi v imenu

delovnih ljudi odločajo o stvareh, ki imajo za delovne ljudi (in seveda tudi za njihove neprofesionalne predstavnike) neposredne gospodarske in socialne posledice. Predstavljaški samoupravni organi pa niso poklicani odločati o zapletenih strokovnih problemih, ki zahtevajo posebno strokovno znanje ali celo študij in raziskovanje. Ti organi ne bi smeli sprejemati zlasti tistih delovnih in poslovnih odločitev, pri katerih moramo zahtevati osebno odgovornost za njihove posledice.

Prav isto velja za vse oblike neposrednega samoupravljanja. Če o nekaterih stvareh ne morejo pravilno in odgovorno odločati predstavljaški kolektivni organi zaradi svoje sestave ter zaradi pomanjkanja osebne odgovornosti, o teh stvareh tudi ne morejo odločati delovni ljudje neposredno.

Kakšne odločitve pa lahko sprejemajo *strokovni kolektivni organi*, kot npr. strokovne komisije pa tudi strokovni kolegij, katerih člani niso bili izvoljeni po predstavljaškem načelu, ampak so bili imenovani glede na svojo strokovno primernost oziroma sposobnost? Pogosto slišimo mnenje, naj ti organi ne bi o ničemer odločali. Nekateri zlasti strokovnemu kolegiju, ki ga sestavljajo direktor in vodje sektorjev v delovni organizaciji, ne priznajo pravice do odločanja. Vendar je tudi laiku lahko jasno, da kolegij strokovnjakov lažje odloči o kakem strokovnem vprašanju, kot sicer demokratično izvoljen, a nestrokoven kolektivni organ.

Drug pomislek nasproti strokovnim kolektivnim organom pa je, ali ne bi bilo bolje, če bi strokovne odločitve zaupali posameznemu strokovnjaku ali odgovorni vodilni osebi. Nekateri mislijo, naj bi direktor ali vodja delovne enote tudi o najtežjih strokovnih vprašanjih odločil sam; mnenje strokovnjakov, ki so njemu hierarhično podrejeni, pa bi lahko upošteval kot neobvezen nasvet. Zaradi takih stališč se moramo posebej vprašati, ali imajo odločitve strokovnih kolektivnih organov kdaj prednost pred individualnimi odločitvami, in kakšne so te prednosti.

Prednost kolektivnega odločanja pred individualnim lahko izrazimo s starim ljudskim pregovorom »Več ljudi več ve!« Seveda ta resnica učinkuje pri odločanju šele takrat, kadar moramo veliko vedeti, da dobro odločimo, in če sami ne vemo vsega. V sodobnih delovnih organizacijah številne odločitve zahtevajo veliko strokovnega znanja, pogosto celo na več strokovnih področjih. Vzemimo na primer odločitve o uvedbi novega proizvoda v proizvodni program podjetja. Ta odločitve zahteva poznavanje in strokovno oceno tržnih potreb, domače in tuje konkurence, tehnične razvojne in proizvodne problematike, finančnih možnosti podjetja, stroškov in

rentabilnosti novega proizvoda, kadrovskih zahtev in možnosti itd. Zlasti v velikih podjetjih mora več strokovnjakov sodelovati pri takšni odločitvi, če hočemo upoštevati vse našteje vidike in najti ustrezno rešitev. Prednosti strokovnih komisij ali odborov (kolegijev), sestavljenih iz različnih vrst strokovnjakov, pred individualnim odločanjem so očitne.

Kot alternativo kolektivnemu strokovnemu odločanju nekateri poudarjajo sistem tako imenovanih štabov. To je sistem vodenja, kjer odloča eden, team strokovnjakov v štabu pa analizira in raziskuje probleme, mu daje predloge in nasvete ter izdeluje načrte. Štabni sistem vodenja razbremenjuje vodstveno osebo ter posredno povečuje njegovo znanje in njegove sposobnosti; zato je velikokrat koristen in učinkovit. Vendar ima kolektivno strokovno odločanje več prednosti tudi pred individualnim strokovnim odločanjem, ki si pomaga s štabnimi posvetovanji. Vodilna oseba pogosto ne zna zaposliti stalnih štabnih strokovnjakov in ne zna oceniti in uporabiti njihovih analiz in nasvetov. Ker stalni štabni strokovnjak ni odgovoren za sprejete odločitve, pogosto tudi pri svojem strokovnem delu nima čuta odgovornosti.

Zaradi teh in podobnih razlogov dajeta moderna organizacijska teorija in praksa vedno več prednosti kolektivnemu strokovnemu odločanju ter kolektivnemu vodenju poslovanja. Nasprotno pa sta klasična organizacijska teorija in praksa bolj poudarjali individualno odločanje in individualno vodenje. V praksi je pri kolektivnem strokovnem odločanju včasih kritična osebna odgovornost članov kolektivnega organa. Članom kolektivnih strokovnih kot tudi predstavniških organov pogosto očitajo, da nimajo čuta odgovornosti, da niso dovolj obzirni in tankovestni pri svojih odločitvah, hkrati pa tudi ne dovolj odločni kot individualni organi. Zato moramo reči, da se prednosti kolektivnega strokovnega organa pokažejo samo, če so njegovi člani tudi osebno strokovno in delovno odgovorni za svoje analize, za svoje mnenje in predloge oziroma za svoje soglasje s predlogi drugih tako, kakor če bi sami odločali in bi sami bili odgovorni za posledice svojih odločitev.

Predstavniško in strokovno kolektivno odločanje ima svojevrstne pomanjkljivosti, ki jih tudi ne smemo prezreti. Strukturna posebnost delovanja raznih svetov, odborov, komisij in drugih kolektivnih organov je v tem, da njihovo delo ni nepretrgano. Vsakokrat, ko se seja konča, prenehajo delovati kot enota. Kolektivni organ navadno vodi predsednik. Sekretar tega organa je običajno samo zapisnikar, ker pa pozna pravilnike in predpise, lahko odločilno vpliva na delo

kolektivnega organa, zlasti še, če mu posveti ves ali vsaj velik del svojega časa, medtem ko drugi njegovi člani tega ne morejo. Kljub temu pa predsednik in sekretar nista osebno odgovorna za odločitve kolektivnega organa. Nadaljnja slabost kolektivnih organov je počasnost pri delu in počasnost pri odločanju ter velika poraba časa in veliki stroški.

Ugotovljene prednosti in slabosti predstavniških in strokovnih organov oziroma kolektivnih in individualnih organov nam nalagajo pri določitvi organizacije upravljanja težko nalogo, da pravilno pretehtamo očinkovitost posameznih organov upravljanja za različne situacije in funkcije upravljanja in za različne vrste odločitev in da temu ustrezno določimo pristojnosti posameznih organov.

Kadar imajo odločitve organov upravljanja neposredne ekonomske in socialne posledice za delovne ljudi, je najbolj primerno, da neposredno odločajo delovni ljudje ali pa njihovi predstavniki kolektivni organi. Če pa gre za strokovne odločitve, pa bolj učinkovito odločajo bodisi strokovni kolektivni, bodisi individualni organi.

Kolektivni strokovni organi lahko bolje odločajo kot individualni organi:

1. čim več strokovno različnih elementov obsega posamezna odločitev,
2. čim bolj strokovno kompleksna je odločitev in čim več razglabljanja in analiz zahteva,
3. čim več časa je na razpolago za sprejem odločitve,
4. čim večja je ekonomska vrednost in pomembnost odločitve,
5. čim večja je delovna organizacija ali delovna enota, za katero velja odločitev, in čim višji je strokovni nivo njenih kadrov ter čim bolj so ti različno strokovno specializirani.

Pri *individualnih odločitvah* pa lažje zagotovimo osebno delovno in strokovno odgovornost, ekspeditivnost in pravočasnost odločitev ter manjše stroške. Zato je individualno odločanje učinkovitejše, kadar gre za operativne, hitre odločitve, kadar gre za strokovno tako preproste odločitve, da jih lahko zmore posameznik, in kadar posledice odločitev ne odtehtajo porabljenega časa in stroškov, ki bi jih zahtevalo kolektivno odločanje. Seveda lahko individualno uspešno odločajo le ljudje, ki so sposobni, pogumni, ki zaupajo vase in ki imajo obenem velik čut odgovornosti.

Omeniti je treba še eno značilnost nekaterih odločitev. Mnoge odločitve so kompleksne in strokovno zelo zahtevne, hkrati pa imajo za delovne ljudi pomembne ekonomske in socialne posledice. Take so pravzaprav najpomembnejše od-

ločitve v delovni organizaciji, kot npr.: plan razvoja, določitev proizvodnega programa, investicije, reorganizacija itd. Zato je treba o takih stvareh kar najbolj neposredno, hkrati pa tudi strokovno odločati. To pa pomeni, da morajo pri takšnih odločitvah sodelovati različni organi, ki lahko šele skupaj zadovoljijo vsem zahtevam po demokratičnosti in po strokovni učinkovitosti.

Različni demokratični in strokovni organi ne smejo sodelovati tako, da bi demokratični organi samo formalno potrdili predloge strokovnih organov, niti tako, da bi strokovni organi samo pripravili analize in možne alternative, o katerih bi demokratični organi odločili politično in strokovno. Različni organi optimalno sodelujejo tako, da vsak organ odgovorno odloča o tistih elementih odločitve, za katere je najbolj primeren po svoji sestavi in odgovornosti svojih članov. Odločanje o posameznih važnejših stvareh ima lahko več faz. V vsaki fazi lahko sprejmemo odločitve, ki dokončno izločijo druge alternative, čeprav bo treba v naslednjih fazah odločiti še o drugih nerešenih vprašanjih.

Vzemimo na primer odločitev o tem, ali naj začnemo proizvajati nov zahtevnejši izdelek. Ko odločamo o tem, bomo morali posebej odločiti, ali smo sposobni ta proizvod samostojno konstruirati, ga tehnološko pripraviti in tako razviti, da ga bo mogoče proizvajati in prodajati. Posebej bo treba odločiti, ali lahko računamo na zadostno prodajo takšnega proizvoda ob vnaprej vkalkuliranih cenah. O tem lahko odločijo samo strokovnjaki. Če njihove prve analize pokažejo, da bi ta proizvod ne bil rentabilen oziroma da ga ne bo mogoče prodati v zadostnih količinah, ki bi zagotovile rentabilnost, ali pa, da podjetje nima ustreznih razvojnih oziroma proizvodnih kapacitet, je negativna odločitev strokovnjakov dokončna. Ne direktor ne delavski svet, niti upravni odbor ne bi smeli spremeniti te odločitve v nasprotju z analizami in ocenami strokovnjakov. Druga stvar je odločitev o delovnem nalogu razvojni skupini, konstrukciji in prototipni delavnici, naj razvijajo in konstruirajo proizvod ter ga izdelajo kot prototip. Včasih zahteva tako razvojno delo milijonske vsote. S statutom naj bi uredili, kateri organ bo odločal o tem. V večini primerov bi o tem lahko samostojno odločil strokovni kolegij (ne pa sam direktor) v okviru planiranih sredstev za razvoj in v skladu s sprejetim programom razvoja, kadar pa gre za odločitve z velikimi finančnimi posledicami, naj bi sklep kolegija potrdil upravni odbor. Perspektivni plan razvoja ter letni plan sredstev za razvoj pa mora na predlog direktorja in strokovnega kolegija sprejeti delavski svet. Od-

ločitev o serijski oziroma o veliki serijski proizvodnji, ko je novi proizvod uspešno razvit, je lahko odvisna od letnega plana, ki ga na predlog direktorja in kolegija sprejme delavski svet, lahko pa tudi od sklenjene pogodbe, ki mora biti v okviru sprejetega plana in ki jo sklene direktor oziroma komercialni direktor.

Ob tem primeru smo videli, da lahko strokovni kolektivni organi pa tudi posamezne vodilne osebe v določenih primerih odločajo o zelo pomembnih stvareh. Seveda pa morajo za svoje odločitve in delo biti strokovno osebno odgovorni. Če napačno odločijo zaradi svoje nestrokovnosti ali površnosti, jih je treba razrešiti in jim dati manj zahtevno delo, za katero bodo sposobni. Predstaviški samoupravni organi oziroma neposredno delovni ljudje morajo kontrolirati njihovo delo na podlagi poročil o poslovnih uspehih in imeti morajo možnost, da zahtevajo revizijo njihovih strokovnih analiz in odločitev in da zahtevajo njihovo razrešitev, če je to potrebno.

Pogosto imajo posamezne odločitve zelo veliko elementov, o katerih je treba odločiti. Pri teh odločitvah mora sodelovati še več različnih organov, kot smo to videli v opisanem primeru. Organizacija odločanja nikakor ni preprosta zadeva. Pri tem ne smemo zanemariti niti demokratičnih niti strokovnih vidikov odločitev. Na opisanem primeru smo tudi videli, da nam kriterij o pomembnosti odločitev ne zadošča, ko določamo pristojnost posameznih organov upravljanja. Pogosto so največje ekonomske in socialne posledice odvisne od strokovne odločitve; demokratično pa bomo morali odločati tudi o drobnih stvareh, ki neposredno zadevajo ljudi.

MITJA KAMUŠIČ

Ni to korak nazaj?

V razmišljanjih »Individualno in kolektivno odločanje« je Mitja Kamušič razvil nekatere zanimive misli, ki bunijo duhove v delovnih organizacijah. Svoja razmišljanja je oprl na citirani odlomek T. Laha, ki med drugim meni, da »je vprašanje pristojnosti in odgovornosti posameznikov in organov upravljanja neustrezno urejeno. Za večino strokovnih in tekočih poslovnih vprašanj naj bi odgovarjali posamezniki na določenih in ustreznih delovnih mestih«. Ob tej trditvi Mitja Kamušič razvije in skuša dokazovati smotrnost odločanja na različnih nivojih in različnih skupinah.

Kakor cenim napore, ki naj bi pomagali razreševati teorijo in prakso odločanja v delovnih organizacijah se s sklepi, s predlogi, ki naj izključujejo samoupravljavce iz odločanja pri strokovnih odločitvah ne morem strinjati. Zlasti ne, ker se bojim, da bi preveliko poudarjanje odločanja strokovnjakov, dokončnost odločitev strokovnjakov zlasti zaradi ekonomskih vplivov in posledic okrnili razvoj samoupravljanja. S tem pa ne nameravam fetišizirati samoupravljanja, temveč gledam nanj kot na družben, ekonomski proces, ki si z vsakodnevnimi izkušnjami, z odpravljanjem slabosti le krči pot k smotrnejšim, tudi bolj pretehtanim rešitvam in v končni stopnji tudi k odpravi razlik med umskim in fizičnim delom. Prav zato nekaj ugovorov in pomislekov k predlogom obeh avtorjev.

Če prav razumem ves citirani odlomek T. Laha, meni, da bi bilo treba dati več pristojnosti odločanja posameznim strokovnjakom, da samoupravljanje zavira strokovnost, ažurnost, ekonomičnost poslovanja in naj bi zato dali samoupravnim organom v odločanje le najpomembnejše zadeve, medtem ko se Kamušič zavzema za večjo »strokovnost« odločanja, boji se, da bi nestrokovnost pri odločanju povzročila škodo in da ne zdrži »globlje kritične analize« trditev, naj bi bila »neposrednost pri odločanju premosorazmerna s pomembnostjo posameznih odločitev«.

Kamušič tudi navaja ustavno določilo, ki ga pa ni dovolj pazljivo prebral, premalo ali površno se je zamislil nad zadnjim delom, ki se proti prvemu delu ograjuje s tem, da navaja: »... hkrati pa morata zagotoviti najugodnejše pogoje za delo in poslovanje delovne organizacije kot celote«. To se pravi, ne samo odločanje, veliko odločanja zaradi odločanja, temveč odločanje v mejah smotrnosti, ki upošteva logiko, smotrnost vodenja in upravljanja s proizvodnimi procesi.

S tem pristavkom, ki upošteva tehtnost in zapletenost odločanja, je mogoče privoliti v načelo, naj bo »neposrednost odločanja premosorazmerna s pomembnostjo posameznih odločitev«. Pomembnost pa vrednotim z izrazito ekonomskega vidika, z ekonomskih in socialnih interesov proizvajalcev.

To načelo se mi zdi še najboljše, čeprav se zavedam težav z vsemi opredelitvami, ki naj bi v kratkem vsebovala »vso resnico« teorije in prakse, ki jo je pogosto težko oblikovati v kratko načelo. Težave nastanejo še posebej zato, ker si kritični »duhovi« zelo pogosto prizadevajo, kako bi v pravilu našli izjemo.

Kamušič ima prav, ko trdi, da ustava nikjer ne omenja »kriterija pomembnosti«. Ustava, kot je bilo razloženo, na-

menoma nadrobneje ne predpisuje oblik samoupravljanja in odločanja toda iz razlag je mogoče popolnoma nedvoumno razumeti, da je samoupravljanje nedeljiva pravica vseh proizvajalcev, ne glede na položaj in strokovnost. Razumljivo je, v »naravi stvari« je, da je večji interes, zavzetost, tudi skrb in strah za pomembnejše, kot za manj pomembno.

Eden od razlogov za debate, kaj ima prednost: vodenje ali upravljanje, individualno, ali skupinsko odločanje, da skupina lažje hitreje odloči kot ves kolektiv, je v tem, da naj bi nekateri gledali na samoupravljanje politično, drugi pa praktično. Teorija lahko marsikaj predvidi, zamisli, kar pa dobra poslovna praksa ne prenese. Tako naj bi se ljudje, ki so bližje politiki, ogrevali za »politične« rešitve, praktiki pa za praktične. Od tod pa do kultiviranja mnenja, da je za nas važno samo »funkcionalna« praksa, ni dolg korak.

Ena od značilnosti kapitalističnega proizvodnega sistema je, da ima individualno odločanje prednost pred skupinskim. Toda tudi v tem sistemu imamo obilo poskusov in teorij, kako bi k sodelovanju pri odločanju pritegnili tudi proizvajalce. Veliko je poskusov, kako kar najbolj seznanjati proizvajalce, kako vzbujati zanimanje za predloge, toda vse z eno samo željo, da bi s tem pomagali večati produktivnost in hkrati ohranili kapitalistični sistem.

Površen sklep doslej zapisanega bi lahko bil, da so v kapitalizmu v vprašanju odločanja »preozki«, mi pa »preširoki«. In še bolj površen sklep: resnica je nekje na sredi.

Oglejmo si kako poteka, kako naj bi potekalo odločanje v naših delovnih organizacijah. Pri tem pustimo ob strani vse, česar še ni mogoče doseči, ne delajmo daljnosežnih sklepov zgolj iz trenutne, tudi slabe prakse, temveč glejmo na samoupravljanje kot na družbeni proces, ki ni do kraja razvit, temveč šele dobiva trdnejše oblike.

Pri odločanju kaže ločiti dvoje: *kaj je rutinsko, vsakdanje strokovno odločanje glede proizvodne prakse in poslovanja, kaj je že utečeno, kaj je strokovno delo in katero odločanje ima lahko velike ekonomske, družbene posledice za vse proizvajalce.* Če pravim proizvajalce, potem mislim pri tem na vse, ki so zaposleni v delovni organizaciji, kajti zame ne obstajata v podjetju dve grupaciji: strokovnjaki in delavci. Če pa je kje ta meja ostreje začrtana, potem je treba napraviti vse, da jo bomo z izpopolnjevanjem samoupravljanja odpravljali.

Če uporabljamo pojem »strokovnjaki«, za proizvajalce, ki imajo srednjo in višjo izobrazbo, potem je treba ob tem tudi

zapisati, da v sistemu samoupravljanja, v sistemu ekonomskih enot nastopajo tudi tisti z »več šolami« v zelo različnih vlogah in odnosih. Tako ima lahko obratovodja — inženir popolnoma drugačno mnenje kakor kolegi inženirji, ki delajo v konstrukcijskem oddelku, pri pripravi dela, razvoju itd. Tudi med mnenji teh oddelkov, med pravniki, ekonomisti, psihologi, sociologi so razlike. Združiti »intelektualno delo« in mu pridodati večjo pomembnost pri odločanju, kot *mu po naravi dela pripada*, bi ne pomenilo samo, da krnimo samoupravljanje, temveč bi (če samoupravljanje kot ekonomski, družbeni, proces abstrahiramo) lahko pomenilo tudi veliko pomanjkljivost v sami ekonomiki poslovanja. Niti v kapitalizmu niti pri nas ne morejo biti vse odločitve »strokovnjakov« končno veljavne. V obeh primerih dokončno odločajo o temeljnih ekonomskih stvareh tisti, ki imajo v lasti oziroma upravljajo proizvodjalna sredstva.

Praksa namreč doslej ni potrdila pravila, da so vsi predlogi strokovnjakov tudi najboljše rešitve. Tako ne v strokovnem, zlasti pa ne v ekonomskem pogledu.

Popolnoma realno lahko predpostavljamo, in tudi nekaj izkušenj že imamo, da marsikaterega strokovnjaka ali tudi skupino ne zanima dovolj, ali je njihov predlog, njihova rešitev tudi ekonomsko najbolj smotrna. Koliko besed je bilo že izrečenih in zapisanih, da imamo predrage načrte, da ti načrti premalo upoštevajo funkcionalnost in ekonomičnost, da drugo ob drugi pospešujemo iste raziskovalne dejavnosti, da šo nekatere konstrukcijske rešitve lepe, toda drage, neprimerne za ceneno, serijsko proizvodnjo itd.

Hkrati v samih delovnih organizacijah tožimo, da je prevoz predrag, tehnologija zastarela, organizacija proizvodnje pomanjkljiva, sistem nagrajevanja premalo dognan in zastarel. Vse to v svojih končnih posledicah pomeni, da naša proizvodnja ni dognana, da je premalo ekonomična, da v produktivnosti ne dosegamo mednarodnega povprečja, kar pomeni, da moramo vso proizvodnjo, ki je pod mednarodno ravniyo v mednarodni menjavi dotirati.

Krivično bi bilo, če bi krivdo za vse te pomanjkljivosti prevzal samo na strokovnjake, toda resnica je, da je vsakemu kolektivu kar najbolj v prid in neizogibno, da se v svojih rešitvah približuje najboljšim možnim rezultatom, da mora biti v podjetju dana možnost tako ali drugače »priti-skati« in odpravljati napake. To pa lahko izvajajo samo združeni proizvodjalci, ki jim je največ do tega, da se te pomanjkljivosti odpravijo.

Nobena skupina, nobena stroka ne more biti izvzeta iz tega kolektivnega interesa, ki edini omogoča in zagotavlja napredek tako v ekonomskih rešitvah kakor v družbenih odnosih.

Oglejmo si, kako lahko premajhna strokovnost določitev ovira delo. Predvsem ga lahko ovira tam, kjer proizvajalci še niso spoznali vrednosti strokovnega dela, kjer se je na vodilnih položajih zbralo preveč »nestrokovnjakov«, ki se boje za svoje položaje. To vsekakor ovira napredek, vendar v mehanizmu samoupravljanja to ni ovira. Hočem reči, takega stanja ni krivo »nesamostojno odločanje strokovnjakov«, temveč nerazvito spoznanje, da s primitivnostjo ni mogoče napredovati.

Kar pa zadeva samo odločanje strokovnjakov, razpravljanje o strokovnih problemih, velja zapisati, da se proizvajalci, predvsem tisti, ki niso strokovnjaki, v strokovne razprave niso spuščali. Niso kritizirali načrtov v nadrobnostih, v strokovnih pomanjkljivostih, niso usmerjali razprave na strokovno področje, če napake niso bile očitne, temveč so predloge ocenjevali in to je edino pravilno, *z ekonomskega vidika, kar je predvsem njihov temeljni interes in tudi dana pravica.*

Dati posameznemu strokovnjaku ali skupini pravico, da dokončno odloča o svojih predlogih, pa ne pomeni nič drugega kot okrniti samoupravljanje in združene proizvajalce postaviti pred izvršena dejstva tudi v nekaterih temeljnih ekonomskih zadevah. Vsaka strokovna odločitev v podjetju ima ekonomske posledice. Razlika je samo v tem, ali so te posledice ugodne ali neugodne za delovni kolektiv, razlika je samo v različni materialni vrednosti teh odločitev.

Popolnoma jasno je, da bi se samoupravljanje razvilo v anarhijo, če bi proizvajalci hoteli o vsaki stvari neposredno odločati. Toda tega proizvajalci niti ne želijo. Res pa je, da se živo zavzemajo za sodelovanje pri tistih odločitvah, s katerimi globlje posegajo v svoj ekonomski in družbeni položaj. Prav zaradi tega je tudi razumljiva lestvica odločanja, ki praviloma teži za tem, da o ekonomskih odločitvah, ki so pomembne za ves kolektiv, odloča širši krog, o najbolj temeljnih, kot so priključitev, odcepitev, potrjevanje plana, dolgoročnejšega razvoja itd., pa vsi proizvajalci.

Zato je razumljivo, da o nekaterih materialno manj pomembnih, a predvsem operativnih zadevah samostojno odloča direktor, o pomembnejših upravni odbor pa delavski svet in o najbolj bistvenih — ves kolektiv.

Med tem skupnim in delnim neposrednim odločanjem je ekonomska ali delovna enota, kjer v okviru dogovorjenih pri-

stojnosti neposredno odločajo vsi proizvajalci. To pa ne po naključju. Kajti proizvajalci najbolj poznajo delo svoje enote, o njej največ vedo, najlaže svetujejo, kritizirajo in neposredno odločajo. Zato bi lahko tudi rekli, da je neposredno odločanje v ekonomskih enotah najbolj razvito, ker neposrednost odločanja še ne pomeni prehudega tehničnega, operativnega, materialnega problema. Zatorej bi predvsem v ekonomskih enotah še lahko zasledili največ »vmešavanja« v strokovnost, ker je tematika, strokovna zahtevnost problemov tem proizvajalcem pač najbolj razumljiva.

Dejal sem že, da je treba ločiti rutinsko odločanje od odločanja, ki ima globlje materialne posledice. Tudi s površnim rutinskim odločanjem je mogoče povzročiti hudo škodo, toda o tem samoupravljavci neposredno ne morejo sodelovati. Če kak upravnik ali obratovodja slabo organizira delo, nimajo samoupravljavci in niti samoupravni organi pravice, da bi njegovo delo kratko malo popravljali in spreminjali odločitve. Vso pravico pa imajo, da zahtevajo sklicanje samoupravnega organa, ki naj o problemu razpravlja, če je očiten in vsem jasen (zamujanje dela, pijančevanje, nesmotrna organizacija, prepozna nabava, šikaniranje, protežiranje, malomarnost), lahko sprejmejo sklep ali naročijo, naj se napalka odpravi. Možnost imajo, da zahtevajo podrobnejšo tehnično dokumentacijo, strokovno proučitev, da pokličejo zunanjo strokovno pomoč, da naročijo študijo.

Doslej se v praksi ni dogajalo, da bi se bili delavci spuščali v strokovne razprave ali poskušali operativno, rutinsko odločati o stvareh, ki so zadeva rednega poslovanja in odločanja posameznika in skupine.

Vem za en sam primer, ki se je pred leti dogodil v trboveljski strojni tovarni; predsednik delavskega sveta je menil, da so vse strokovne komisije odgovorne delavskemu svetu, da morajo poročati njemu, delavski svet pa bo potem sklepal, kaj je treba ukreniti. V tem primeru (morda jih je bilo več) se je jasno pokazalo, da tako pojmovane pristojnosti samoupravnega organa vnašajo samo zmedo v poslovanje podjetja in po nepotrebnem zaostrejuje medsebojne odnose.

Pomudimo se še pri odgovornosti za strokovne odločitve in pri odločanju strokovnjakov.

Popolnoma se strinjam, da je odgovornost za strokovne odločitve, predvsem pa za posledice slabo pripravljenih ali slabo izvedenih strokovnih rešitev pri nas še premalo poudarjena. Zato podpiram vsak predlog, ki bi natančneje, jasneje določal, kakšna odgovornost zadene proizvajalca, če ni v redu

opravljal svojega dela. Poudarjam pa, to naj velja za vse proizvajalce.

Praviloma naj bi strokovnjak vselej predlagal najboljšo strokovno rešitev. Ker pa v praksi ni vedno tako, ni mogoče dokončnih strokovnih odločitev prepustiti samo strokovnjakom. Kaj bi se zgodilo, če bi se pokazalo, da predlog ni bil dober? Treba ga bo spremeniti, povedati, kaj ni prav, tudi izreči kritiko, nezaupanje, morda tudi kazen. Kdó pa bi v tem primeru to napravil? Bi mar prizadeti kaznovali sami sebe?

Dvomim! Zdi se mi, da bi bila le prevelika utvara pričakovati, da se bo kdo sam obtožil in hkrati tudi obsodil? ...

Če bi privolili v to, da strokovnjaki *dokončno odločajo*, bi s tem, poleg že omenjenega, namreč, da ne bi mogel nihče zunaj tega kroga koga klicati na odgovornost, povzročili še nekaj, kar že zdaj čutimo kot pomanjkljivost, ki pa bi se s tem samo še zaostrila — proizvajalci bi bili seznanjeni samo z enim predlogom. Skupina strokovnjakov bi namreč nastopila z enim samim predlogom, ki bi ga praviloma vsi podpirali. Kaj pa bi to pomenilo v samoupravljanju? Da bi bili vsi »nestrokovnjaki« v delovni organizaciji postavljeni pred dejstvo, da predlog sprejmejo na znanje. Ne imeli bi niti pravice predlagati kaj drugega, ker je predlog pač dokončno določila strokovna skupina, niti zahtevati, poklicati v »pomoč« strokovnjake od zunaj. Zakaj potem toliko inštitutov in zavodov.

Kar je že v dosedanjem samoupravljanju šibka plat, da namreč dobijo samoupravni organi na vpogled samo eno inačico predlogov za bodoče poslovanje, proizvodno usmeritev, preusmeritev, rekonstrukcijo, integracijo itd., da bi morali praviloma vselej sami ugotoviti ali izdelati drugo, tretjo inačico — to bi se, če bi prodril predlog, naj strokovnjaki dokončno odločajo, sprevrglo v to, da o vsem praktično sploh ne bi mogli razpravljati. Še natančneje: ničesar bi ne mogli spremeniti, o tem ne bi mogli odločati.

In če ne sprejmejo tega predloga — ali bi potemtakem strokovnjak ne imel, ali sploh nima nobene možnosti odločiti in vplivati na to, da bi bili sprejeti strokovno utemeljeni predlogi in rešitve?

Ima jih, ker vsakdo v delovni organizaciji nastopa kot proizvajalec in upravljavec. Vendar to še ni dovolj. Kot strokovnjak, kot strokovni team, so svojo odločitev povedali in izrazili že s tem, ko so izdelali študijo, načrt, predlog. S tem da so dali načrt iz rok, so že izrekli svojo odločitev, saj je bil njihov namen, želja in prepričanje, da bo sprejet. Če ni, je treba videti, zakaj ni. Treba se je boriti, da bo načrt, predlog izveden, zlasti če ni nasprotnih strokovnih predlogov. Če

so nasprotni predlogi nastali v podjetju samem, v upravnem odboru, v delavskem svetu ali pa zunaj podjetja, potem se je treba z njimi spopasti s strokovnimi argumenti. Spodbijati, kar je neustrezno, dokazovati boljše. Če bi to uveljavili v praksi, če bi bilo več teh hotenj, manj kolegovske solidarnosti in nezavzetosti, bi bili tudi v marsikateri strokovni rešitvi že dosti dlje, kot pa smo.

Avtorja spredaj navedenih misli Lah in Kamušič pa se verjetno s temi mnenji ne bosta strinjala, čeprav niso nova in so bila povedana in zapisana že pred leti. Kdor bi želel razvijati teorijo samoupravljanja, bi moral skrbno prebrati nekatere že zapisane misli in se *ob njih zamisliti*. Predvsem o tem, da nismo sprejeli samoupravljanja zgolj zaradi proizvodnega reda, da smo ga sprejeli in ga uveljavljamo tudi zaradi ekonomskih prednosti, ki jih od samoupravljanja pričakujemo, uveljavljamo ga zaradi vse širše aktivizacije in mobilizacije, sproščanja ustvarjalnega interesa proizvajalcev.

— Vse to sem vendar zapisal, — bo morda dejal Kamušič. To je res, vendar je to načelo tudi krepko omajal z mnenjem: »Vzemimo na primer odločanje o vprašanju, ali naj začnemo proizvajati nov, zahtevnejši izdelek. Ko odločamo o tem vprašanju, bomo morali posebej odločiti, ali smo sposobni ta proizvod samostojno konstruirati, ga tehnološko pripraviti in tako razviti, da bo sposoben za proizvodnjo in prodajo. Posebej bo treba odločiti, ali lahko računamo na zadostno prodajo takšnega proizvoda pri vnaprej vkalkuliranih cenah. O tem lahko odločijo samo strokovnjaki.«

Prav v tej dokončni odločitvi strokovnjakov je zame jedro nesporazuma. Če privolimo v to *dokončnost* smo samoupravljanje okrnili, proizvajalcem smo vzeli možnost, da bi tudi s tveganjem, s posledicami slabih odločitev začrtavali poslovno, proizvodno usmeritev svojega podjetja. Namesto da bi upravljavsko prakso in tudi teorijo razvijali naprej, jo krnimo s tehnicističnimi pogledi na kvalificiranost odločanja. S tem navidezno vnašamo »več reda« v samoupravljanje, siromašimo ga pa za obilo družbenih, ekonomskih, socialnih prednosti, ki jih tokrat namenoma ne navajam, to pa s prepričanjem, da v tem ni temeljnih razpotij.

Čeprav se z nekaterimi mnenji Kamušiča in Laha, ki sem jih zapisal, ne strinjam, sem le vesel, da sta jih zapisala in smo tako lahko izmenjali misli o perečem problemu samoupravljalvske teorije in prakse. Prav zato, ker smatram vse tri prispevke za aktualna mnenja in poglede, menim da smo s tem razpravo pravzaprav šele začeli.

VINKO TRINKAUS

JERZY J. WIATR

Problemi lokalne oblasti

Razmišljanja, ki jih vsebuje pričujoča razprava, izhajajo iz neke skupne vodilne misli. Gre nam namreč za odgovor na vprašanje, koliko dosedanja raziskovanja lokalnih sistemov oblasti v naši domovini (tj. na Poljskem — op. prev.) prispevajo k poznavanju mehanizmov odločevanja na »lokalni«¹ ravni, k poznavanju ljudi, ki odločajo, vrednosti, ki vplivajo na te odločitve in so jih oblikovale že sprejete odločitve. Nadalje se bomo zaustavili pri problemu, kako bi bilo mogoče — opirajoč se na že doseženo znanje, hkrati pa premagujoč njegove omejitve in enostranosti — zgraditi teorijo funkcioniranja lokalnih sistemov oblasti v pogojih poljske socialistične družbe.

Zavedamo se, da je ta naloga zapletena in da nam za njeno izpolnitev primanjkuje za zdaj še precej elementov. Čeprav izvajamo sociološka in pravna raziskovanja lokalnih odnosov oblasti v velikem obsegu, čeprav vzbuja ta snov veliko (in upravičeno) zanimanje, pa so zbrane informacije in na njihovi osnovi formulirane posplošitve še vedno skromne. Menimo, da ena raziskava še ne bi radikalno spremenila položaja. Seveda pa so nova raziskovanja potrebna in neizogibna. Saj se jih tudi vedno znova lotevamo. Vendar menimo, da je že v sedanjem stanju mogoče pa tudi vredno formulirati zaključke in teoretske hipoteze, in to bolj jasno kot doslej. Tako bi lahko nova empirična raziskovanja temeljila na tem, kar je že narejenega, in pri planiranju raziskovanj bi se na zemljevidu dosedanjih iskanj jasneje zarisala tako teoretska problematika kakor tudi »bele lise«.

To je tudi namen pričujoče razprave. Nastala je v sorazmerno kratkem, vendar živahnem sodelovanju vrste so-

¹ »Ime lokalna družba,« piše Jan Szczepański, »označuje skupnost družin, sosesk, skupin in drugih združb, ki prebivajo na določenem ozemlju, v katerega okvirih posamezniki, ki sestavljajo to združbo, zadovoljujejo osnovne življenjske potrebe, in ki so povezane z vezjo skupnega odnosa do ozemlja, na katerem živijo.« (Studia Socjologiczne, št. 5/14, 1964, str. 45.)

ciologov z različnih znanstvenih središč, kot produkt razmišljanj, ki sicer še niso privedla do enotne misli, vendar pa je mogoče videti v njih obris skupne koncepcije primerjalnih raziskovanj lokalnih sistemov oblasti v pogojih socialistične preobrazbe na Poljskem. V teh razmišljanjih smo posebej pazili na vezi, ki povezujejo funkcioniranje lokalnega sistema oblasti s procesom družbenih sprememb v pogojih socialistične industrializacije. Socialistično industrializacijo štejemo za tisti družbeni proces, ki označuje glavne struje razvoja celotne države pa tudi osrednje probleme funkcioniranja sistema oblasti nasploh, zlasti funkcioniranja sistema lokalne oblasti. Zato začenjamo pričujoči sestavek z razmišljanji o vzajemnem vplivu socialistične industrializacije in političnega sistema.

Politične institucije in funkcioniranje socialistične družbe

Preden bomo prešli na oris karakteristike zvez med procesom socialistične industrializacije in funkcioniranjem sistema lokalne oblasti, moramo omeniti nekatere splošnejše teoretske probleme, ki se nam vsiljujejo pri analizi političnega sistema socialističnih držav. Politika² je namreč v pogojih socialistične družbe nekaj načelno drugega kot pa v pogojih družb, ki temelje na individualni, privatni lastnini sredstev za proizvodnjo. Njena posebnost in različnost označuje smeri sociološke analize.

Vsaka družba ima svoj značilen sistem integracije. Ima določene institucije, katerih funkcioniranje zagotavlja trajnost in enotnost celotnega »družbenega organizma«. Te institucije pa so pri različnih družbah različne. Hkrati s spremembo družbenoekonomske formacije so tudi one podvržene spremembam. Prav marksistični tip družbenoekonomskih formacij daje koristne spodbude za analizo tega problema. Določen, za vsako formacijo tipičen način produkcije, ki je hkrati osnova vsake formacije, določa tudi tip družbenih institucij, katerih funkcioniranje je — v pogojih danega družbenega sistema — pogoj in podlaga družbene integracije. Taka institucija je bila tradicionalni rod v prvotni skupnosti, lokalna soseska, katere jedro je bila velika zemljiška posest v fevdalni družbi, kapitalistični trg v ka-

² Ne da bi se spuščali v terminološke razlike, razumemo politiko kot področje borbe za oblast in izvrševanje oblasti, pri čemer pa se zavedamo, da to izvrševanje oblasti v pogojih socializma obsega tudi delovanja, ki so bila (tradicionalno) nekdanj šteta za »nepolitična«, kar precej razširja obseg tega pojma.

pitalizmu, posebno v klasičnem. V zadnjem se družbena integracija realizira s spontano interakcijo individualnih obnašanj, ki jih uravnavajo predvsem zakoni konkurence privatnolastniškega gospodarstva. Ta policentrični model družbene integracije se je med procesom preobraževanja klasičnega kapitalizma v sodobni monopolistični kapitalizem seveda precej spremenil, in to v skladu s stopnjo koncentracije produkcije ter porasta vloge države, vendar pa se je še nadalje ohranila ključna vloga trga kot tiste institucije, preko katere se razvija integracija kapitalistične družbe.

Drugače je v gospodarstvu in družbenem življenju socialistične družbe. Tukaj že od samega začetka, od prvih trenutkov nastajanja socialistične države izgublja trg hkrati s svojimi spontano delujočimi zakoni svojo nekdanjo vlogo, čeprav ne izgine popolnoma. O razvoju gospodarskih kulturnih in drugih procesov začne v vedno večji meri odločati politični faktor — državna oblast. Seveda pa to ne pomeni, da bi tisti, ki vladajo, lahko odločali o usmeritvah družbenega procesa popolnoma svobodno in brez pritiska objektivnih zakonitosti, ki niso odvisne od njihove volje. Čeprav se te zakonitosti večinoma ne pojavljajo neposredno in spontano, ustvarjajo okoliščine, ki označujejo meje realnosti posameznih namer. Čeprav bo, na primer, ne-realno zamišljena ekonomska namera obsojena na neuspeh, se bo to izkazalo šele v procesu in rezultatu delovanj, ki so usmerjena k njeni *realizaciji*. Tako torej postane odločitev faktorjev, ki usmerjajo dano področje družbenega življenja, element družbenega procesa tudi takrat, ko ta odločitev zaradi svoje nerealnosti ne bo nikoli v celoti realizirana. To, kar bo v takih pogojih uresničeno, bo združitve prvotne namere s pritiskom faktorjev, ki omejujejo njeno realizacijo v odnosu do ljudi in središč, ki dajejo neodvisne odločitve. Noben velik družbenoekonomski proces v socializmu ni bil realiziran kot rezultat samogibnih, spontanih interakcij posameznikov. Socialistična industrializacija, kolektivizacija kmetijstva (kjer je bila pač izvedena), kulturna revolucija — vse to so plodovi določenih, načeloma zavestno izbranih odločitev (čeprav ne vedno s sodelovanjem popolnega poznavanja vseh posledic sprejetih rešitev). Če je tako, potem imamo — za razliko od modela spontane interakcije individualnih obnašanj, ki jih določajo predvsem zakoni trga — opravka predvsem s procesom usmerjanja družbenih pojavov. Družbene pojave pa usmerja državna oblast. V teh pogojih dobivajo politične institucije

nov pomen. Niso več samo orodje, ki služi za obrambo ekonomskega sistema pred (notranjimi ali zunanji) zaviralnimi silami, temveč postanejo — nasprotno — organski del samega ekonomskega sistema. Le-ta v teh oblikah ne bi mogel delovati brez središč, ki dajejo in realizirajo odločitve glede smeri množičnih družbenih procesov v državi.

Tako postane politična problematika — problematika oblasti — središče celotnega družbenega življenja. V pogojih socialistične družbe ima politika do neke mere isto nalogo, kot jo je imel v pogojih klasičnega kapitalizma kapitalistični trg: je okvir družbene integracije, ki v veliki meri določa pomen in potek družbenih procesov tudi na drugih, »nepolitičnih« področjih družbenega življenja. Politični vidik, ki je tako značilen za vso marksistično sociologijo,³ postane zaradi tega pri analizi socialistične družbe nujni vidik. Kajti naloga teoretične pojasnitve te družbe ne bo realizirana popolno in prepričljivo, če ne bo njeno središče prav analiza političnega sistema.

V zgodovini marksistične sociologije je bilo razumevanje pomena in tehtnosti politike nekaj samo po sebi razumljivega. »Kar je v sociologiji dejansko važno,« je pisal npr. Antonio Gramsci, »je prav politično znanje... Ker politično znanje pomeni poznavanje države, država pa je povezovalje različnih področij praktične in teoretske dejavnosti, s katero vodilni razred ne samo upravičuje in ohranja svojo oblast, temveč tudi skuša dobiti od podrejenih za svoje delovanje aktivno privoljenje, je jasno, da vsi načelni problemi sociologije niso nič drugega kot problemi političnega znanja.«⁴

Seveda pa osredotočenje pozornosti na to novo vlogo političnega sistema (in torej tudi na pomen analize politike za razumevanje celotnosti družbenega življenja) nikakor ne izključuje druge odvisnosti. Ekonomski pojavi, med katerimi bomo socialistični industrializaciji posvetili posebno veliko pozornost, vplivajo na značaj političnega življenja in modificirajo delovanje njegovih institucij. To se ne dogaja neodvisno od velike vloge politike pri delovanju celotnega družbenega sistema, temveč prav kot rezultat posebne vloge politike v teh pogojih. Ta, posebno velika vloga

³ O posebni vlogi politične problematike v celotnosti marksistične sociologije so pisali pri nas mnogi sociologi. Primerjaj posebno: Julian Hochfeld, *Marxizem a socjologia stosunków politycznych*, Studia Socjologiczno-Polityczne, št. 1, 1958; Zygmunt Bauman, *O pojeciu władzy*, Idem, št. 12, 1962; Jerzy Wiatr, *Społeczeństwo*, Warszawa 1964, str. 326 in naslednje.

⁴ Antonio Gramsci, *Pisma Wybrane*, Warszawa 1961, tom I, str. 604.

politike v delovanju celotne družbe povzroča, da dajejo ekonomske spremembe (širše: spremembe v infrastrukturi) političnemu življenju dosti močnejši in izrazitejši pečat kot pa v družbah, kjer politični faktor nima take ekonomske vloge. Splošneje, videti je, da je tradicionalno postavljanje ekonomike proti politiki — ki je imelo v zgodovini tako veliko vlogo — v pogojih socialistične družbe zastrto, saj je tu sistem oblasti hkrati tudi sistem dajanja ključnih ekonomskih odločitev in je ekonomika v središču »političnih« problemov.

Delovanje političnega sistema povojne Poljske je tako rezultat določenih strukturalnih lastnosti socialistične družbe (točneje, socialistične družbe v fazi ustvarjanja osnov novega sistema) kakor tudi rezultat ideoloških in političnih koncepcij, ki so bile sprejete v ključnih letih poljske revolucije, končno pa tudi produkt svojstvene historično izoblikovane politične stvarnosti domovine, njene kulture in tradicije ter njenega političnega podnebja, ki je nastalo iz zgodovinsko oblikovanih posebnosti narodovega značaja. Obravnavanje vseh teh okoliščin, vseh teh faktorjev, ki vplivajo na obliko in delovanje političnega sistema, bi zahtevalo posebnega, resnega proučevanja. Prav zato to problematiko tukaj samo naznačujemo, pri čemer menimo, da ekonomske spremembe nikakor v celoti ne razlagajo delovanja in značaja političnega sistema, o katerem je govora.

Podobno je tudi s tistimi velikimi družbenimi spremembami, ki so v procesu realizacije po drugi svetovni vojni dale svoj pečat političnemu sistemu Poljske. Te spremembe lahko razvrstimo na splošno v štiri velike kategorije, in sicer:

Spremembe razredne strukture, ki izhajajo iz revolucije sistema na Poljskem, so prva skupina sprememb tega tipa. Ta vsebuje likvidacijo razreda veleposestnikov v mestu in vasi, bistvene spremembe v položaju delavskega razreda, kmetov in inteligence ter vesplošen prenos hegemonije z buržoazije na delavski razred. Vse to tvori spremenjeno razredno osnovo poljskega političnega sistema in označuje njegovo funkcijo kot orodje razrednega gospodovanja delavskega razreda in delovnih množic.

Poleg sprememb v razredni strukturi, ki jih je povzročila socialistična revolucija, nastopa še druga skupina sprememb, ki so pogoj današnjemu političnemu sistemu. To je *socialistična industrializacija*. Industrializacija ni samo spremenila gospodarsko podobo države, temveč je tudi prinesla

plodne politične posledice. Prenesla je težišče političnega in družbenega življenja še bolj proti mestu, povečala je številčnost in vlogo delavskega razreda ter tehnične inteligence in označila bistvene smeri po državi organizirane družbene aktivnosti. Socialistična industrializacija, ki je bila izvajana ob opori na lastne rezerve in v hitrem tempu, ki ga je narekovala nujnost ukinjenja historične zaostalosti države, je postala tista kompleksna družbena naloga, katere realizacija je v posebno veliki meri narekovala politične rešitve in obliko sistema državne oblasti. Kajti to veliko dejanje je bilo lahko uspešno realizirano samo s široko politično mobilizacijo družbenih sil in rezerv.

Tretja skupina sprememb, na katero moramo v tej zvezi opozoriti, je *kulturna revolucija*, to je, *celotnost sprememb v vsebini in obsegu socialistične kulture na Poljskem*. Te spremembe so dvignile na bistveno drugo raven družbeno zavest. Ljudske množice so postale dosti bolj zavestna in bolj intelektualna družbena sila, kot pa so bile prej. S tem pa so omenjene spremembe vtisnile svoj pečat celotnemu ideološkemu in političnemu življenju povojne Poljske.

Končno so na politični razvoj socialistične Poljske bistveno vplivale *globoke spremembe v njenem geopolitičnem položaju*. V končnem obdobju druge svetovne vojne, ko je bil uničen hitlerizem in je nastala v Evropi nova historična situacija, se je bistveno spremenila pozicija in vloga Poljske. Pozneje, v obdobju integracije pridobljenega ozemlja z ostalo Poljsko, se je izoblikoval nov družbeni organizem, ki je bil dosti bolj kompakten in monoliten kot kadarkoli prej v novoveški zgodovini Poljske. Socialistična Poljska, ki je del socialistične skupnosti, se razvija v brez primere koristnejših in ugodnejših geopolitičnih pogojih kot njene politične prednice. To pa vpliva, med drugim, tudi na tempo in smer sprememb političnih institucij. Že od začetka, od prvih trenutkov socialistične revolucije na Poljskem je bil razvoj našega političnega sistema olajšan s tem, da je bila poljska revolucija del sprememb, ki so se dogajale na tem delu našega kontinenta in da je s krepitvijo teh sprememb sama črpala iz njih moč in oporo.

Med temi štirimi velikimi skupinami družbenih sprememb naj opozorimo samo na eno: na socialistično industrializacijo. To izbiro, ki je v neki meri arbitrarna, določa dejstvo, da predstavlja prav industrializacija tisto kompleksno družbeno nalogo, katere realizacija za zelo dolgo dobo privlači pozornost celotne družbe in njenih političnih

institucij. Čeprav se socialistična industrializacija razvija na tleh, ki so preorana z revolucionarnimi spremembami lastništva, čeprav se organsko veže s kulturnimi spremembami, ki tvorijo to, kar imenujemo kulturna revolucija,⁵ pa vendar pomeni hkrati posebno družbeno nalogo, proces temeljne rekonstrukcije celotne družbe, ki je realizirana plansko in jo usmerjajo politične institucije. Za analizo političnega sistema — tako političnega sistema globalne družbe kakor tudi sistemov oblasti lokalnih družb — je torej industrializacija tista točka, ki je nikakor ni mogoče obiti.

Socialistična industrializacija: politični vidiki

V naših raziskovanjih štejemo socialistično industrializacijo za osnovno neodvisno spremenljivko. Predpostavljamo namreč, da skupina družbenih sprememb, ki tvori socialistično industrializacijo, deluje na vse elemente procesa odločevanja v okvirih političnega sistema, torej tudi v okvirih sistema lokalne oblasti, ki nas tu posebno zanima.

Za Janom Szczepańskim sprejemamo definicijo industrializacije, ki vidi kakovostno razliko med tem procesom in procesom ekonomskega porasta v pogojih napredujoče industrializacije... »Z imenom industrializacija,« piše Szczepański, »bomo označevali skupek pojavov in procesov, ki so povezani z gospodarskim razvojem izgradnje industrije, prehajanjem od gospodarskega sistema, oprtega na kmetijstvo, h gospodarskemu sistemu, v katerem igra bistveno vlogo industrija. Z eno besedo: industrializacija je prehod od tradicionalne kmetijske k industrijski družbi... Industrializacija torej temelji na izgradnji industrije v državah, kjer je prej ali ni bilo ali pa je bila zelo slabo razvita, tj., imela je slabo in zastarelo tehnično bazo, nizko produktivnost dela, hkrati s tem pa tudi nizko investicijsko stopnjo, posebno industrijskih investicij.«⁶

Našo industrializacijo imenujemo *socialistična industrializacija*.⁷ Posebnost socialistične industrializacije v primeri z drugimi, posebno s klasično kapitalistično industrializa-

⁵ Primerjaj s tem v zvezi posebno: Józef Kadzielski, *O problemie modelu rewolucji kulturalnej*, Łódz-Warszawa 1964.

⁶ Jan Szczepański, *Stan badan socjologicznych nad społecznymi procesami industrializacji*, Studia Socjologiczne, št. 3/14, 1964, str. 12.

⁷ Oskar Lange (*Rzecz o gospodarstwie, planowanie a współpraca międzynarodowa*, v zborniku z naslovom *Teorie wzrostu ekonomicznego a współczesny kapitalizm*, Warszawa 1962), razlikuje kapitalistično, socialistično in ljudsko revolucionarno industrializacijo, glede na tip akumulacije kapitala, investicij — gonilnih sil razvoja.

cijo, kakor jo pozna zgodovina zahodne Evrope in severne Amerike, temelji na tem, da:

1. je industrializacija izvajana v procesu radikalnih revolucionarnih sprememb, ki odstranjujejo osnovne lastniške razrede, in sicer tako veliko kot srednjo buržoazijo,

2. je gonilna sila industrializacije delavski razred,

3. se industrializacija realizira plansko, kot rezultat uresničenja razvojne koncepcije, ki je postavljena vnaprej in pod vodilnim vplivom države,

4. se industrializacija razvija, opirajoč se na notranje rezerve, ki jih je ustvarila nacionalizacija ključnih vej narodnega gospodarstva,

5. je industrializacija utemeljena s socialistično ideologijo družbene pravičnosti in splošne blaginje, ne pa z ideologijo individualnega dobička.

Politične in ideološke lastnosti socialistične industrializacije so za našo analizo sistema lokalne oblasti najpomembnejši problem. Ta vprašanja pa so dosti manj raziskana (tako pri nas kakor tudi za mejo) kot čisto ekonomski ali sociološko-ekonomski vidiki. Novejše poljske monografije, ki so jih napisali sociologi⁸, dokazujejo prav vpliv industrializacije na nove politične pojave v raziskovanih družbah, vendar je ta problem zastopan v njih le po koščkih in v nekem smislu le obrobno. Pomembnejši poskus ekspliciranja povezav, ki obstoje med socialistično industrializacijo na Poljskem in političnim življenjem, je bil eden izmed člankov Zygmunta Baumana, vendar se je osredotočal v glavnem na vprašanja formiranja vodilne elite političnega življenja, ne pa na problem institucij lokalne oblasti.⁹ To pa nikakor ne pomeni, da bi se tega problema izogibali ali da bi ga zanikovali. Vidi ga npr. Szczepański, v že omenjeni študiji.¹⁰ Ni dvoma, da je sistematično politično zasledovanje vidikov socialistične industrializacije vsekakor dobrodošlo in celo nujno za naše raziskovalne namerе. Toda trenutno pomanjkanje sistematičnega proučevanja te snovi povzroča, da moramo v naših raziskovanjih lokalnih sistemov oblasti iskati največkrat šele delni odgovor, ne da bi se mogli opreti na že zgrajeno teorijo.

⁸ Npr. Jan Malanowski, *Przemiany społeczne w podwarszawskim miasteczku w latach 1938—1960*, Warszawa 1964; Władysław Markiewicz, *Spoleczne procesy uprzemysłowienia*, Poznań 1962.

⁹ Zygmunt Bauman, *Economic growth, social structure, élite formation: the case of Poland*, *International Social Science Journal*, vol. XVI, No 2, 1964.

¹⁰ J. Szczepański, o. c. str. 45.

Problem eksistira tako v institucionalni kakor tudi v behavioralni sferi. Pri razlikovanju teh dveh strani problema lahko ločimo naslednje ustrezne skupine vprašanj, ki zahtevajo raziskovanja:

a) z *institucionalnega vidika*: Kako poteka proces odločevanja v zvezi s procesi industrializacije na raznih ravneh oblasti? Kakšne spremembe v funkcioniranju institucije lokalne oblasti uvaja sam proces industrializacije?

b) z *behavioralnega vidika*: Kako se oblikuje politično vedenje ljudi v obdobju in pod vplivom procesov industrializacije?

Tema dvema problemoma se pridružuje še samostojen *ideološki* problem. Kakšen je vpliv ideologije na prepričanja, vrednote ljudi?¹¹ Kakšna je, na drugi strani, ideološka utemeljitev programa industrializacije in kako se razvija?¹² Ti problemi so povezani s političnim vedenjem množic v procesu socialistične industrializacije in z delovanjem političnih institucij na raznih ravneh sistema oblasti. To pa so hkrati tudi vprašanja, ki imajo poseben pomen za spoznavanje vpliva prepričanj in vrednot na politične odločitve v sistemu lokalne oblasti. Ta pa je središčni problem naših planiranih zanimanj. Zato moramo posvetiti nekaj pozornosti tudi ideologiji industrializacije.

Poljski socialistični sistem in problemi lokalne oblasti

Preden preidemo na formuliranje hipotez, ki zadevajo povezavo socialistične industrializacije z delovanjem sistema lokalne oblasti na Poljskem, je potrebno precizirati mesto te »lokalne oblasti« v celotnosti poljskega političnega sistema. Pojem lokalne družbe, ki smo ga prej navedli za J. Szczepańskim, načeloma ustreza pojmu »local community«, ki ga najdemo posebno v zahodnih, ameriških raziskovanjih lokalnih sistemov oblasti.¹³ Vendar pa se nam vsiljuje vprašanje, ali sploh lahko uporabimo tak pojem lokalne družbe pri raziskovanju pojavov lokalne oblasti v zvezi z našim političnim sistemom. Iz centralizacije ekonomskih odločitev, ki je značilna, med drugim, tudi za poljski

¹¹ Prim. npr. Ralph Braibanti in Joseph J. Spengler (eds.): *Traditions — Values and Socioeconomic Development*, London 1961.

¹² Prim. npr. Reinhard Bendix, *Work and Authority in Industry, Ideologies of Management in the Course of Industrialization*, New York 1956.

¹³ Prim. posebno Morris Janowitz: (ed.) *Community Political Systems*, Glencoe 1961; Philip E. Jacob in James V. Toscano (eds.) *The Integration of Political Communities*. Philadelphia and New York 1964.

model socialistične države,¹⁴ izhaja tudi relativnost meja, ki označujejo to lokalno družbo, v katere okviru »posamezniki, ki tvorijo to skupnost, zadovoljujejo osnovne življenjske potrebe«. Prav zaradi tega Bauman čisto pravilno poudarja, da »mora biti analiza mesta lokalne oblasti v splošno družbeni strukturi oblasti pred vsemi smiselnimi proučevanji sistemov in funkcij terenske oblasti«.¹⁵

S tega vidika je treba razlikovati med formalno-pravnim in dejanskim vidikom zadeve. Pristojnosti lokalnih oblasti raznih ravni (ljudskih odborov in njihovih prezidijev) so zakonsko določene. Iz tega zakona izhaja, da ima vsak Ljudski odbor določeno območje pristojnosti, ki mu omogoča uravnati način zadovoljevanja potreb lokalnih družb in reševati spore, ki nastajajo na njihovi podlagi, čeprav je mnogo zadev reševanih načeloma na centralni ravni (ali vsaj na višji ravni, kot pa je ta, ki jo odločitev zadeva). Raziskati pa je treba, kakšen je dejansko odnos med dejavnostjo oblasti dane ravni, npr. občinskih, mestnih ali okrajnih oblasti, in dejavnostjo oblasti višjih nivojev, torej tudi dejavnostjo vodilnih državnih središč. Delno, in samo delno, je ta problem povezan z vprašanjem odnosov med državnim aparatom oddelkov Odborov (ki so vertikalno podrejeni resorskim oddelkom, vodoravno pa Odboru in njegovemu prezidiju) in družbeno skupino odborov — predstavnikov prebivalstva določenega terena.

Teoretično lahko glede na stopnjo avtonomnosti »lokalnih« odločitev razlikujemo naslednje sfere političnih odločitev, ki jih dajejo organi državne oblasti:

— sfera splošnih državnih zadev. Tu so odločitve centralne in jih izvršuje aparat, ki je podrejen izključno centralnim oblastem; sem sodijo vprašanja diplomacije in (večinoma) obrambe, določeni problemi javne varnosti in podobno;

— sfera splošnih državnih zadev, kjer so odločitve centralne, vendar realizirane s pomočjo (izvršilnih) organov oblasti nižjih ravni; sem sodijo ključne ekonomske odločitve in vrsta drugih odločitev različnih centralnih državnih oblasti, ki jih realizirajo resorski oddelki ljudskih odborov;

¹⁴ V tem smislu bi bolj decentralizirani model socialističnega gospodarstva, npr. model, ki temelji na razvitem samoupravljanju proizvajalcev jugoslovanskega tipa, narekoval druge probleme pri raziskovanju lokalnih oblasti. Primerjalne poljsko-jugoslovanske študije bi verjetno omogočile točneje zajeti vpliv ekonomskega modela na značaj lokalnih političnih struktur.

¹⁵ Zygmunt Bauman, *Struktura władzy społeczności lokalnej*, Studia Socjologiczne-Politiczne, št. 12, 1962, str. 8.

— sfera zadev, ki izhajajo iz aplikacije splošnih državnih direktiv na pogoje določenega terena, npr. okrajni gospodarski načrti; v tej sferi imajo lokalne oblasti iniciativo v mejah, ki jih določa pomen centralne odločitve;

— sfera zadev, o katerih daje odločitve načeloma lokalna raven, vendar pod nadzorom oblasti višje ravni; v to področje sodi večina odločitev lokalnega pomena;

— sfera zadev, ki so *dejansko* izključno v pristojnosti lokalnih oblasti (čeprav ne formalno, ker odborom višje oblasti pripada pravica revizije odločitev odbora nižje ravni po samem zakonu).

To je čisto modelsko raziskovanje. Kakšna je dejanska razdelitev odločevanja med temi petimi tipi, morajo pokazati šele sistematične in dosti bolj obširne raziskave. Vendar pa se je treba zavedati, da v pogojih našega političnega in gospodarskega modela upravljanja oblasti na različnih ravneh niso tako ostro razpodeljene kakor v federalnem ameriškem sistemu. Zaradi tega je nujno, da smo pri sprejemanju ne samo zaključkov, temveč celo raziskovalnih problemov z ameriškega terena zelo previdni. Kljub temu, in prav zato, ker se zavedamo načelnih strukturalnih razlik, lahko iščemo področja, ki si so relativno podobna ali vsaj primerljiva.

Posebnost našega političnega sistema pa ne temelji samo na dejstvu, da je to centralistični sistem, v katerem je načelo centralizma hkrati povezano z načelom reprezentacije lokalnih območij interesov. Posebnost našega političnega sistema izhaja tudi iz posebnega odnosa med sistemom državne oblasti in strankarskim sistemom, pri čemer izhaja ta odnos iz dejstva, da strankarski sistem na Poljskem ni več instrument borbe za oblast in da je postal kanal za politično mobilizacijo državljanov in njihove udeležbe pri izvrševanju oblasti. Pri tem se je vredno zadržati nekoliko dlje.

Vsak politični sistem ima svoje konstitutivne institucije, to se pravi, institucije, katerih funkcioniranje določa smer delovanja sistema kot celote in ki so hkrati najbolj bistven in najbolj svojstven del tega sistema. To so lahko kaj različne institucije — sociolog, ki raziskuje te konstitutivne institucije političnega sistema, se ne more omejiti na strukturo formalno-pravne državne oblasti. Zlasti pa ne more avtomatično istovetiti institucije konstitutivnih sistemov z najvišjimi organi državne oblasti, ker ni nujno, da se ta dva pojma vedno pokrivata. Treba je s konkretno, historično analizo dejanskega delovanja sistema iskati v njem

tiste elemente, katerih vloga je posebno velika in ki določajo celotno strukturo oblasti v okvirih danega sistema. Taka institucija je v naših pogojih partijski sistem. Proletariat in njegovi razredni zavezniki so prišli na oblast z borbo, v kateri je bila vodilna sila delavska partija in prav ta partija je po prevzemu oblasti položila temelj ključnim organom državne oblasti. Tudi pozneje je marksistična partija ostala vodilna in ključna sila političnega sistema.

Posebna vloga PZPR (poljska delavska partija, op. prev.) v sistemu oblasti na Poljskem izhaja iz dejstva, da je ta stranka osnovna in najbolj plodna politična organizacija delavskega razreda in drugih socialističnih razredov ter družbenih plasti. S svojo politično oblastjo realizira razredno gospodarstvo delovnih množic. Funkcije partije v našem političnem sistemu lahko na splošno reduciramo na pet osnovnih funkcij:

1. Partija predstavlja in izraža socialistično ideologijo, ki je idejna osnova celotnega političnega sistema; ta določa osnovne cilje in vrednosti, ki so temelj delovanja političnih in družbenopolitičnih institucij naše domovine;

2. Partija — z dejavnostjo svojih članov v organih državne oblasti in družbenih organizacijah — usklajuje s temi cilji delovanje različnih institucij, ki tvorijo politični sistem;

3. Prav tako določa splošne direktive in smernice politike državnih oblasti;

4. Partija privlači s sodelovanjem pri posamičnih partijskih organizacijah velik del prebivalstva, ki sodeluje v procesu političnega odločevanja na raznih ravneh sistema oblasti;

5. Končno partija rekrutira in vzgaja kadre političnih delavcev, ki delujejo tako v središčih same partije kakor tudi v državnem aparatu.

Te osnovne funkcije partije v našem sistemu oblasti so dejansko to, kar v vsakdanjem jeziku imenujemo »vodilna vloga partije«. Pomen teh funkcij je nedvomen. Iz proletarskega partije ustvarjajo te funkcije to, kar smo prej označili kot konstitutivno funkcijo sistema oblasti.

Sama partija je v našem sistemu institucija, ki ima dvojno vlogo. Na eni strani je ključni člen sistema politične oblasti in kot taka nastopa v vlogi vodilne družbene sile. Prav tako pa je na drugi strani predstavnik širokih interesov delovnih množic — in to ne samo delavskega razreda, temveč široke fronte socialističnih razredov in družbenih plasti, ki so našle mesto v sami partiji in skušajo preko nje

realizirati svoje interese in težnje. To pa ustvarja potrebo po pravilni rešitvi dvojne vrste protislovij. Eno izmed njih nastane v zvezi z neistovetnostjo dolgoročnega interesa socialistične družbe kot celote in trenutnimi interesi posamičnih sestavnih delov te družbe. Partija, ki je hkrati predstavnik posamičnih interesov (socialističnih) družbenih sil in vodilni faktor celotnega procesa socialistične izgradnje, obstane mnogokrat pred problemi, ki izvirajo prav iz tega nasprotja, in jih mora spretno rešiti. Na drugi strani pa se v sami partiji kažejo neantagonistična razhajanja in protislovja, ki vladajo med posameznimi socialističnimi plastmi naše družbe. Ker pa partija ni samo in izključno politično orodje delovanja nekega družbenega razreda, ker so v njenih vrstah našli svoje mesto tudi ljudje iz različnih družbenih središč, ni prav nič čudnega, da so na terenu partije prišla in celo morala priti do izraza družbena protislovja, ki so značilna za nove, razvijajoče se socialistične odnose. V življenju partije ni prostora za protislovja razrednega tipa, saj le-teh ne razrešuje notranje življenje v partiji, temveč borba partije proti antisocialističnim družbenim silam. Seveda za predstavnike teh sil v vrstah partije ni prostora. Je pa prostor za tendence, ki so izraz prizadevanj ali interesov raznorodnih socialističnih sil, ki jih družijo skupnost interesov. Te sile imajo skupno ideologijo, politiko in partijsko disciplino. Tu pride do polnega pomena notranja partijska demokracija, ki tvori plodne elemente celotne socialistične demokracije. Ta je namreč pogoj in predpostavka za zdravo odkrivanje in reševanje nastajajočih protislovij, ki se prav zaradi tega ne smejo in ni treba, da bi se izrojevali v odprto politično borbo, temveč jih je mogoče spremeniti v politiko, ki usklajuje interese delavskega razreda z interesi njegovih zaveznikov.

Ko govorimo o posebni vodilni vlogi delavske partije v našem političnem sistemu, je treba opozoriti na to, da se ta sistem razlikuje od enopartijskih sistemov v nekaterih drugih socialističnih državah. Čeprav bi bilo pojmovanje, ki ga najdemo ponekod v literaturi, da je namreč naš partijski sistem večpartijski sistem ali celo modificirana oblika večpartijskega sistema,¹⁶ zmotno, bi bilo prav tako napačno, če bi pojmovali obstoj političnih zavezniških strank v našem življenju kot nekaj nebitnega, kot nekaj, kar ne spre-

¹⁶ Npr. »večpartijskega sistema, ki temelji na součinkovanju«, kakor označuje naš strankarski sistem Witold Zakrzewski (*W sprawie klasyfikacji systemów partyjnych*), *Studia Socjologiczno-Polityczne*, št. 10, 1916.

minja značaja partijskega sistema. Ko se oddaljujemo od klasifikacije partijskih sistemov, ki jo na široko uporablja buržoazna sociologija, na večpartijske (dva) in enopartijske sisteme, moramo uvesti še druge tipe partijskih sistemov, ki ustrezajo zapletenim in raznovrstnim pogojem sodobnega sveta. Glede na partijske sisteme, ki so (kot naš) oprti na obstoj nekaj strank, med katerimi pa ni borbe za oblast, ker solidarno priznavajo hegemonijo (vodilno vlogo) ene izmed njih, smo končno predlagali uvedbo termina sistem hegemonistične partije.¹⁷ To ni niti klasični večpartijski sistem niti tako imenovani sistem vodilne stranke, v pomenu kakršnega je dal temu terminu M. Duverger,¹⁸ kajti partije, ki pri nas tvorijo partijski sistem, ne tekmujejo med seboj, temveč solidarno sodelujejo. Hkrati pa to tudi ni enopartijski sistem, ker vsebuje večjo stopnjo političnega pluralizma v obliki obstoja več kot ene politične stranke in političnih skupin, katerih ideologije in programi se med seboj ne ujemajo. V naših pogojih so take organizacije predvsem katoliške skupine (ZNAK, PAX, Krščanska družba), ki sicer niso politične partije, vendar pa izpolnjujejo nekatere njihove funkcije (v okviru Fronte Ljudske Enotnosti imenujejo kandidate v predstavniška telesa, tvorijo poslanske klube v Skupščini in nastopajo v njem kot skupine, delujejo na javno mnenje itd.).

Znake sistema hegemonistične partije, ki ga imamo pri nas (in še v nekaterih socialističnih državah), lahko označimo takole:

1. obstoj nekaj partij in političnih organizacij, ki predstavljajo razne frakcije javnega mnenja in sodelujejo v predstavniških telesih ter imenujejo kandidate na vodilna mesta;

2. te partije in organizacije sodelujejo med seboj na ravni priznavanja socialističnega sistema in sprejemajo vodilno vlogo ene partije — v našem primeru PZPR — v celotnem političnem sistemu;

3. zaradi tega, ker je iz političnega sistema eliminirana antisocialistična opozicija, partijski sistem ne funkcionira kot sistem borbe za oblast, temveč kot sistem kristalizacije in reprezentacije interesov in mnenj raznih družbenih plasti.

¹⁷ Več o tem terminu Jerzy J. Wiatr, *One party Systems. The Concept and Issue for Comparative Studies*, v skupnem delu pod redakcijo E. Allarta in Y. Litunena pa *Cleavages, Ideologies and Party System*, Helsinki 1964.

¹⁸ Maurice Duverger, *Les partis politiques*, Paris 1951, isto *Sociologie des partis politique v Traité de sociologie* (G. Gurvitch), Paris 1960, tom 2.

Politična formula takega partijskega sistema je v naših pogojih Fronta Ljudske Enotnosti. Pluralistična struktura FLE, delež skupin z različnimi ideologijami in tradicijami ter družbenimi bazami daje poljskemu partijskemu sistemu znake, ki so različni od znakov enopartijskih sistemov v nekaterih socialističnih državah, s katerimi pa je naš partijski sistem povezan predvsem s tem, da je oblast združena trajno in institucionalno zagotovljena v rokah delavskega razreda in v skupnosti socialističnih sil, katere politični izraz je hegemonija marksistično-leninistične partije.

Kakšne konsekvence izvirajo iz tega za raziskovanje strukture in delovanja lokalne oblasti? Videti je, da je prva in osnovna posledica gornjih razmišljanj pojmovanje sistema oblasti kot določene celote, v kateri izpolnjujejo partijske instance pomembno — celo središčno — funkcijo. Za razliko od nekaterih tradicionalnih proučevanj na temo Ljudskih odborov je središče naše pozornosti sistem lokalne oblasti kot celota, v katere okvirih je Ljudski odbor bistveni, čeprav ne edini element. S tem pa ne moremo omejiti hipoteze, ki zadeva delovanje lokalne oblasti v procesu socialistične industrializacije, zgolj na samo problematiko lokalnih predstavniških oblasti.

Hipoteze in zaključki

Glede na problem vplivanja industrializacije na sistem lokalne oblasti lahko med drugim formuliramo tudi naslednje hipoteze:¹⁹

1. V procesu socialistične industrializacije imamo opraviti s prehodom od tipa tradicionalne družbe, ki ima pretežno vaški in poljedelski značaj, na tip sodobne družbe, ki temelji na industrijskem temelju ter je povezana z mrežo formalnih organizacij. Posledice tega procesa so:

a) vedno bolj raste delež in pomen mestnih središč — posebno industrializiranih središč ali mest, ki se hitro industrializirajo — v celotnosti političnega življenja, s tem pa tudi v delovanju političnih oblasti raznih ravni;²⁰

b) povečuje se udeležba organizirane dejavnosti društev različnega tipa na račun spontane in neorganizirane dejavnosti posameznih državljanov, ki se sedaj udeležujejo

¹⁹ To so prav hipoteze, ki se deloma — a zgolj deloma — opirajo na poprejšnja raziskovanja.

²⁰ Nekaj materiala o tem bi nam dala volilna raziskovanja. Glej: Jerzy J. Wiatr: *Niektóre zagadnienia opinii publicznej w świetle wyborów 1957 a 1959*, Warszawa 1959 (št. 4 Studiów Socjologiczno-politycznych).

delovanja lokalnega sistema oblasti vedno bolj kot člani katere izmed formalnih organizacij;

c) to povzroča v konsekvenci postopno rast pomena »vertikalne« reprezentacije, tj., različnih strokovnih, organizacijskih središč ipd. na račun relativne oslabitve »vodravne« (teritorialne) reprezentacije.²¹

2. Proces industrializacije — kot proces, ki je usmerjen in planiran centralno — in hkrati proces financiranja splošno ljudskih rezerv povzroča porast vpliva in pomena centralnih odločitev in podrejanje celotnega življenja lokalne družbe — s tem tudi političnega življenja — težnjam, ki dominirajo v splošnodržavni politiki. Hkrati pa se v procesu industrializacije kažejo temu nasprotno tendence v naslednjih oblikah:

a) nasprotno težnje v obliki vpliva lokalnih oblasti na način realizacije centralnih investicij na njihovem terenu,

b) v obliki vpliva lokalnih oblasti na planiranje in realizacijo vzporednih investicij,

c) s tem, da se v življenju lokalne družbe in v delovanju njenega političnega sistema pojavljajo »vzporedni« procesi industrializacije, torej taki družbeni pojavi, ki ne izhajajo iz predpostavk socialistične industrializacije in niso niti planirani niti predvideni ter so pogosto tudi nezaželeni.

3. Ideologija socialistične industrializacije — ki jo vsebuje program, formuliran po PZPR in skupinah Fronte Ljudske Enotnosti v planih in državnih namerah, in ki jo razširjajo radio, tisk, televizija, film in drugi kanali množičnih komunikacijskih sredstev, preobraža družbeno zavest, modificira v njej nastale vrednote in prepričanja; to zadeva tudi politične zadeve, s tem pa ideologija socialistične industrializacije vpliva tudi na funkcioniranje sistema oblasti. Tu lahko razlikujemo zlasti naslednje ideološke spremembe:

a) povezovanje družbene koncepcije socializma v množični zavesti ne samo z idealom pravičnega sistema družbenih odnosov, temveč tudi z modelom ekonomske in družbene sodobnosti;

b) oživitve upa na množično in sorazmerno hitro dostopno blaginjo in kot posledica tega povezovanje (v zavesti množic) ocene delovanja državne oblasti (do neke mere

²¹ Omejitev reprezentacije interesov na lokalni ravni naznačujeta Wanda Harz in Aleksandra Jasińska v članku *Problemy reprezentacji grup interesów w radzie narodowej*, Państwo a Prawo, št. 5 (217), 1964.

tudi ocenjevanje lokalne oblasti) s stopnjo zadovoljevanja teh upov;

c) okrepitev kulta strokovnosti in strokovne pristojnosti ter njen prenos z neposrednih produkcijskih področij tudi na politično področje;²²

d) kot rezultat hitrih gospodarskih preobrazb je zarisano protislovje med egalitarističnimi vrednotami, ki so sestavni del tradicionalne socialistične ideologije, in vrednotami ideologije »uspeha«, modificirano s priznavanjem enakih možnosti za vse v težnji po »uspehu«.²³

4. Družbene spremembe, ki so sestavni del procesa socialistične industrializacije, prinašajo hkrati tudi hiter in množični porast prosvete in kulture v širokih plasteh družbe, kar posredno vpliva na sfero družbene zavesti in s tem tudi na vrednost in politična prepričanja. Posebno se to kaže:

a) v porastu — hkrati z napredovanjem industrije — kritičnosti glede oblik in tradicionalnih vrednot ter v pripravljenosti nadomestiti jih z novimi socialističnimi, ki so preprosto pojmovane kot bolj sodobne oblike;

b) v porastu zanimanja za družbe, ki so visoko ekonomsko razvite in v subjektivnem prevladanju distance, ki deli družbe v procesu industrializacije od družb, ki so že zdavnaj industrializirane (kar se med drugim izraža tudi v tendenci po sprejemanju kulturnih vzorov in celo določenih — čeprav ne vseh — vrednosti tistih družb).

Seveda te hipoteze ne izčrpajo vseh vprašanj, ki bi jih bilo vredno raziskati. Zahtevajo nadaljnje konkretizacije, verifikacije in morda tudi revizije. Če imajo kakšno prednost, imajo samo to, da usmerjajo pozornost na *kompleksno* raziskovanje problemov lokalne oblasti, pojmovane kot del življenja lokalne družbe, del, ki je podrejen — kot celotna družba — vplivu procesa industrializacije.

Raziskovanja, katerih nadaljevanje je tudi pričujoča obdelava, zadevajo sistem lokalne oblasti na Poljskem v določeni historični fazi njenega razvoja. V tej precej zgodnji fazi razvoja političnega sistema so odločno prevladovali nje-

²² Tako se je npr. v diskusiji na straneh dnevnika »Rada Narodowa« o vlogi ljudskih odborov (konec l. 1964 in na začetku 1965. leta) zarisala kontroverzija med mnogoštevilnejšimi pristaši koncepcije odbornika-strokovnjaka, ki bi delal na področju dobro poznane strokovnega dela, in koncepcijo odbornika-reprezentanta, »sivega človeka«.

²³ Prim. Jerzy J. Wiatr, *Uwarstwienie społeczne a tendencje egalitarne*, *Kultura i Społeczeństwo*, št. 2, 1962, kjer je nasprotovanje teh dveh tipov širše komentirano.

govi centralistični elementi. Vendar pa so že celo v obdobju nekaj let, v obdobju, ko je začel delovati poljski sistem lokalne oblasti, vidne preobrazbe v smeri postopnega porasta njegove vloge in pomena. Vidimo, da je to trajna tendenca in da se bo kazala v prihodnosti vedno močneje. Politični sistem socializma torej ni tog in enkrat za vselej zmodeliran. V njegovem delovanju se gode in se še bodo godile spremembe. Njihova splošna smer, ki izhaja iz perspektive razvoja socialistične družbe, pa temelji na povezovanju politične demokracije, izvajane na različnih področjih življenja, z razvojem samoupravnih oblik družbenega življenja. Za razliko od koncepcije liberalno-buržoazne demokracije se socialistična demokracija ne opira na rivalizacijo in borbo med raznorodnimi silami in tendencami, temveč predvsem na vedno širšo — posredno ali neposredno — udeležbo množic v upravljanju. Prav v tem konceptu ima še poseben pomen vloga sistema lokalne oblasti kot glavne ravni, na kateri lahko državljani vsak dan prihaja v stik z delovanjem državne oblasti. Raziskovanje teh vprašanj torej ni čisto akademska zadeva, temveč je prispevek k procesu razvoja demokratičnih politično družbenih odnosov v državi. Kajti razvoj socialistične demokracije je v veliki meri odvisen od dobrega poznavanja stvarnosti, ki je v skladnosti s samo stvarnostjo že obstoječih ali uvajanih oblik ljudske demokracije, od spoznavanja težav in dosežkov, ki spremljajo dosedanje napore na tem področju.

Prevedel: F. J.

Komunistične partije in demokracija

V zadnjem desetletju svojega razvoja se je zahodnoevropsko komunistično gibanje čedalje bolj ukvarjalo tako na teoretičnem kot na praktično političnem torišču s problemi demokracije, tako da je ta problematika v svojih najrazličnejših oblikah dandanes zanj osrednja. Takšen razvoj ni bil slučajen, kajti prav v tem desetletju so se kazale tako zunanje kot notranje spodbude za temeljitejšo tehtanje vprašanj v zvezi z demokracijo.

Med prvimi spodbudami je vsekakor najpomembnejše poststalinsko razdobje v razvoju ZSSR. Zahodnoevropsko komunistično gibanje je sprejelo kritiko tako imenovanega kulta osebnosti z vsemi njenimi implikacijami. Ne glede na to, da so to kritiko ponekod le počasi sprejemali, da to komunistično gibanje še zmeraj ni temeljiteje analiziralo vzrokov za stalinizem, so ga obsodili in zavrnili kot režim, ki je tuj socializmu prav zaradi svoje izrazito antidemokratske narave. Vendar pa s to obsodbo stalinizem za te partije še ni črtan z dnevnega reda. Socialdemokratske in socialistične stranke, katerim posvečajo komunisti pozornost v svoji politiki, se niso zadovoljile s preprostim naštevanjem nekaj temeljnih, vendar nerazčlenjenih faktorjev, ki so v prvi državi socializma povzročili, da se je razrastel birokratski režim vse do osebne diktature. Te stranke pričakujejo, ponekod pa tudi zahtevajo od komunistov, da bodo temeljiteje obravnavali kult osebnosti in da ne bo ostalo le pri tem, da so ga uvrstili v določene zgodovinske okvire. Na drugi strani pa imajo komunistične partije pri določanju svojih poti tako ali drugače opraviti z izkušnjami preteklosti. In ne le z njimi. Čeprav se namreč v zahodnoevropskem komunističnem gibanju skrb za sodobni demokratski razvoj socialističnih držav, zlasti pa ZSSR, ne kaže zmeraj v vsiljivo izraženi obliki, pa jo je dandanes vendarle čutiti. Znano je, da je Togliatti v svoji jaltski pro memorii izrazil prepričanje, da bi se bili demokratski procesi v tem delu sveta lahko tudi hitreje razvijali. V Fran-

ciji pa na primer neka skupina komunistov, ki nastopa pod psevdonomom Jean Dru, išče nove modele socialistične demokracije in hkrati kritično preučuje sovjetski politični sistem.

Poleg tega je polemika s kitajskimi pojmovanji, zlasti glede poti v socializem, prisilila zahodnoevropske komunistične partije, da so uporabljale argumente, ki so bili predvsem v zvezi z demokracijo, bodisi da je bilo govora o sredstvih za pridobivanje oblasti, o politiki zavezništva ali o oblikah graditve socializma na Zahodu. Zaradi neposrednih napadov komunistične partije LR Kitajske na posamezne zahodne partije — kot na primer na KP Italije in KP Francije — ob popolnem zanemarjanju zahodnoevropskih posebnosti — so morale te partije svoje zamisli in svojo politiko zagovarjati pred celotnim mednarodnim delavskim gibanjem, zaradi česar je bilo potrebno kitajske obtožbe ne le zavrniti, temveč tudi pobiti.

Naposled se je pokazalo, da je boj za mir, ki ga je to desetletje tako imperativno vsililo mednarodnemu komunističnemu gibanju, v praktični politiki teh partij neločljiv od boja za demokracijo, bodisi da gre za njene sedanje, potencialne ali bodoče oblike.

V zahodnoevropskih komunističnih partijah so se porodile spodbude za razčlenitev problemov demokracije hkrati s položajem, v kakršnem so se partije znašle v poststalinškem razdobju, ko so se posvetile posebnostim svojih tal. Politično vzeto, so to tla, ki so bila zibelka buržoazne demokracije, z razvitim poslušom delavskega razreda za nekatere demokratske oblike političnega in družbenega življenja, z izrazito privrženostjo tako imenovanega povprečnega državljana samemu pojmu demokracije, ne glede na to, da utegnejo biti njegove predstave o tem pojmu včasih ozke. Zaradi iskanja lastne poti in v skladu s posebnostmi zahodnoevropske družbe so morale te partije pretehtati možnosti, ki jih daje boj za razširitev buržoazne demokracije, da bi se do socializma prikopale brez orožja. Ne da bi bile absolutizirale miroljubna sredstva boja za socializem, so se te partije postavile na stališče, da buržoazna demokracija ne zagotavlja nujno tudi avtomatičnega mirnega prehoda v socializem in da mora šele boj za višjo raven te demokracije tako spremeniti odnose med razrednimi in političnimi silami, da se bo dalo onemogočiti nasilni odpor vladajočih in zagotoviti mirni prehod v socializem. Član CK KP Francije Victor Joanesse je zapisal: »Jasno nam je, da se možnost mirnega razvoja pokaže šele takrat, kadar imajo de-

lavski razred in njegovi zavezniki takšno premoč, da velika buržoazija ne more začeti državljanske vojne.«¹ Skoraj dobesedno izraženo misel moremo najti tudi v dokumentu »Teze o perspektivah«, ki so ga prejeli na zadnjem (XIX.) kongresu KP Avstrije.

Da bi bile komunistične partije zagotovile potrebno premoč socialističnih sil, so morale razčistiti problem političnega zavezništva. Tudi stališča socialnodemokratskih in socialističnih strank ne le v teoriji, temveč tudi pri reševanju domačih političnih problemov, so prav tako bila spodbuda za komunistične partije, da se opredelijo, bodisi da se je sodelovanje s temi drugimi strankami delavskega razreda kazalo kot naloga dneva ali da je še zmeraj pomenilo dolgoročnejšo nalogo.

Tako je pod vplivom svetovnih in notranjih dogodkov v zadnjem desetletju dozorelo v zahodnoevropskem komunističnem gibanju stališče, da so problemi demokracije temeljni problemi boja za socializem in njegov razvoj. Ker je ta problematika zelo zapletena, bomo obravnavali samo nekatera vprašanja, specifična za komunistične partije razvitih kapitalističnih držav zahodne Evrope.

Eno izmed izhodišč zahodnoevropskih komunističnih partij pri obravnavanju sodobnih problemov demokracije je ocena, da je buržoazna demokracija v krizi in da jo poskuša vladajoči razred omejiti oziroma izigrati. Spremembe v Franciji z nastankom Pete republike so eno izmed najočitnejših potrdil te ocene ne le francoskih, temveč tudi drugih zahodnoevropskih komunistov. Pojav pa ni omejen samo na Francijo, temveč ga ugotavljajo tudi druge komunistične partije zahodne Evrope. V eni izmed resolucij z zadnjega (XV.) kongresa KP Belgije piše: »Ena izmed bistvenih značilnosti sedanjega položaja je čedalje občutnejši razloček med težnjami narodov in predstavniških skupščin. Zato je demokracija pomanjkljiva in nasledek tega je resnična devalorizacija splošne volilne pravice in njene demokratske vsebine.«² Tudi dokument KP Italije o enotnosti delavskega in socialističnega gibanja ugotavlja, da se krepijo totalitaristične tendence v monopolističnih krogih vladajočega razreda. In čeprav te tendence niso zmeraj izražene z neposrednim nasiljem, vendarle vsebujejo zahteve po »zavrnitvi ali popačenju slehernega ukrepa v prid pogajanjem,

¹ Problemi mira i socializma N° 2/1965, str. 40.

² Le Drapeau Rouge, 16. XII. 1964.

demokratskim pravicam, razredni zavesti in idejni avtonomiji delavskega razreda in delavskih množic.³

Zaradi tega pojava v politični strukturi zahodnoevropskega kapitalizma imajo komunistične partije dvojno naloge: bojevati se morajo ne le za nove oblike demokracije, temveč morajo hkrati tudi preprečevati, da bi se demokratske institucije spremenile v formalne mehanizme brez resnične učinkovitosti. Ali ta aspekta boja za demokracijo v sodobnih razmerah pojmujejo kot enoten proces ali kot etapi, sicer tesno povezani, vendarle pa ločeni, je odvisno tudi od drugih koncepcij, sprejetih v tej ali oni partiji, zlasti pa od vsebine boja za socializem. Tako menijo v KP Italije, da je obramba sedanjih demokratskih institucij neločljiva od boja za nove oblike demokracije višjega tipa — socialistične demokracije, kar vse skupaj sestavlja enoten proces boja za socializem. V KP Francije pa menijo, da sta boj za »obnovo« demokracije in neposredni boj za socializem dve etapi in da si po tem vrstnem redu tudi sledita. V zadnjem času pa nekateri tudi v tej partiji pojmujejo etapi kot enoten proces. Tudi dokument KP Avstrije »Teze o perspektivah« govori o »etapnih ciljih« in o »obnovi demokracije« kot eni prvih etap.

Če zanemarimo razločke med enim in drugim stališčem, z morebitnimi praktičnimi posledicami vred, in če poiščemo tisto, kar jima je skupno, potem odkrijemo mnenje zahodnoevropskih komunističnih partij, da je za obstanek in za nadaljnji razvoj demokracije v družbah, v katerih so, neogibna intervencija delavskega razreda in drugih delavskih kategorij. Še več. Spoznamo tudi, da so že sprejete pozicije teh družbenih sil in njihova potencialna moč, da ogrozijo status vladajočih razredov, eden izmed vzrokov, zaradi katerih vladajoči razredi omejujejo demokracijo. Ko je Togliatti govoril o tendencah italijanske buržoazije, da bi bila z volilnim sistemom prilagodila parlament svojim potrebam, je dejal: »Kaj pomeni v bistvu ta tendenca vodilnih buržoaznih skupin? Pomeni, da je buržoazija sama opazila, da utegne parlament, ki je bil nekdanje orodje za organiziranje in utrditev kapitalističnega sistema, postati dandanes učinkovito sredstvo v rokah partij, ki si prizadevajo socialistično preobraziti družbe.«⁴ Takšno pojasnjevanje vzrokov antidemokratskih tendenc kapitalističnega razreda sodobne zahodnoevropske družbe — tako razlagajo vzroke tudi druge

³ Borba, 26. VI. 1965.

⁴ Togliatti, Fragmenti iz del, izd. »Komuniste«, Beograd, 1965, str. 65.

komunistične partije tega dela sveta — osvetljuje dvostranskost krize, ki jo buržoazna demokracija danes preživlja: demokratske institucije, ki jih je prav ona razvila, dopuščajo potencialni prodor delavskega razreda in njegovih zaveznikov na položaje, ki preprečujejo buržoaziji in njenim zaveznikom, da bi razvili ali utrdili svoj, se pravi, kapitalistični sistem. Ko se buržoazija poskuša ubraniti pred to nevarnostjo, omejuje ali izigrava lastne demokratske institucije.

Sklep iz takšne analize je razmeroma jasen: pojmovan kot vrsta etap ali kot enotni proces, je boj delavskega razreda za revalorizacijo demokratskih institucij, ki jih je zahodnoevropski družbi dala buržoazna demokracija, de facto boj za novo razredno vsebino in spremenjeno funkcionalnost teh institucij. Parlament, v katerem prevladujejo socialistične sile, ki to svojo premoč izkoriščajo za izrivanje kapitalističnega razreda z njegovih položajev, je prav tako izraz krize buržoazne demokracije kot parlament, ki so mu odvzeli njegove demokratske prerogative v prid organov, ki neposredneje varujejo koristi vladajočega razreda, s čimer so seveda omejili vpliv socialističnih sil. V prvem primeru je poudarek na njegovi krizi kot buržoazne, v drugem pa kot demokratske institucije.

Bistvo boja v zvezi z demokracijo je prizadevanje za spremembo razmerja med razrednimi silami, ali še natančneje, za institucionalizacijo sprememb v tem razmerju, sprememb, ki že nastajajo. Prav zategadelj ni najpomembnejše za zahodnoevropske komunistične partije zgolj to, da si pridobijo parlament oziroma da vstopijo v vlado, temveč gre nujno za precej širšo podlago. Če je res, da ni nobene komunistične partije v zahodni Evropi, ki bi se bila odrekla veliki vlogi, ki jo ima v tem boju parlament, pa je prav tako treba priznati, da ni nobene, ki bi bila svojo pot v socializem omejila na »parlamentarno pot« in ki bi torej svoj politični boj za socializem pojmovala le kot boj za pridobitev parlamentarne večine. Teorija strukturalnih reform — le-to je razvila KP Italije in nekatere njene bistvene aspekte, čeprav ne zmerom formulirane z isto terminologijo, je mogoče najti tudi v drugih zahodnoevropskih komunističnih partijah — je najustreznejši izraz spremenjenega odnosa sodobne komunistične partije kapitalističnih držav do svojega pohoda na oblast. Ta pohod je zamišljen na najširšem družbenem torišču, z bojem za vsestransko demokratizacijo družbe, na gospodarskem, političnem in kulturnem torišču, na lokalnem kot na nacionalnem nivoju, od položaja posameznika do statusa celotnega delavskega razreda in drugih družbenih

skupin ter slojev, zlasti tistih, ki so v najemniškem delovnem odnosu. V tem procesu ima nedvomno parlament svojo vlogo, vendarle ta vloga ni izključna in tudi ne zmeraj primarna; ne gre torej za spremembo razmerja med silami najprej v parlamentu, da bi si nato prizadevali spremeniti sedanji položaj, temveč za vpliv, katerega namen je spremeniti razmerje med silami na celotnem družbenem tistišču, v njegovih številnih celicah. S tem tudi spremenjeno razmerje sil v parlamentu zadobi drugačen pomen, saj postane del sprememb v celotni družbeni strukturi. Dokument KP Italije o enotnosti delavskega in socialističnega gibanja smatra takšno pot za posebnost ne le Italije, temveč tudi drugih držav zahodne Evrope:

»...akcije za preobrazbo proizvodjalnih struktur in politične ureditve ni mogoče odlagati do takrat, ko bo delavski razred postal vodilna sila v vladi in državi. V razmerah naše države in nasploh držav razvitega kapitalizma uveljavlja veliki kapital svojo politično prevlado ne le z nadzorstvom nad tradicionalnim prisilnim aparatom države. Zavesti ni mogoče formirati in tudi sposobnosti ni mogoče razviti za boj za socializem, če že zdaj ne bomo izpodbijali ... celotnega kompleksnega sistema, na katerem sloni pri nas in v drugih državah razvitega kapitalizma dominacija buržoazije, in ga poskušali odpraviti, in če ne bomo že med tem bojem izpopolnjevali sredstev delavskega razreda in njegovih zaveznikov za boj.«⁵ Pritegnitev najširših delavskih množic v upravljanje in odločanje, k vsakovrstnim intervencijam na vseh področjih družbenega življenja je v programih sorodnih komunističnih partij zahodne Evrope vsebina boja za demokracijo. V javni debati s socialisti so predstavniki KP Francije vztrajali ravno pri stališču, da demokracija ni le v tem, da se posvetuješ z ljudstvom o tem ali onem vprašanju, temveč da to ljudstvo hoče sodelovati pri izvajanju politike in da ima za kaj takega možnost. »Za komuniste,« je zapisano v enem izmed polemičnih odgovorov KP Francije socialistični stranki, »je ravno aktivna udeležba množic pri preučevanju in reševanju najpomembnejših problemov političnega, gospodarskega in kulturnega življenja države bistvo demokracije.«⁶

Pri tako široko začrtani poti, po kateri naj bi napredovale socialistične sile, je še zlasti pomembna skrb za pridobitev položajev v zvezi z oblikovanjem ekonomske poli-

⁵ Borba, 28. VI. 1965.

⁶ France Nouvelle, 10.—16. III. 1965.

tike in ekonomskih struktur države. Če označuje KP Italije boj za tako imenovano demokrasko programiranje kot »temeljni element strategije« celotnega delavskega gibanja; če KP Francije ne poudarja več le širjenja nacionalizirane sektorja, temveč pripisuje pomen tudi položaju, ki naj ga predstavniki delavskega razreda imajo pri upravljanju tega sektorja; če je KP Avstrije na svojem zadnjem kongresu posvetila poseben dokument problematiki samoupravljanja delavcev in uslužbencev in če predsednik KP Švedske vztraja pri širjenju družbenega sektorja kot pogoja za razvijanje »industrijske demokracije«, ki jo ima za odločilno nalogo in najpomembnejše vprašanje v zvezi z nadaljnjim razvojem švedske demokracije — potem je v vseh teh različnih obravnavah istega problema treba videti tudi potrdilo, da je za komunistične partije tega dela sveta ta problem dozorel in da spoznavajo njegov pomen. Bistveno pri tem je, da se ne potegujejo za soodločanje v gospodarstvu zato, da bi izboljšali materialni položaj delavskega razreda in drugih delavcev, temveč da bi zarezali prav v srce kapitalistične družbe. Karel Henrik Hermansson, predsednik KP Švedske, je jasno povedal, da so na Švedskem predstavniki delavskega razreda — pri tem je imel v mislih socialne demokrate — dovolj dolgo upravljali v prid kapitalizmu in da je zdaj napočil čas, na upravljajo njemu v škodo. Italijanski komunisti vidijo v demokraskem programiranju eno najpomembnejših sredstev za povzročitev krize v sedanjem »konservativnem ravnotežju«.

Iz vsega doslej povedanega bi lahko sklepali takole: zahodnoevropsko komunistično gibanje ne obravnava več boja za demokracijo le kot komponento prizadevanja za krepitev materialnega in političnega položaja delavskega razreda, temveč kot vsebino boja za socialistično preobrazbo sedanje družbe. V razmerah sodobnega kapitalizma buržoazija ne more več razvijati svojih demokraskih institucij, ne da bi s tem ogrožala svoj položaj. Pri tem prevzema obrambo demokracije razvijajoči se razred — torej delavski — ki bo moral tako sedanjim kot novim oblikam demokracije dati novo vsebino in jih razvijati kot institucije socialistične demokracije. Pot v socializem je torej tem partijam odprta preko širjenja demokraskih oblik na vseh področjih družbenega življenja, kar zahteva tudi nekatere nove poglede na oblike, ki jih utegne graditev socialističnega sistema imeti jutri v visoko razviti družbi zahodnih držav.

Tako je treba ugotoviti, da so te oblike še zmeraj velika neznanka tudi za te partije same. Giorgio Amendola, član

direkcije KP Italije, je poudaril, da za razvijanje političnih struktur socialistične družbe »ni modela, ki bi ga bilo mogoče poudariti, docela gotovo pa je, da niso prav nič vredni modeli institucij, ki so značilne za buržoazno demokracijo in ki zdaj preživljajo krizo...«⁷ Že omenjena skupina francoskih komunistov, ki nastopa z imenom Jean Dru, prav tako meni, da komunistične partije kapitalističnih držav nimajo vizije o prihodnji socialistični državi. Zato si skupina prizadeva najti model, ki ga je imenovala »socialistična demokracija dela«. Bistvena odlika te demokracije naj bi bil nekakšen pogodbeni odnos med tistimi, ki bi upravljali, in tistimi, ki bi bili upravljani, pri čemer bi bili prvi pod nadzorstvom drugih, poleg tega pa bi jih bilo mogoče odpoklicati, kadar ne bi spoštovali svojih obveznosti. V obeh primerih je bolj čutiti navzočnost preteklosti kot pa jasnejši pogled v prihodnost: če je Amendola popolno zavrnitev institucij buržoazne demokracije utemeljil s krizo, ki jih le-te dandanes preživljajo, gradi skupina Jean Dru svoj model na očitni želji, da bi bilo v prihodnje mogoče preprečiti ekscese najvišje oblasti, ki jih je dopuščal stalinizem.

Toda kadar zahodnoevropske komunistične partije, pa čeprav skopo, obravnavajo bodočo strukturo socialistične družbe, so nedvomno zlasti pod vplivom sedanje strukture družbe, v kateri se razvija tudi delavsko gibanje, ki mu pripadajo. To velja za edino jasno formulirano tezo s tega področja, za tezo o mogoči večstrankarski strukturi zahodnoevropskega socializma.

Ko je KP Francije odprla to perspektivo socialističnega razvoja francoske družbe, je poudarila, da je teza o enostrankarstvu kot nujni obliki za razvoj socializma plod Stalinovega absolutiziranja okoliščin, v katerih je nastajala prva država socializma, in da je zatorej napačna ter nesprejemljiva za zahodno družbo. Togliatti je na primer poudaril vlogo in pomen strank za funkcioniranje demokracije. »Strinjamo se,« je dejal, »s trditvijo in celo vztrajamo pri njej, da je obstoj politične stranke oziroma, natančneje, političnih strank, neogiben za obstoj in za razvoj demokratičnega sistema. Dandanes si ni mogoče zamišljati demokratične družbe, v kateri ne bi bilo politične stranke.«⁸

Teza o večstrankarskem socializmu — do te teze so se prikopali ne le v KP Francije in KP Italije, temveč tudi v

⁷ Dokumentacija N° 2/1965, izd. Instituta za izučavanje radničkog pokreta, stran 34.

⁸ Togliatti, Fragmenti iz del, izd. »Komunist«, Beograd, 1965, str. 135.

drugih zahodnoevropskih komunističnih partijah — logično sledi iz razmer, v katerih se te partije bojujejo za socializem. Pri tem ne gre le za večstrankarsko buržoazno demokracijo, v okviru katere delujejo, temveč za zapleteno strukturo delavskega in socialističnega gibanja, ki mu pripadajo. Nobena teh partij, niti najmočnejša, si ne domišlja, da bi utegnila sama dobiti bitko za socialistično preobrazbo svoje države. Že koncepcija boja za socializem na tako širokem področju, kot smo ga obrazložili poprej, zahteva vključitev najširših demokratskih sil, zlasti pa sodelovanje organiziranih sil delavskega razreda. Prav zaradi tako vseobsegajoče zamišljenega boja za socializem so zavezniki danes v politiki komunističnih partij eno izmed odločilnih in aktualnih vprašanj. Docela razumljivo je, da je resnično zavezništvo mogoče utrjevati samo na podlagi popolnega medsebojnega spoštovanja in enakopravnosti, tembolj, ker gre za partnerje, ki imajo dolgoletne politične izkušnje in zelo izostren občutek avtonomnosti. Sicer pa je znano, kako zelo so zahodnoevropskim komunističnim partijam svojčas škodovale zahteve po hegemonistični vlogi v delavskem gibanju njihovih držav.

Ali pa bi prizadevanje realizirati potrebna zavezništva imelo kake možnosti za uspeh, če potencialnim partnerjem ne bi nedvoumno priznali popolne pravice, da sodelujejo v oblasti, za pridobitev katere naj bi se bojevali? In ali bi se mogla ta socialistična družba sama učinkovito razvijati, če bi poskušali odstraniti iz političnega življenja vse tiste činitele, ki so sodelovali pri njeni vzpostavitvi? Poleg tega se spomnimo, da si te partije zamišljajo socialistično preobrazbo kot dolgoročen proces, ki bi ga podpirali raznovrstni poganjki najrazličnejše organiziranih socialističnih sil, in sicer ne kot »transmisije« zavestnega spiritus agensa, temveč kot samostojni, za socializem zavestno opredeljeni činiteљи. Že sam način boja za socializem, raznovrstnost subjektivnih sil, ki naj bi bile udeleženske tega boja, delno določa tudi zapleteno politično strukturo bodoče socialistične družbe.

Že zdaj, ko gre za večstrankarski socialistični režim, pa je aktualen problem opozicije. Med nedavno debato s socialistično stranko so pozvali KP Francije, naj odgovori na vprašanje, ali je s privolitvijo v večstrankarstvo razumeti tudi pravico antisocialistične opozicije do organizirane oziroma strankarske dejavnosti. KP Francije je odgovorila negativno. Dopustila je sicer vsestransko debato in nesoglasja med strankami, ki se sicer strinjajo v svoji temeljni opre-

deljenosti za socializem, zavrnila pa je možnost, da bi anti-socialističnim silam kot predstavnicam kontrarevolucije dopustili legalno opozicijsko dejavnost. Strankarski pluralizem, za katerega KP Francije meni, da je mogoč pri graditvi socializma, bi torej dopuščal samo tiste stranke, ki bi bile privrženke socialistične ureditve. Tudi KP Avstrije zastopa podobno stališče in izvaja večstrankarsko strukturo bodoče socialistične družbe v Avstriji iz zapletene strukture zaveznic, ki se bodo bojevale za socializem.

Naposled tudi KP Italije priznava večstrankarski režim, ki naj bi bil sprejemljiv tudi v fazi graditve socialistične družbe. Vendar pa ta partija ob tem ni obravnavala tudi opozicije. Togliatti v svojih člankih in delih dopušča tudi obstoj nesocialističnih strank v socialistični družbi. »Brez pridržkov dodajamo,« je zapisal ob neki priložnosti, »da v družbi, ki gradi socializem, lahko obstajajo različne stranke, izmed katerih nekatere sodelujejo pri tej graditvi.«⁹ Če »nekateri« teh strank, ki so navzoče v socialistični družbi, sodelujejo pri graditvi te družbe, potem je mogoče sklepati, da tiste druge ne sodelujejo. Ali naj to pomeni, da je njihov status opozicijski?

O opoziciji v večstrankarskem socializmu bodo zahodnoevropske komunistične partije slej ko prej morale razpravljati, čeprav ta problem dandanes še tako zanemarjajo. Ta problem izvira iz logike večstrankarskega režima in iz logike zgodovinske kontinuitete v razvoju zahodnoevropske družbe, vštevši načine boja za socializem in oblike socialistične graditve. Kakor je oborožena socialistična revolucija izhod ter nasledek skrajnega zaostrovanja poprej dozorelih razrednih nasprotij, diktatura proletariata s svojimi poudarjenimi funkcijami nasilja pa odgovor na dotedanjo diktaturo buržoazije, tako bo tudi mirna revolucija — kolikor se jim jo bo posrečilo realizirati z demokratskimi sredstvi boja — lahko prevzela nekatere mehanizme prejšnje družbe. Oborožene socialistične revolucije so bile v dosedanji zgodovini izvedene na področju nerazvite demokracije, v brezobzirnih razmerah državljanske, osvobodilne ali protikolonialne vojne. S področja demokratskih oblik niso mogle kdovekaj podedovati in ker so bile po svojem bistvu zares globoko demokratične, so si prizadevale ustvariti lastne demokratske institucije, v skladu s svojimi potrebami, možnostmi in razmerami. Ne smemo pozabiti, da so bile to razmere krvavega obračunavanja z zatiralci.

⁹ Togliatti, Fragmenti iz del, izd. »Komuniste«, Beograd, 1965, str. 79.

Mirna revolucija na Zahodu pa poteka na podlagi združevanja sedanjih demokraskih pridobitev in ustvarjanja novih. Ena izmed sedanjih demokraskih pravic je tudi pravica nasprotnika sistema, da se organizira. To pravico ima vse dotlej, dokler ostane v okvirih demokracije in dokler ne uporabi nasilja. Zato ni izključeno domnevati, da bi v razmerah, ko bi socialistične sile prevladovale na torišču demokratičnega boja in boja za demokracijo, tudi protisocialistična opozicija dobila državljansko pravico, prav kakor ima dandanes to pravico tudi protikapitalistična opozicija v večini držav zahodnega sveta.

Za vse to sta seveda izhodišče sedanja razvojna stopnja in sedanji politični položaj razvitih kapitalističnih držav zahodne Evrope. Veliko vprašanje pa je, ali se bo neposredni boj za socialistične družbene odnose v teh državah bil v takšnih razmerah, s katerimi računajo dandanes komunistične partije tega dela sveta. Ali niso tudi partije same kot oblika političnega organiziranja in politične dejavnosti zdaj v krizi, vštrevši tudi delavske stranke. Koliko večstrankarstvo ustreza zahtevi po razvijanju ravno neposrednih oblik demokracije v boju za socializem in v socializmu samem? Na vsa ta vprašanja bo mogel dati odgovor šele nadaljnji razvoj razvite kapitalistične družbe, pa tudi na vprašanja, ki so aktualna že zdaj.

Že v »Komunističnem manifestu« je zapisano, da je »prvi korak v delavski revoluciji povzdigniti proletariat v vladajoči razred in izbojevati demokracijo«. ⁴⁰ V vseh dosedanjih socialističnih revolucijah so uveljavili demokracijo z oboženim napadom na oblast. Zgodovinski poskus slediti socialistični poti so doslej opravili na različnih točkah sveta — predvsem v napol razvitih ali nerazvitih državah — razen v državah, ki so bile zibelka in trdnjava kapitalizma. Ker so bile te države hkrati tudi države razvite buržoazne demokracije, bo treba zdaj opraviti tale poskus: povzdigniti delavski razred v vladajočega, in sicer z demokratizacijo znotraj sistema samega in s postopno preobrazbo v socialistično demokracijo. To je naloga, ki so si jo zdaj zadale zahodnoevropske komunistične partije. Zato je razumljivo, zakaj so tako teoretično kot praktično politično zaposlene predvsem s problematiko demokracije v sedanji in v jutrišnji socialistični družbi.

ZORICA PRIKLMAJER-TOMANOVIĆ

⁴⁰ K. Marx — F. Engels, Izbrana dela, zvezek I., izd. »Kultura«, Beograd, 1949, str. 33.

ADAM SCHAFF

Filozofija človeka

Ker Schaff v historičnem materializmu ni našel dovolj človeka, je skušal razviti poleg njega še »filozofijo človeka«. Njegovi članki, ki so zbrani v eni knjigi, izšli pri DZS, izpričujejo, kakšna ta filozofija je. Knjigi z naslovom *Filozofija človeka* je dodan članek dr. Mihajla Markovića: Marksistični humanizem in problem vrednot. Sklepno opombo je napisal B. Z. Temeljne ugotovitve avtorja iz prvega eseja — Marksizem in eksistencializem — so naslednje: Marksizem na Poljskem ni odgovarjal na probleme posameznika, ki jih je porajalo življenje, zato so ljudje iskali odgovore pri eksistencializmu, ki se je bolj ukvarjal s to problematiko. Vendar je eksistencializem probleme samo odkril, rešitve, ki jih podaja, so pa napačne. Za pravilno reševanje je najbolj sposoben marksizem. Zato je treba v marksizem prevzeti iz eksistencializma, kar mu sedaj še manjka: to je, nekoliko humanistične problematike, ki jo je treba povezati s problematiko človeka posameznika. To je mogoče, ker je marksizem odprt sistem in »je vedno pripravljen — vsaj načeloma — vsrka-

ti nova dejstva, nova odkritja...«¹

Schaff je pravilno poudaril, da je osrednje vprašanje, ob katerem se filozofske smeri ločijo med seboj, pojmovanje človeka v njegovih mnogoterih odnosih. Naj začne kaka filozofija s katerokoli problematiko, še zmeraj se vse začne in konča pri človeku. Zato je definicija tega, kar tej ali oni filozofski smeri pomeni človek, najbolj sintetični odgovor, ki ga lahko poznavalec da šele potem, ko ima vso sliko določenega filozofskega sistema že pred seboj. Od njega je tudi odvisno, ali je kaka filozofija humanistična ali ne.

Če je torej pojmovanje človeka temelj vsake filozofije, merilo za ocenjevanje njene humanističnosti, in če potem historični materializem menda, kot je trdil avtor, potrebuje še posebno filozofijo človeka, je s tem tudi že podana trditev, da historični materializem ni zadosti humanističen. Sklicevanje na hkratni obstoj več vrst humanizmov tu ne pomaga. Ne glede na to, da je samo vprašanje o obstoju več humanizmov obenem že samo po sebi

¹ Schaff, *Filozofija človeka*, str. 36.

sporno, drugi humanizmi ne bi mogli reševati nehumanističnosti historičnega materializma niti zamegliti dejstva, da je izmed vseh humanizmov eden vendarle najhumanističnejši. Možnih pa je seveda več humanizmov v zgodovinskem zaporedju ali krajevnem vzporedju v različnih obstoječih globalnih družbah.

Pri prebiranju Schaffove »Filozofije človeka« je očitno, da se njegovo pojmovanje historičnega materializma dokaj razlikuje od Marxovega, saj se zadnji s prvim ne bi nikdar strinjal, da izhaja iz »družbe, ki tvori posameznika in determinira njegov način ravnanja« in je zato »človek proizvod družbenega življenja«. ² Marx ne pozna človeka, ki bi bil nekako ločen od družbenega življenja. Pozna človeka v celotnosti njegovih družbenih odnosov, in začetni pri človeku, pomeni zanj, začetni pri njegovih odnosih: konkretno bi to na Poljskem okrog l. 1956 pomenilo začetni pri človeku, ki je v konfliktni situaciji, ko mora izbirati med podreditvijo partijski disciplini, in pri tem vedeti, da dela po svoji vesti narobe, ter med nepodreditvijo. Če bi Schaff dosledno uporabljal Marxovo metodo, bi bil moral v knjigi analizirati, zakaj so te konfliktne situacije nastale, in dognati, kako jih ukiniti, in sicer takrat, ko so se pokazale, ne pa post festum interpretirati, kako so se izrazile pri ljudeh.

Tako pa je ostal pri zunanji nujnosti in determinizmu in pozabil na subjektivno plat. Človek je namreč tvorba, če se

že tako izražamo, svojih lastnih odnosov, ki jih, če so res njegovi, sam ustvarja. Le posredno in vzvratno je potem delno proizvod vnanje družbe. Še najbolj v odtujenih družbenih odnosih, ki jih je skušal premagovati zgolj iluzorno, tj. ideološko.

Metafizično je ločil individua od družbe oziroma od tistega človeka, ki je celotnost družbenih odnosov. Zato je tudi lahko opravičil to, da je bil marksizem preveč zaposlen z revolucionarnim delavskim gibanjem, z občimi zakonitostmi družbenega razvoja in premalo s problemi človeka posameznika. Kaj to pomeni? Če je revolucionarno gibanje izhajalo iz človeka, ki je celotnost družbenih odnosov in pri tem zastavljalo individua, ga je s tem zanimalo kot celotnost njegovih odnosov v družbi. Kaj je bil zanj in za Schaffa tedaj človek posameznik? Bilo je nekaj narobe s tem marksizmom samim, in sicer to, da je v svojih običnih načrtih in v svoji zaposlenosti pozabil prav na tega človeka, ki je celotnost svojih družbenih odnosov, ne pa zunanjih.

Zgovarjanje, da so vsa poprejšnja obdobja razmišljala na eni strani o zakonitostih družbenega razvoja, na drugi pa o človeku posamezniku, je samo delno opravičljivo. Brez dvoma to velja za družbo, ki je sestavljena iz atomiziranih ljudi in zato kot skupnost interesov le navidezna, zaradi česar je človek v njej razbit na političnega in privatnega človeka. V tem primeru je teorija o družbenem razvoju zares nekaj drugega kot teorija o človeku posamezniku. Skupnega imenoval-

² Prav tam, str. 19.

ca tu ne more biti: človeka. In prav tega Schaff glede svoje družbe, iz katere izhaja, ni upošteval. Zato se je tudi vseskozi sukal v lastnih protislovjih, saj ni znal razločevati med podobnostmi in različnostmi posameznih poprejšnjih obdobj. Opravičevanje, da je humanistično problematiko monopoliziral eksistencializem, ker je menda to značilno za vsa obdobja, da jo zajame neka individualistična filozofija, je zato nekritično posploševanje in prehod na predmarksistična stališča.

Nič čudnega potem, če je Schaff videl vso pomanjkljivost marksizma v tem, da je bil leta ideološko odsoten pri problemih človeka-posameznika, in če ni videl, da je bil ta marksizem dejansko tuj človeku v celotnosti njegovih odnosov. In ker je bil po njegovem samo ideološko odsoten, je tudi napake treba popraviti samo ideološko. Iz tega neogibno sledi teorija o nujnem prevzemu humanistične problematike eksistencializma, torej spet od zunaj. Ideološko obračunavanje je zanj v tem, da »nasprotnika toliko časa prepričujemo z resničnimi argumenti«, da ga obvarujemo »nadaljnje grešitve« zatekanja k eksistencializmu. S tem je stvar zanj opravljena.

Ideološki boj je nedvomno potreben, ostane pa le kompenzacija vse dotlej, dokler se vsa kritika omeji na ideološki boj in ni kritika celotnosti družbenih odnosov. V nasprotnem primeru je človek še zmeraj pojmovan kot homo duplex, in to v resnici tudi je. Toda temeljna Marxova intenca je bila, da je treba homo duplex ukiniti,

česar Schaff ni upošteval, še manj pa njegove osnovne koncepcije, da se ontološke, spoznavno teoretične in humanistične problematike ne sme med seboj obravnavati kot nekaj povsem ločenega, saj so ugotovitve s posameznega območja med seboj neločljivo povezane. Mimo tega ni mogoče. Zato Schaff ne bi smel biti prepričan, da si je pri eksistencializmu mogoče sposoditi samo humanistično stran. Ni se zavedal, da je človek eksistencializma čisto določeno ontološko, gnoseološko itn. pojmovan, prav tako kot marksistični, in če zavreš eno plat, da moraš zavreči tudi drugo. Zato z infiltracijo zgolj humanistične problematike v marksizem ne more biti nič. Eksistencializma potemtakem zares ni mogoče poročiti z marksizmom, kakor ugotavlja tudi Schaff, toda ne zaradi napačne rešitve zastavljenih vprašanj, marveč zaradi različnih osnov, različno pojmovanega človeka.

Značilna za Schaffov nekritičen pozitivizem, na katerega lahko sklepamo iz obravnavanega dela, je njegova ugotovitev, da bi ZDA pri sedanjem izkoriščanju produkcijskega potenciala lahko takoj uvedle »komunistično delitev po potrebah«; kakor da bi bile te potrebe odvisne zgolj od pomanjkanja ali izobilja materialnih sredstev. Po Marxu pa je jasno, da je za komunistično delitev po potrebah treba razviti tako objektivne možnosti kot subjektivne sile, torej ljudi, ki so zmožni razviti ali že imajo zelo razvite zares človeka vredne potrebe, ki jih pa ameriški ljudje zdaj prav gotovo še nimajo.

Toda najvažnejše pri vsem tem je, da je produkcijski in finančni kapital ZDA družben v najširšem pomenu besede, torej v svetovnem razmerju. Ta potencial je večinoma plod dela v nerazvitih deželah in bi bilo prav lahko določiti ne samo ZDA, ampak vsaki razviti državi mesto na lestvici, ki ji gre pri izkoriščanju teh dežel. Zato v nobeni državi ni mogoč komunizem na račun drugih. To bi bil alienirani komunizem, nekomunizem.

Drugi esej z naslovom Filozofija človeka je Schaff začel z zgodbo, ki jasno kaže njegovo pojmovanje problematike, npr. o smislu življenja. O tem problemu je začel razmišljati, ko se je pri propagiranju marksizma znašel pred neposrednimi vprašanji. Prej je razmišljanje o tem in o podobnih vprašanjih »a priori odklanjal«. Schaffu ni bilo do resnične rešitve problema, ampak, kakor je sam povedal, »ker je to nujno za popolni odsev sveta v marksistični teoriji«, in drugič, ker v »boju, ki ga marksizem bije z idealističnimi smermi, lahko zmagamo samo tedaj, če se lotimo sporne problematike in damo drugo, našo rešitev.«³ Gre mu zopet za razsvetljevanje in ne za resnično reševanje.

Metafizično ločevanje človeka posameznika od generičnega človeka in od individuuma v celotnost njegovih odnosov je avtorja tudi pri iskanju rešitev na post festum reševano vprašanje o smislu življenja pripeljalo do različnih protislovij. Meni, da se mora filozof ob tem problemu omejiti na to.

da predlaga izbor določenih rešitev, kajti zavedati se mora, da tema ne dopušča enoznačne in avtoritativne rešitve. Filozof naj v tem primeru ravna kot modrec in ne kot znanstvenik, pač po načelu: koristno - nekoristno, ne pa po načelu: znanstveno - neznanstveno. Kajti ocena, ali je v konkretni situaciji vredno živeti ali ne, je odvisna od danih močnosti in perspektiv življenja, tukaj pa ima zadnjo besedo zmeraj dani posameznik, za čigar življenje gre. »Lahko rečemo zgolj to: na tvojem mestu bi izbral tako in tako. In to je vse.«⁴

Z druge plati se je Schaff v knjigi skliceval na socialistični humanizem, ki ima kot del marksističnega svetovnega nazora določene poglede na smisel življenja. To vprašanje je povezal z bojem delavskega razreda. Trdi, da samo marksist lahko postane glasnik najvišje oblike humanizma — socialističnega humanizma. Samo on lahko dá odgovor, ki temelji na znanstvenih argumentih znanstvenega socializma. Torej v tem primeru ne gre za mnenje, ampak za znanost.

Tako nam je dal avtor dva odgovora: prvi velja za človeka posameznika in ima le vrednost nasveta, mnenja, drugi pa je znanstven in velja za človeka, ki je »celotnost svojih odnosov«. S tem je spet privolil v homo duplex in ga pripisal tudi Marxovi misli sami. Vendar pri Marxu nikjer ne zasledimo takšne razdeljenosti dejanskega človeka na abstrakciji: na človeka-posameznika in človeka »v celotnosti njegovo-

³ Prav tam, str. 60–61.

⁴ Prav tam, str. 69.

vih družbenih odnosov.« Zanj je homo duplex oznaka za od-tujenega in v samem sebi raz-klanega človeka, zato ga je Marx nenehno kritiziral, nika-kor pa ni bil njegovo izhodišče. Schaffu pa je, narobe, prav on izhodišče, in zato se je tudi za-pletal v različna protislovja. Tako je npr. hkrati priznal svo-bodo kot spoznano nujnost in svobodo kot možnost izbire med različnimi danostmi: eklektično je pomešal Heglovo in Sartrovo misel, pozabil pa na Marxa, ki mu je svoboda pomenila proiz-vajanje-ustvarjanje po meri raznovrstnih reči, znotraj dru-žbe pa nepostvarele odnose.

O moralni odgovornosti je prav tako podal dve rešitvi: v moralno konfliktni situaciji se odločimo tako, da pretehtamo dobičke in izgube (»Odločujemo se za najbolj koristno rešitev«⁵), je prvi sklep. Objektivnega kri-terija, »recepta« za ravnanje »nasploh«, ni. Iz tega torej sledi, da je vsako delovanje moralno oziroma nemoralno, ker pač ni merila, po katerem bi lahko de-lili delovanja na takšna ali dru-gačna. Dani posameznik je v dani situaciji in v njej naj sam brez kakega vnanjega napotila odloči, katero njegovo dejanje bo koristno in katero ne.

Ker je očitno, da vodi takšno razglabljanje v pragmatizem, se je Schaff v nadaljnjem ven-darle opredelil za objektivni kriterij: resnico. Človek se mo-ra v družbenem življenju bori-ti zanjo, četudi njegova dognan-ja še niso dobila splošnega priznanja. »Kaj bi se zgodilo z napredkom in novatorstvom v znanosti in umetnosti, če bi

lahko priznavali samo splošno sprejete resnice,« se sprašuje Schaff in ugotavlja, da bi se te-daj »tako pogreznili v intelek-tualni zastoj, ki bi dušil napre-dek, in v dogmatizem.«⁶ Vendar je o tem razpravljaj le v zvezi s politiko. Zakaj ta kriterij ne bi mogel veljati tudi za člove-ka-posameznika, ni povedal. In navsezadnje: za koga sploh ve-lja, če se posameznik odloča na podlagi dobičkov in izgub? Kon-kretno namreč zmeraj odločajo posamezniki.

Vzrok zgornjemu protislov-ju je spet pojmovanje človeka kot homo duplexa. Schaff nika-kor ni mogel združiti človeka-posameznika s »človekom v ce-lotnosti njegovih odnosov«. Tako so se mu vse rešitve v zvezi s človekom posameznikom izrodile v relativizem, s »člo-vekom v celotnosti njegovih družbenih odnosov« (kot ga pojmuje avtor) pa v preno-stranski determinizem.

Iz tega je razvidno, zakaj mu je potem potrebna poleg hi-storičnega materializma, ki naj bi se kot teoretska osnova ukvarjal s »človekom v...«, še filozofija človeka, ki naj bi se ukvarjala s človekom-posamez-nikom. Toda Marxov historični materializem, katerega dejan-ska osnova je empirično ugo-tovljivi človek v celotnosti družbenih odnosov, poleg sebe ne potrebuje nobene filozofije človeka več, ker jo v sebi že preraščeno vključuje, saj je Marx že na začetku svoje poti zahteval odpravo vsakršne filo-zofije kot filozofije, zahteval je njeno preraščanje.

⁵ Prav tam, str. 96.

⁶ Prav tam, str. 98.

Rezultat tega preraščanja bo sovpadanje človekove eksistence in esence. Marxu je šlo za preraščanje sedanje razklanosti⁷ in zato Schaffova teza, da marksizem začenja z eksistenco, nikakor ni sprejemljiva. Tu je vsekakor zašel pod Sartrov vpliv, proti kateremu sicer vseskozi polemizira.

Kot v prejšnjih dveh delih avtor tudi v tretjem delu z naslovom Konflikt humanizmov (v knjigi je napaka: Konflikt humanizma S. H.), ni izhajal iz ekonomskih in socioloških analiz, ampak je pojave ocenjeval predvsem s psihološkega in moralnoetičnega vidika. Prvi razlog, ki ga je omenil, za obrazložitev družbenih gibanj na Poljskem po l. 1956, je ta, da med idejo in njeno realizacijo zmeraj nastane pretres, zaradi česar postanejo ljudje v določenem razdobju nestrpni. To se je zgodilo tudi na Poljskem. Pri tem pripiše Marxu nekaj, proti čemur se je izrecno boril: da naj bi se družba namreč razvijala proti idealnemu tipu, modelu alj človeku. Marx je večkrat poudaril, da jedro njegovega nazora ni predpostavka o idealnem tipu človeka, ampak rezultati analize notranjih zakonitosti družbe. Te seveda niso mrtve zakonitosti, ampak žive tendence, ki jih potem subjektivne sile lahko različno, čeprav ne samovoljno usmerjajo.

Schaffov očitek Marxu, da je bil delno utopist, zato ni upravičen. Če ni bilo revolucij na Zahodu, so krive predvsem subjektivne sile s takšnimi ljudmi v vodstvu, kot sta bila Bernstein in Kautsky. Objek-

tivne tendence niso le povsem absolutistično determinirale subjektivne sile, kakor misli Schaff, ampak so tudi one determinirale te tendence. Od subjektivnih sil je tudi še danes odvisno, na sedanji stopnji proizvodnih sil, ali bomo ustvarili komunizem, ali pa ponovno padli v barbarstvo, kot je rekel Marx. Če potem Schaff za svoj krog ugotavlja, da smo v »goščavi vsakdanjih drobnih zadev... izgubili perspektivo in uničili ideal, h kateremu smo težili,«⁸ je to lahko samo ugotovitev, da so za nekaj časa zašli s prave marksistične poti, kar se pa vseskozi boji priznati. Saj je samo post festum in le na področju ideologije, vzgoje in propagande, torej proti 11. tezi o Feuerbachu, zahteval spremembe. Dejanske prakse pa ni poskusil kritizirati. Njegov poglavitni namen je bil, ljudi ideološko preobraziti, prevzgojiti, ni pa našel prostora za prevzgojo samih vzgojiteljev, kar zahteva Marx v 3. tezi o Feuerbachu. Ni videl še pravega bistva samoupravljanja, kar mu najbrž še tudi ni bilo mogoče.

Zato ni nič čudnega, če je alienacijo odpravil kar mimgrede, v oklepaju, in ni videl, da je z njo prežeto celotno družbeno življenje, dokler še obstaja velika družbena razdeljenost dela, privatna ali državna lastnina itd. Pri tem je še znanstveno nedopustno pripomnil, da se je Marx v kasnejših delih odpovedal pojmu alienacije, kajti Marx tega pojma sploh ni uporabljal drugače (tako v zgodnjih kot v poznih

⁷ Glej Frühschriften, str. 235.

⁸ Prav tam, str. 125.

delih), kakor v zvezi s profitom per alienation. Če pa je mislil Schaff na pojma Entfremdung in Entäusserung, je njegova ugotovitev prav tako napačna, ker ju Marx uporablja tako v zgodnjih kot kasnejših delih.

Kolikor je Schaff omenil odtujitev, jo je razlagal psihološko, ne pa ekonomsko in sociološko, češ da se družbene institucije odtujijo zato, ker se ljudje v njih navadijo na določene načine dela, in institucije zato v svojih odnosih oleseniijo.

Čudno je podal tudi »objektivno dialektiko«¹ razrednega boja. Na prvo mesto je postavil dialektiko ljubezni in sovraštva, kar spominja na Feuerbacha; na drugo dialektiko svobode in njenih omejitev; na tretje pa dialektiko demokracije in diktature. Zavzel se je, in to je treba poudariti, za demokratično razreševanje perečih družbenih problemov, kar je danes pri nas v glavnem že samo po sebi razumljivo. Zavzel se je za večjo demokracijo v partijskih vrstah, za samostojnejše delovanje članov partije, za kar se dá svobodno in neovirano diskusijo o znanstvenih problemih, za odmiranje diktature proletariata, države itd.

Dobro je razložil tudi med abstraktnimi in konkretnimi

humanizmi, kontemplativnimi in bojujočimi se. Vendar je pozabil omeniti, da hkrati ne more obstajati več poljubnih humanizmov, če je eden izmed njih zares pravi, ker se mu morajo drugi tedaj podrediti.

Možnih pa je seveda več humanizmov v zgodovinskem zaporedju ali krajevnem vzporredju, v različnih obstoječih globalnih družbah.

Ko je nato opisal razmere, ki jih je treba s konkretnim humanizmom doseči, da bi bil človek srečen: premaganje lakote in bede, ekonomsko neizkoriščanje, narodnostno nezatiranje, svobodo, je opredelil ustvarjanje sreče predvsem negativno; kaj bi bilo treba odpraviti. Na koncu je dokaj dobro orisal etične vrednote miroljubne koeksistence, čeprav je tudi tu gledal nekoliko nezgodovinsko, saj tje predvidel konflikte samo med kapitalističnimi in socialističnimi deželami, ne pa tudi med socialističnimi.

S tem, ko sem v svojem kritičnem razmišljanju odklonilna do Schaffovega zgolj ideološkega reševanja problematike človeka posameznika, pa ne oporekam velikega pomena, ki ga ima za družbeno prakso zastavitev tega vprašanja samega.

SPOMENKA HRIBAR

Ob Schaffovi filozofiji človeka

Temeljno načelo, ki ga sprejme filozof pri svojem delu, je načelo *dvoma*. Dvom mora biti kritičen. Kritika je racionalno razkrivanje nedoslednosti v samem sistemu ali pa je ocenje-

vanje s stališč, ki so drugačna od kritiziranih. Kritična kritika bi se morala zavedati načelne različnosti obeh tipov kritike.

Filozofska kritika kot kritika filozofije je filozofija sama.

Ni zunaj nje, ker razvija in ker mora razvijati filozofijo. (Umetnostna kritika npr. je zunaj umetnosti, je *umetnostna* in ne umetniška!) Filozofska kritika, če hoče opravičiti svoj obstoj, mora biti ustvarjalna. Lahko je zaviralna. Eden izmed možnih zaviralnih tipov filozofske kritike je kritika v imenu nekritičnega sprejemanja stališč, ki so bila sicer po svojem nastanku pravilna, resnična, postanejo pa problematična, če jih razglasimo za splošno veljavna in za povsod uporaben ključ pri razkrivanju filozofskih skrivnosti.

Kritik, ki se skriva v svoji kritiki za mogočen (in varen) hrbet (priznane) avtoritete, tj. za njegova v splošno veljavnost povzdignjena stališča, je nekritičen kritik, je neustvarjalen sholastik.

V velikem delu sodobne kritične marksistične misli se skrivajo sholastične tendence — dokazati pravilnost (in resničnost?) lastnih stališč ob sklicevanju na kateregakoli Marxa (mladega ali starega, tiskanega ali rokopisnega). Ni mogoče zanikati, da se tudi v takšni kritiki utegne skrivati zdravo jedro in da je tak stil filozofskega pisanja morda v nekaterih političnih razmerah edino mogoč. Vendar pa je to, da kritiki za različna in včasih tudi nasprotujoča si stališča kličejo na pomoč *istega* Marxa, *istega* Engelsa, *istega* Lenina itd., vsaj osupljivo.

Seveda je historični koncept raziskovanja filozofije nekaj povsem drugega.

Schaffova knjiga, ki ima po moji sodbi precej zgoraj skiciranih odlik (pred vsem ustvar-

jalni pristop), je zato prijetna osvežitev. *Filozofija človeka*, ki je izšla v dokaj neugledni zunanji opremi tako rekoč skoraj neopazno leta 1964 pri DZS, je ne samo pogumno izpovedno delo poštenega filozofskega delavca, ampak hkrati tudi tehtno opozarja na pomanjkljivosti sodobnega pragmatiziranega pa tudi še vedno dogmatiziranega ali pa nekritičnega marksizma.

Knjiga ali bolje zbirka v celoto povezanih treh esejev je toliko bolj zanimiva, ker je njen avtor znan kot eden izmed vodilnih ustvarjalnih marksističnih kritikov neopozitivistične filozofije v njenih različnih inačicah. A. Schaff je dejansko dedič poljske tradicionalne »trezne« filozofije, katere pglavitna značilnost je racionalistično in pozitivistično pojmovanje principa verifikacije in ki je ravno zato tudi v preteklosti kategorično odklanjala iracionalistično filozofsko problematiko. Če se je torej tak avtor zavzel za snov, ki mu je že po notranji strukturi nujno tuja, potem je treba to vrednotiti kot nekakšno katarzo, kot občutek notranje nuje zapolniti ne samo vrzeli marksistične filozofije, ampak tudi popraviti svoje pomanjkljivosti, nezadostnosti. To dokazujejo mnoge osebno izpovedane strani njegovih treh esejev.

Avtorjeva odločitev, da bo povedal o problemih eksencializma, filozofije človeka, o humanizmu, to kar misli, in ne to, kar je preštudiral in kar je mogoče povzeti iz preobilne tovrstne literature, nas — vsaj tako se mi zdi — sili, da vrednotimo njegov poskus zunaj običajne »imanentne« kritike, ali z

drugimi besedami, ni nam treba raziskovati, se pravi tako, da nam ni za primerjanje, ali se vsaka njegova trditev ali analiza ujema z Marxovo filozofsko mislijo ali ne.

A. Schaff govori neposredno iz življenja Poljske, neposredno iz problemov poljske politične in filozofske prakse, neposredno iz svojega lastnega doživljanja. Zato so njegove izjave refleksija o sodobni poljski filozofiji in o poljskem družbenem dogajanju.

Njegovo obravnavanje odnosa med marksizmom in eksistencializmom (v prvem eseju) je metodološko zanimivo, ker je poskušal, ne da bi bil delal krivico Sartrovemu eksistencializmu, natančno razmejiti marksizem in eksistencializem, pri čemer je z natančno analizo pokazal, zakaj marksizma ni mogoče združiti, zlititi z eksistencializmom, hkrati pa tudi to, da je problematika (kot realni človekovi problemi), ki jo raziskuje eksistencializem, nedvomno takšne narave, da jo marksizem mora razvijati.

Ob tem zadenemo na prvo čer, ki jo predstavlja vprašanje o znanstvenosti filozofije. Drži, da pri problemih, ki jih rešuje eksistencializem (Schaff jih metodično razporedi na probleme osebne odgovornosti in na vprašanja o pomenu in vlogi posameznika v svetu — primerjaj *Filozofija človeka*, str. 27) ni mogoče uporabiti običajnih znanstvenih verifikacijskih postopkov, kakršni naj bi bili mogoči, če nam filozofija pomeni poplošitev raziskovanj, rezultatov posebnih ved, in če jo vidimo kot funkcijo posebnih ved. Pri

tem pa gre tudi za znanstvenost filozofije v celoti.

Avtor skuša vprašanje reševati z argumenti, ki mu jih daje zgodovinski razvoj filozofije in znanosti. Kakor hitro namreč svoje znanje o kakem predmetu tako izpopolnimo, da ga moremo preveriti z metodami posebnih ved, »preide problem filozofsko kompetenco in postane problem posebne vede«. (Op. cit. str. 58). Res pa je tudi, da lahko vsak problem na določeni stopnji poplošitve postane filozofski problem. Iz vsega tega bi se dalo sklepati, da je filozofsko vrednotenje, analiziranje problema, v resnici drugačno od znanstvenega vrednotenja ali analiziranja, da je torej filozofska operacija nekaj kvalitativno različnega od znanstvene operacije. Če naredimo majhen miseln preskok, bi lahko trdili, da ni mogoče omejevati filozofskih problemov zgolj na probleme posameznih posebnih ved. To spoznanje je zelo važno, ker nas opravičuje, da se filozofsko lotimo tudi vprašanj, ki sodijo v tako imenovano iracionalno sfero.

Schaff skuša posamezna vprašanja tudi marksistično zastaviti. Tako obravnava »smisel življenja« in se pri tem spet znajde pred metodološkimi težavami. Na to »megleno in slabo formulirano« vprašanje (kakor se avtor sam izraža) ni mogoče odgovoriti (čeprav ga formuliramo v smislu vrednosti življenja ali kako drugače) filozofsko znanstveno. Zato meni avtor, da mora filozof na takšna in podobna vprašanja odgovarjati ne kot znanstvenik, ampak kot modrec v vlogi življenjsko izkušenega

svetovalca. Schaffova rešitev tega problema verjetno ni najbolj posrečena, ni zadovoljiva, saj vendar ne moremo vsakršnega modrega nasveta, pa naj si bo miselni rezultat še tako življenjsko izkušenega človeka — šteti za filozofskega. Zdi se mi, da je Schaff pri tem klonil pred iluzijo o znanstvenosti filozofije, kakršna se je izoblikovala predvsem pod vplivom pozitivnih ved, in da pač zato ni mogel premostiti prepada med tako pojmovano znanstveno filozofijo in vprašanji, ki jih je težko racionalno pojasniti oziroma jih sploh ni mogoče.

Avtor je sicer obravnaval pojem vrednote, vendar ga ni analiziral dovolj pronicljivo, ni mu posvetil preveč pozornosti, in prav zato ga ni imel (kakor je v dodatku to storil dr. M. Marković) za enega izmed možnih temeljev, na katerem bi bilo mogoče razrešiti tudi ta vprašanja.

Posebno dragoceno se mi zdi poglavje o *moralni odgovornosti*, kjer je avtor odkrito prikazal družbenopolitične vzroke, ki so na Poljskem povzročili »izbruh«
ekstistencialističnih vplivov. Avtorjeva analiza moralno konfliktnih situacij, ki sledijo tako osebnemu kot družbenopolitičnemu življenju, načinja velik in pomemben praktično življenjski in teoretski problem. Schaff vprašanja sicer ni rešil, nakažal pa je vsaj rešitev v politični sferi, v kateri da ni navzkrižja med iskanjem resnice in strankarsko disciplino (prim. op. cit. str. 98), če je politika vodena s pravih marksističnih stališč. Pravilna marksistična politika je »ex definitione«
povezana z resnico, s težnjo po

resnici...« (op. cit. str. 98). Vprašanje pa je tako rešeno seveda zgolj kondicionalno, saj predpostavlja nezmotljivost politikov, ki pa je nedvomno bila in bo vedno problematična, ker ožji in kratkoročnejši (vsakdanji) politični cilji niso vedno v skladu z daljnosežnejšim iskanjem resnice, pa naj bo ta že umetniška, znanstvena, filozofska itd.

Kljub temu da v zgodovinskem materializmu, posebno pa v mladostnih Marxovih spisih nedvomno zasledimo antropološko problematiko, ki je ujeta v spoznanje o človekovi razredni razklanosti, Schaff meni, da je primerno vepjati v marksizem novo filozofsko panogo, ki je — da bi ne bilo nesporazumov z idealističnimi interpretacijami — ne imenuje *antropologija*, ampak preprosto *filozofija človeka*. Menim, da je uvajanje novega termina za reševanje problematike, ki jo je do nedavna marksizem zanemarjal, primerno, saj nikakor ne zanika, če ga prav razumemo, da ta problematika (in njeno reševanje) tiči v zgodovinskem materializmu, ki je po nekaterih pojmovanjih dobil prizvok splošne sociološke teorije, kar pomeni, da je iz znanih in tudi upravičenih razlogov bolj poudarjal razredni, družbeni (torej množični) vidik človekovega življenja.

Kakor drugod, se moramo tudi pri formiranju filozofije človeka vprašati o njeni znanstvenosti. Nisem čisto prepričan, da je Schaffovo stališče, ki vidi v filozofiji bolj nekašen podaljšek posebnih ved (posplošuje njihove rezultate), popolnoma upravičeno: »Filozofijo človeka in etiko moremo graditi znan-

stveno — če, kakor na vsakem drugem področju filozofije — ne vzamemo za izhodišče metafizične spekulacije, temveč realne podatke posebnih ved o človeku in družbi.« (Op. cit. str. 111.) Že prej je avtor namreč ugotovil (kot smo videli), da eksistirajo realna filozofska vprašanja, na katera ni mogoče dati znanstvenega (torej znanstveno preverljivega) odgovora. Filozofija (tako marksistična kot npr. eksistencialistična) si je v svojem zgodovinskem razvoju izoblikovala določen razgovorni aparat, na podlagi katerega gleda filozof na človeka in njegovo problematiko s takšnih zornih kotov, ki posebnim vedam (prav zaradi njihovih posebnih predmetov in posebnih metod) niso dostopni. Zdi se, da je npr. *filozofski* pojem alienacije eden izmed takšnih pojmov, tako tudi npr. Heideggerjevi eksistenciali (skrb, oskrbovanje itd.). Prav zato racionalistično vrednotenje filozofije z vidika njene »znanstvenosti« ni upravičeno. Kakor namreč ni vsaka resnica že zato, ker je resnica, znanstvena, tako tudi ni vsaka znanstvena resnica hkrati že filozofska. Področje tako imenovanih *umetniških* resnic ni po svoji vrednosti za človeka prav nič manj vredno. (Komu pa sploh pride na misel, da bi jih vrednotil z vidika znanstvenosti?) Menim, da to drži tudi za *filozofske* resnice. Glede *verifikacije* teh resnic (znanstvene, umetniške in filozofske) je verjetno treba pri vsakem izmed teh področij človekovega védenja izhajati iz drugačnih metodoloških stališč. Za verifikacijo umetniške resnice je to bolj ali manj jasno. Verifikacija filozofskih resnic pa

je bolj zapleten problem, ki pa bi se ga bilo vredno lotiti v vsej njegovi kompleksnosti.

Še najmanj filozofsko poglobljen se mi zdi tretji esej *Konflikt humanizmov*, ki je vse preveč pragmatističen v obravnavi sodobnega socializma. Tu je govor o svobodi posameznika z različnih vidikov, premalo pa o procesu osvobajanja človeka in o bistvenih ter hkrati realnih poteh, ki vodijo k temu cilju socializma. Morda bi mu tu lahko bila dobrodošla prav naša jugoslovanska praksa, katere humanistična misel ni navzoča samo v ustavi in programu ZKJ, ampak tudi v praktičnem postopnem reševanju tega vprašanja. Ne samo poznavanje načela samoupravljanja, ampak tudi že vidne posledice njegovega resničnega uveljavljanja bi mu lahko pomagale preko čeri anti-nomij sodobnega človeka.

Zato se mi zdi posrečena ideja, da je Schaffovim esejem dodana še razprava dr. M. Markovića *Marksistični humanizem in problem vrednot*. Avtor je namreč v njej razvijal Schaffovo načelno privolitev v to, da je potrebno raziskovati človekovo individualno realno problematiko, hkrati pa je tudi podal tiste temeljne točke, ki upravičujejo existenco filozofske refleksije o nastajajočem se socialističnem humanizmu. Osrednja točka le-teh je prav osvobajanje (dezalienacija, integracija) človeka.

PS. Ni dvoma, da so možni o Schaffovi knjigi različni nazori, menim pa, da se je vredno potruditi in jo strpno obravnavati tako v kontekstu avtorjevega filozofskega portreta kot tudi v luči iščoče marksistične misli.

FRANE JERMAN

Beležke o tujih revijah

DEUTSCHE ZEITSCHRIFT
FÜR PHILOSOPHIE

št. 7, julij 1965

G. Koch, *Družbeno vedénje proti praksi*, je v polemiki z R. Dahrendorfovimi sociološkimi koncepti kritiziral nekatere splošne metode buržoazne sociologije, ki obravnava kategorijo »družbenega vedénja zgolj na podlagi motivacijskega odnosa, ki ga nasploh razglašá za temelj analize celotnega družbenega vedenja.

E. Pracht, »*Mythos in realizem*«, raziskuje vlogo mita kot edino možnega izraza in načina mišljenja v zgodnjem obdobju človeške družbe in njegovo sedanjo vlogo v umetnosti in buržoazni ideologiji. Dandanes sveta z mitom ni več mogoče razložiti v naprednem humanističnem smislu, kar pa še ne pomeni, da miti iz otroške dobe človeštva ne morejo več biti snov za umetniško ustvarjanje. Pisec meni, da je francoski marksist Garaudy ubral napačno pot, ko je poskušal z mitom natančneje določiti pojem realizma. Herbert Linder, *Klasična nemška filozofija in komunizem*, odkriva revolucionarne zasnove, na podlagi katerih je klasična nemška filozofija postala eden izmed virov marksizma. Obsoja Stalinovo razlago nemške klasične filozofije, češ da je bila aristokratska reakcija na francosko buržoazno revolucijo, prav tako pa zavrača Mehringovo misel o Kantu kot

praočetu nemškega socializma. Nemška klasična filozofija je razglasila človeka za najvišje bistvo in ga dojela kot ustvarjalca, ki s svojim delom ustvarja sebe in svet. Herbert Hörz, *O nekaterih filozofskih problemih teorije elementarnih delavcev*, pretresa razmerje med teorijo in eksperimentom, simetrijo in medsebojnim učinkovanjem, in druge kategorije. A. V. Guliga pa piše o logičnih problemih zgodovinske znanosti.

-ak-

VOPROSY FILOSOFII,

št. 8, avgust 1965

N. S. Ponomarov, *Sodobna epoha in njeno osnovno protislovje*, označuje sedanje svetovno zgodovinsko dogajanje kot prehod od kapitalizma h komunizmu, narava tega prehoda pa je določena s protislovjem med socializmom in kapitalizmom. J. E. Volkov, *Organizacija družbenega upravljanja in narava družbenih odnosov*, ugotavlja, da v zgodnji fazi komunistične družbe družbeno upravljanje še ohranja politično obliko. Na njeni višji stopnji bo delo v organih komunističnega samoupravljanja sicer še poglavitna funkcija določenega števila ljudi, toda narava teh funkcij in način njihovega upravljanja se bosta razlikovala od sedanjih v socializmu. Premagovanje razlik med »voditelji« in »vodenimi« je avtor ilustrir-

ral z gradivom sociološke raziskave na področju Sverdlovska. M. N. Rutkevič piše o *Razvoju, napredku in dialektičnih zakonih*. Vsako gibanje ne predstavlja razvoja. Razvoj je proces ireverzibilne spremembe. B. V. Bogdanov — M. T. Ovčuk analizirata glavne razvojne etape v zgodovini filozofije kot znanosti v Sovjetski zvezi. I. L. Andrejev na karakterističnem primeru republike Mali raziskuje pomen in razvoj tradicionalnega občinskega sistema za nekapitalistično usmeritev osvobojenih kolonialnih dežel Afrike in posebno njenega ekvatorialnega področja. O dialogu katolicizma s sodobnim svetom razpravlja L. N. Velikovič. Podrobneje odkriva nasprotujoča si mnenja znotraj vodilnih cerkvenih krogov o možnosti dialoga. Pisec meni, da more kot podlaga za dialog rabiti skupna fronta vseh naprednih sil v boju za mir. Revija priobčuje tudi prvič v ruščini poglavje iz Marxovega teksta »Grundrisse«, ki govori o menjalnih odnosih kot temelju buržoazne predstave o svobodi in enakosti in o nastajanju kapitala v zgodovini.

-ak-

WEG UND ZIEL,

št. 10, oktober 1965

Mesečnik je glasilo KP Avstrije o problemih demokracije in znanstvenega socializma. Hans Kalt, *Strukturni problemi Koroške*, ugotavlja rastočo brezposelnost in čedalje večje izseljevanje mlade delovne sile. Al-

fred Ruschitzka, *Draginja se nadaljuje*, zavrača trditve, češ da se delavci v zadnjih mesecih ne odzivajo več na čedalje hujšo draginjo. Ta omrtvelost je samo trenutna, ker delavci skušajo najpogreje izravnati večje življenjske stroške z večjo delovno storilnostjo in honorarno zaposlitvijo. Oboje pa bo v prihodnje samo še poslabšalo njihov položaj. Edmund Fiala v članku *Mednarodna konjunktura v začetku jeseni 1965* analizira stopnje gospodarske rasti v vodilnih kapitalističnih deželah v letu 1964—1965. ZDA in Velika Britanija sta zmanjšali izvoz kapitala, v ZR Nemčiji pa so se okrepili inflacijski procesi. Tem pojavom na zahodnoevropskem gospodarskem področju bi bila Avstrija kos le z razširitvijo zunanjetrgovinskih odnosov. Rudolf Köttnitz, *Bolivija-vulkan*, opisuje, kako se je stranka drobne buržoazije, ki je leta 1952 prevzela oblast v deželi, postopoma sprevrgla v reakcionarno buržoazno stranko, ki delavcem ni hotela priznati priborjenih pravic, hkrati pa je bila čedalje bolj naklonjena ameriškemu kapitalu. Tragični propad revolucije je lekcija za vse tiste, ki verujejo, da bi mogle revolucije v Latinski Ameriki zmagati brez delavskega razreda in njegovih strank. Znani francoski fizik J. P. Vignier, *Znanstvena revolucija in intelektualci*, ugotavlja, da znanost postaja neposredna produktivna sila, znanstveno delo pa kolektivno. Pri sporih v vrsti modernih podjetij so inže-

nirji in tehniki naklonjeni delavcem.

V rubriki Tribuna diskusij se nadaljuje razprava o marksizmu in ideologiji.

-ak-

MARXISM TODAY,

št. 9, 10, september-oktober 1965

Septembrska številka prinaša članek Mauricea Dobba o zadnjih ekonomskih spremembah v socialističnih deželah. Različen nivo industrijskega razvoja v socialističnih deželah je vzrok za raznoliko vodenje gospodarstva. Dinamična in visoka raven industrializacije zahteva prožnejši sistem planiranja, decentralizacijo in upoštevanje ekonomskih zakonitosti.

Sam Gilley opisuje Galilejevi intelektualni sposobnosti: abstrakcijo in posploševanje, ki sta pripomogli k razbijanju srednjeveških okov in razvoju znanosti. Bert Ramelson v oktobrski številki podčrtuje svoj namen, da analizira vpliv sprememb v produkcijskem načinu na strukturo mezdnih razmerij, in v tej zvezi stališče sodobnega meznega delavca. Mezdni delavec je dandanes neprimeren bolj organiziran in bolj zavzet, ko gre za razmerje med rastjo produktivnosti in naraščanjem realnih mezd. Jozef Simona, Novi sistem planiranja in upravljanja v ČSSR, piše o objektivnih tendencah, zaradi katerih so v ČSSR bistveno spremenili sistem planiranja in kontrole ter določili plače v skladu z gospodarskimi rezultati in z neposrednim uspehom podjetij na zunanjem trgu.

-rr-

ZESZYTY ARGUMENTÓW,

št. 3, maj-junij 1965

Z. Augustynek prikazuje glavne koncepcije sodobne kozmologije o evolucijskih modelih vesolja. Izbor ustreznega modela je, kot trdi avtor, še stvar prihodnosti, ker je tako pri relativističnem kot stacionarnem modelu potrebno rešiti še kopico problemov. T. Plužanski (Planetizirani humanizem) analizira misel Teilharda de Chardina. Ugotavlja, da je osrednja tema Teilhardove filozofije odnos med bogom in vesoljstvom; človek igra v tem odnosu le vlogo sredstva. B. Bošnjak nadaljuje svojo razpravo o »Dialektični teologiji« in demitologizaciji krščanstva ter jo konča z mislijo, da je mogoče osvoboditi človeka le na podlagi racionalistične filozofske kritike, ne pa teološke »demitologizacije« religije.

T. Jaroszewski v okviru vrste člankov o sporu glede alienacije tokrat polemizira (*Perspektive humanizacije dela*) z mnenjem A. Schaffa, da je bila Marxova vizija o »koncu dela« in nadomestitvi dela s »svobodno dejavnostjo« le plod mladostne fantazije in naivnosti, zreli Marx pa da te vizije, ki da je ob razvoju industrijske družbe očitna utopija, ni več resno jemal.

Član vodstva italijanske KPI L. Gruppi prikazuje odnos KPI do religije. KPI izhaja iz teze, ki jo je sprejel zadnji partijski kongres, da se ljudje, ki so religiozni, ne le lahko vnamejo za socializem, temveč morejo

danes najti pobudo za to hote-
nje prav v svoji religiozni za-
vesti.

V rubriki »Kronika« poroča-
jo med drugim o pariški debati
»Bog danes«. V njej so sodelo-
vali tudi ugledni kulturni de-
lavci. Debatu je tokrat po zgle-
du podobne lanskoletne prire-
ditve marksističnega študijske-
ga centra organiziral center
francoskih katoliških intelektu-
alcev.

-mk-

PRESENCE AFRICAINE

št. 54, junij 1965

Razprava V. L. Thomasa o
*L. S. Senghorju, pesniku, kultur-
nem delavcu in predsedniku re-
publike Senegal* daje junijski
številki posebno vrednost. Z
znanstveno metodo skuša avtor
razvozlati zapletene poti črnske
miselnosti. Senghorjeva črnska
teorija se je razvijala od nar-
cisoidnega pojmovanja, preko
vplivov marksističnega huma-
nizma in teorij Teilharda de
Chardina. Postala je borbena,
temeljitejša in bogatejša. To ni
več poenostavljeno teoretično
razmišljanje, to je zdaj že kon-
kretna akcija, pozitiven prispe-
vek k celotni civilizacijski mi-
selnosti.

Zakaj ZDA niso zmožne raz-
rešiti svojega rasnega problema,
pojasnjuje eden izmed ameriških
črnskih voditeljev Malcolm X,

in sicer v intervjuju novembra
1964 na konferenci afriškega
društva za kulturo. Rasizem ni
le ameriški problem. Šele ko bo
rasizem postal pereč problem
vsega človeštva, lahko, kot meni
Malcolm, pričakujemo njegovo
dokončno rešitev. Ekondy Aka-
lov članek: »Kolonizacija, deko-
lonizacija in rasistični predsodki
v Afriki« uspešno končuje ta
problemski krog prizadevanj in
upanj glede rasne enakopravn-
nosti.

-sa-

ESPRIT,

št. 359, junij 1965

Politični *uvodnik* junijske
številke *obsoja politiko Johnso-
na in ZDA* s pripombo, da ame-
riški imperializem še nikoli ni
bil tako močan in tako zave-
sten kot sedaj. Filozofsko študi-
jo »*Uganka in fenomen*« je pri-
speval Emmanuel Levinas. »*No-
ve perspective dokumentacije*«,
članek izpod peresa Françoisa
Russoa, so kratek prikaz o do-
kumentaciji nasploh, o doku-
dokumentacijski informaciji in
o dokumentacijskih kadrih. Av-
tor z vso resnostjo postavlja
problem pred kulturno javnost-
jo, prikazujoč omejenost inte-
lektualne aktivnosti brez dobro
organizirane dokumentacije.

Literarni del zvezka je od-
merjen mladi sovjetski poeziji.
Pierre Forgues predstavlja v
lastnem prevodu 11 sovjetskih
pesnikov.

-sa-

Bibliografija knjig in člankov

A. KNJIGE IN ČLANKI IZ SFRJ

I. MARKSIZEM

- : Diskusija o ekonomskom oslobodenju radničke klase, sudjeluju: Zvonimir Baletić, Adolf Dragičević, Predrag Vranicki idr. — Naše teme 1965, br. 7, str. 965—1060
- MIKECIN Vjekoslav: Razprava o Marxovoj misli. — Naše teme 1965, br. 6, str. 911—921.
- MIKECIN Vjekoslav: Marksizam u svijetu. Louis Althusser i drugi francuski marksisti o Marxu, marksizmu i humanizmu, o genezi Marxove misli, marksizam i suvremena filozofija, marksizam i umjetnost. — Naše teme 1965, br. 7, str. 1092—1111

II. FILOZOFIJA

- HEIDEGGER Martin: Kaj je to — filozofija? Prevedel Ivan Urbančić. — Problemi 1965, št. 29, str. 613—625
- KOSING Alfred: O funkcijama marksistične filozofije. Preveo Salečić. — Naše teme 1965, br. 6, str. 903—910

III. SOCIOLOGIJA

- RIESMAN David; GLEJZER Nejtten i DENI Ruel: Usamljena gomila. Studija o promeni američkog karaktera. Biblioteka Sazvežđa 11. Beograd, Nolit 1965. 382 str. — 3645, P
- FIAMENGO Ante: Samoupravljanje i socijalizam. Referat podnet na Savjetovanju sociologa Jugoslavije februara 1965. — Sociologija 1965, br. 2, str. 91—115
- GLUSCEVIC Boško: Društveno usmeravanje integracionih procesa. — Gledišta 1965, br. 8—9, str. 1027—1038
- GORIČAR Jože: Teze o birokratiji kao posebnom sloju u savremenim društvima. — Sociološki pregled 1965, br. 1, str. 39—49
- GUZINA Milica: Prilog razmatranju radnog morala. — Sociološki pregled 1965, br. 1, str. 64—79
- JAROSZ Maria: Sociološka istraživanja radničkog samoupravljanja u Poljskoj. — Sociološki pregled 1965, br. 1, str. 79—89.

KUVACIĆ Ivan: Prilog metodologiji kompleksnog proučavanja društvenih pojava. — Sociologija 1965, br. 2, str. 21—36

MARINKOVIĆ Radivoje: Komuna i globalno društvo. — Pregled-Sarajevo 1965, br. 5—6, str. 447—467

MARKOVIĆ Mihailo: Opšti metodološki problemi društvenih nauka u našoj zemlji. — Sociologija 1965, br. 2, str. 5—20

—: O sociologiji i njenoj funkciji. Razgovor s Georgesom Friedmannom. — Naše teme 1965, br. 6, str. 877—884

PECUJLIĆ Miroslav, PESIĆ-GOLUBOVIĆ Zaga: Teorijska zasnovanost empirijskih istraživanja. (Iskustvena kritika i kritika iskustva). — Sociologija 1965, br. 2, str. 37—53

PESIĆ-GOLUBOVIĆ Zaga: Čovek, rad i socijalističko društvo. Povodom skupa u Budimpešti. Saradnja sociologa socijalističkih zemalja. — Politika 26. IX. 1965.

POPOVIĆ Mihailo: Elementi društvene kritike u našim sociološkim istraživanjima. — Sociologija 1965, br. 2, str. 71—79

SUPEK Rudi: Problemi društvenog upravljanja i samoupravljanja u oblasti kulture. Referat na Savjetovanju sociologa febr. 1965. — Sociologija 1965, br. 2, str. 115—133

VRANICKI Predrag: Naučno sagledavanje društvenog razvoja. — Naše teme 1965, br. 7, str. 995—999

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — SOLSTVO

ACKOVIĆ Aleksandar: Uvodna razmatranja o masovnoj kulturi. — Socijalizam 1965, br. 7—8, str. 1018—1034

BEZDANOV Stevan: Obrazovanje proizvođača kao društvena investicija. — Socijalizam 1965, br. 7—8, str. 1035—1053

MAJSTOROVIĆ Stevan: Nova publika i kulturna akcija. — Socijalizam 1965, br. 9, str. 1131—1159

PEDIČEK Franc: Vzgoja in svoboda. Razčlenitev nekaterih problemov. — Naši razgledi 11. IX. 1965, št. 17

ZUPANČIČ Beno: Brez malodušja v smotno akcijo. Iz govora na zasedanju prosvetno kulturnega zbora. — Delo 16. IX. 1965

VI. POLITIČNE VEDE

1. Splošna dela:

BALETIČ Zvonimir: O suprostavljanju centralizacije i decentralizacije. — Naše teme 1965, br. 7, str. 965—982
 STANOVIČ Vojislav: Britanske teorije industrijske demokratije. — Sociologija 1965, br. 2, str. 147—169

2. Družbeno politični sistem SFRJ:

BRKIĆ Hasan: O materijalnoj osnovi daljeg razvoja samoupravljanja. Zabeleške o privrednoj reformi. — Naše teme 1965, br. 6, str. 392—412
 ĐORĐEVIĆ Jovan: Naša komunalna samouprava i politička teorija. — Komuna 1965, br. 7, str. 5—8

—: Drugi plenum Centralnog komiteta SKH. Referat Dragosavac Dušan. — Vjesnik 22. 23. 24. IX. 1965, Komunist, Telegram 24. IX. 1965, br. 282

GERSKOVIĆ Leon: Teritorijalna koncepcija općine u komunalnom sistemu. — Komuna 1965, br. 7, str. 8—12

KAVČIĆ Stane: Privredne mere i idejno-političko jedinstvo radničke klase. — Socijalizam 1965, br. 7—8, str. 939—945

MALESEVIĆ Danilo: Privredna reforma i radne organizacije. — Ekonomika preduzeća 1965, br. 8, str. 521—527

—: O privrednoj reformi pišu: Veljko Vlahović, Svetozar Vukmanović, Albreht Roman, Stane Kavčič, Miladin Korać idr. — Socijalizam 1965, br. 7—8, str. 881—891

POPOVIĆ Milentije: Politička samostalnost i visoki stepen društvene odgovornosti u sprovođenju privredne reforme. Razgovor sa urednikom »Borbe«. — Borba 12. IX. 1965

KARDELJ Edvard: Beleške o naši družbeni kritiki. — Sodobnost 1965, št. 8—9, 10, Socijalizam 1965, br. 9, str. 1081—1109

KAVČIĆ Stane: Znanje, pobuda in dinamika proti neznanju in pasivnosti. Razgovor z novinarji o nekaterih nalogah, pojavih in problemih

po uveljavitvi gospodarske reforme. — Delo 1. X. 1965

KRAMBERGER Marijan: O nepričakovanih koristih reforme. — Naši razgledi 28. VIII., 11., 25. IX. 1965, št. 16, 17, 18

PIREC Dušan: Planiranje u uslovima društvenog samoupravljanja. — Socijalizam 1965, br. 9, str. 1109—1130

SAMARDŽIJA Miloš: Mesto i uloga planiranja u sistemu samoupravljanja. — Gledišta 1965, br. 8—9, str. 1059—1055

—: Sklepi izvršnog odbora SZDL Jugoslavije v izvajanju gospodarske reforme. — Delo 8. X. 1965

—: Usmeravanje društvenog razvoja u socijalizmu. Opšti teorijski, sociološki i pravno-politički aspekti društvenog usmeravanja. Diskusija: Zivan Berisavljević, Jovan Đorđević, Andrija Gams, Radomir Lukić, Vuko Pavićević idr. — Gledišta 1965, br. 8—9, str. 1055—1171

3. Politični sistemi in politične organizacije:

BARISIĆ Marijan: Društvena i politička kretanja u Latinskoj Americi. — Politička misao 1965, br. 1, str. 111—119

EL ETIFI Gamal: Koncepcija i funkcija države u raznim etapama egipatske revolucije. — Međunarodna politika 1. X. 1965, br. 372,373

4. Delavska in progresivna gibanja:

MARKOVIĆ, Brana: Britanski sindikati u savremenim uslovima. Mala biblioteka 2. kolo 10. Beograd, Institut za izučavanje radn. pokreta 1965. 158 str. — 3953, P

5. Mednarodni odnosi:

VUKMIRICA Vujo: Sodelovanje in razvoj držav SEV. Sodobni svet 5. (Ljubljana, Komunist 1965). 52 str. — 4897, P

DERDA Josip: Neizmenjeni program akcija. Godinu dana od Kairske konferencije. — Međunarodna politika 1. X. 1965, br. 372

VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

BALETIČ, Zvonimir: Marksistična teorija ekonomskih kriza. Zagreb, Naprijed 1965. 236 + III str. — 4909, P

TEORIJA IN PRAKSA

- MILISAVLJEVIĆ, Momčilo D.: Troškovi kao faktor poslovne politike preduzeća. Ekonomska biblioteka 22. Beograd, SEJ 1965. 218 str. — 050, P
- BULAJIĆ Zarko: Ekonomska uloga države u socijalizmu prema novijoj sovjetskoj ekonomskoj literaturi. — Ekonomist 1965, br. 1—2, str. 146 do 159
- DŽEBA Krešimir: Poduzetnička funkcija radničke klase kao pitanje ekonomske racionalnosti. — Naše teme 1965, br. 7, str. 977—982
- DRAGIŠIĆ Dragoljub: Robna proizvodnja u socijalizmu nije u suprotnosti s društvenim usmjeravanjem. — Socijalizam 1965, br. 9, str. 1182—1193
- HADŽI-VASILEV Mito: Praksa protiv dogmatskih predrasuda. (Neka istorijska pitanja robne proizvodnje u socijalizmu.) — Socijalizam 1965, br. 7—8, str. 980—1017
- MADŽAR Ljubomir: Privredni sistem i mobilnost faktora proizvodnje. — Ekonomist 1965, br. 1—2, str. 28—44
- MATEEV Evgenij: Problemi planiranja u socijalističkim zemljama. — Ekonomist 1965, br. 1—2, str. 1—26
- NIKOLIĆ Dančika - SICHERL Pavle: Jedna struktura analiza privrednog razvoja Jugoslavije u periodu 1952—1962. g. Primena dezagregiranog proizvodno-kapitalnog modela. — Ekonomist 1965, br. 1—2, str. 62—91
- SULMIČKI Pavel: Prostor u teoriji ekonomskog planiranja. — Ekonomist 1965, br. 1—2, str. 136—143

IX. RELIGIJA IN VERSKE ORGANIZACIJE

- PIERANTOZZI Libero: Socialna doktrina Vatikana in 20. stoletje. Iz Problemy mira i socializma 7/1965. — Naši razgledi 11. IX. 1965, št. 17

X. ZGODOVINA IN GEOGRAFIJA

- ISTORIJA XX. veka. Zbornik radova. 6. Beograd, Institut društvenih nauka. Odeljenje za ist. nauke. 1964. — II 0143, P

- MELIK, Vasilij: Volitve na Slovenskem 1861—1918. Razprave in eseji 10. V Ljubljani, Slovenska Matica 1965. 439 str. — 4958, P

B. KNJIGE IZ TUJINE

III. SOCIOLOGIJA

- MUMFORD, Lewis: The Culture of Cities. New York, Harcourt, Brace & World, Inc. (1938). XI + 586 str. Ilustr. — 4982, P
- READER in Bureaucracy. Edited by Robert K. Merton, Ailsa P. Gray, Barbara Hockey, Hanan C. Selvin. New York, The Free Press of Glencoe (1952). 464 str. — 4966, P

VI. POLITICNE VEDE

1. Splošna dela:

- EASTON, David: A System Analysis of Political Life. New York, John Wiley & Sons, Inc. (1965). XVI + 507 str. — 4964, P
- MONSEN, R. Joseph, Jr., CANNON, Mark W.: The makers of public policy: American power Groups and their Ideologies. New York, McGraw-Hill Book Comp., Inc. (1965). X + 355 str. 80. — 4960, P

5. Mednarodni odnosi:

- WATSON, Richard L. Jr.: The United States in the Contemporary World, 1945—1962. New York, The Free Press (1965). X + 309 str. 80. — 4941, P

IX. RELIGIJA IN VERSKE ORGANIZACIJE

- MAIER, Harry: Soziologie der Päpste. Lehre und Wirkung der Katholischen Sozialtheorie. Schriften des Instituts für Wirtschaftswissenschaften Nr. 17. Berlin, Akademie Verlag 1965. VIII + 329 str. — 4974, P
- NOVEJŠAJA istorija Afrike. Moskva, Nauka 1964. 400 str. — 4957, P

POPRAVEK

Prosimo bralce, da upoštevajo v 10. številki napako: str. 1644, stolpec 2, vrsta 10 spodaj, napačno *Tolič*, pravilno *Toličič*.

Iz vsebine naslednjih števil:

Boris Majer:

Eksistencialna kritika II

Ermin Kržičnik:

Dileme urbanizacije II

Roman Albreht:

Reforma in samoupravljanje

France Hočvar:

Druženopolitični vidiki odgovornosti

Janez Šmidovnik:

Učinkovitost in javna uprava

Rudi Crnkovič:

Sredstva za razširjeno reprodukcijo

Milan Govekar:

Distribucija potrošnih dobrin

Majda Strobl:

Politični vidiki zakonitosti

Renata Mejak:

O pouku moralne vzgoje